ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ >>

1. ԿԱՐԱՊԵՏ ՀԱԿՈԲՅԱՆ
Զանգվածային լրատվամիջոցների իրավական կարգավիճակը և նրանց դերը քաղաքացիական հասարակության ձևավորման գործում 2

2. ԱՆԱՀԻՏ ՍԱՐԴԱՐՅԱՆ
Հայաստանի Առաջին Հանրապետության արդարադատության նախարարության դիվանը և դրա գործունեության հիմնական ուղղությունները 7

3. ՎԼԱԴԻՄԻՐ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ
Անհրաժե՞շտ է արդյոք ընթերականների ինստիտուտը Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարությունում 19

4. ՆԵԼԼԻ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ
«Օրենքի որակ» եզրույթի տեսա-փիլիսոփայական բովանդակությունը 22

5. ՄՀԵՐ ՄԱՄԱՋԱՆՅԱՆ
Միավորվելու սահմանադրական իրավունքի սկզբունքները Հայաստանի Հանրապետությունում և Ռուսաստանի Դաշնությունում 28

6. ՀԱՍՄԻԿ ՊՈՂՈՍՅԱՆ
Հայաստանի Հանրապետության աշխարհաքաղաքականության առաջնահերթությունները և գլոբալ գործընթացները 38

7. НАИРА ЗОГРАБЯН
ЛИЛИТ НЕРСЕСЯН
Предпосылки формирования института уголовной ответственности юридических лиц в УК РА и УК РФ 42

8. СИМОН МЕСРОБЯН
Развитие гражданского права в Российской Федерации 51

9. NARINE SOLOMONYAN
Dual citizenship through qualitative and quantitative eye
The dual sitizenship: The Armenian and American legal regulation 55

ԿԱՐԱՊԵՏ ՀԱԿՈԲՅԱՆ
ՀՀ արդարադատության նախարարության աշխատակազմի
վերահսկողության վարչության առաջին կարգի մասնագետ,
ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի
ինստիտուտի ասպիրանտ

ԶԱՆԳՎԱԾԱՅԻՆ ԼՐԱՏՎԱՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԴԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

Քաղաքացիական հասարակության ձևավորման գործում շատ մեծ է նաև զանգվածային լրատվամիջոցների դերը:

Մարդկանց միջև գոյություն ունեցող գրեթե բոլոր հարաբերություններն ունեն տեղեկատվական բաղկացուցիչ: Այդ պատճառով անհրաժեշտ է որդեգրել համալիր մոտեցում ուսումնասիրելու համար քաղաքացիական հասարակության սոցիալական հիմքը, որտեղ այն դիտվում է որպես այդ հասարակության անդամների ամբողջություն, որոնք աջակցում են քաղաքացիական հասարակության ձևավորմանը և կենսագործունեությանը: Այդ աջակցությունը կարող է լինել ինչպես գիտակցված, այնպես էլ չգիտակցված և դրսևորվում է հիմնականում երեք ձևերով՝ տեղեկատվական, նորմատիվ և գործնական: Տեղեկատվական ձևը ենթադրում է մարդու մոտ որոշակի գիտելիքների առկայություն, որոնք նրան թույլ են տալիս արդյունավետ վերահսկել իշխանության գործունեությունը, կառուցել իր հարաբերությունները այլ անհատների, կազմակերպությունների, պետական իշխանության մարմինների հետ՝ ելնելով քաղաքացիական հասարակության կենսագործունեության հիմնական սկզբունքներից: Այլ կերպ ասած՝ դրանք այն գիտելիքներն են, որոնք մարդուն թույլ են տալիս լինել քաղաքացիական հասարակության լիարժեք անդամ: Դրանց մեջ ներառվում են իրավունքի ոլորտի գիտելիքները (անհատի կողմից իր իրավունքների և պարտականությունների իմացություն), քաղաքական բնագավառի գիտելիքները (պետական իշխանության մարմինների համակարգի, այս կամ այն մարմնի իրավասության սահմանների իմացություն և այլն), երկրում տեղի ունեցող իրադարձությունների իմացություն և այլն:

Առանձնակի կարևորություն ունի քաղաքացիական հասարակության տեղեկատվական համակարգը, որը կապված է զանգվածային լրատվամիջոցների բուռն զարգացման հետ: Տեղեկատվական ոլորտում գործող քաղաքացիական հասարակության սուբյեկտները ոչ պետական զանգվածային լրատվամիջոցներն են: Նրանց դերը պետության և քաղաքացիական հասարակության մեջ շատ կարևոր է: Զանգվածային լրատվամիջոցները այսպես ասած քաղաքացիական հասարակության «աչքերն ու ականջներն են»: Զանգվածային լրատվամիջոցները կոչված են տեղեկատվություն հաղորդել քաղաքացիական հասարակությանը իշխանության գործունեության, անհատների և հասարակության իրավունքների սահմանափակման, իշխանության ներկայացուցիչների անօրինական գործունեության մասին: Հենց նրանց միջոցով է քաղաքացիական հասարակությունը վերահսկողություն իրականացնում պետության գործունեության նկատմամբ: Հենց նրանք են ապահովում քաղաքացիական հասարակության և պետության հակադարձ կապը՝ պետական իշխանության մարմիններին տեղեկատվություն հաղորդելով նրանց գործունեության նկատմամբ բնակչության վերաբերմունքի, անհատների և նրանց միավորումների խնդիրների մասին:

Քաղաքացիական հասարակության կարևորագույն հատկանիշներից է նրա բաց բնույթը, ինչը առաջին հերթին ենթադրում է մարդկանց համար տեղեկատվության բոլոր աղբյուրների մատչելիությունը՝ բացառությամբ պետական, առևտրային կամ ընտանեկան գաղտնիք պարունակող տեղեկության[1], իրականացվող հասարակական-քաղաքական միջոցառումների՝ այդ թվում

www.lawinstitute.am

ընդունվող օրենսդրական ակտերի հրապարակայնությունը, մտքի, խոսքի ազատությունը և այլն:

Համաձայն ՀՀ Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի 2-րդ մասի՝ յուրաքանչյուր ոք ունի խոսքի ազատության իրավունք, ներառյալ՝ տեղեկություններ և գաղափարներ փնտրելու, ստանալու, տարածելու ազատությունը, տեղեկատվության ցանկացած միջոցով՝ անկախ պետական սահմաններից: Լրատվամիջոցների և տեղեկատվական այլ միջոցների ազատությունը երաշխավորվում է: Տեղեկատվությունը, նրա վերարտադրումն ու տարածումը ընդհանուր առմամբ մարդու տեղեկատվական իրավունքներն են, որոնք հանդիսանում են մարդու ցանկացած իրավունքների պահպանման և պաշտպանության կարևորագույն երաշխիքները: Գոյություն չունի մարդկային կենսագործունեության որևէ ոլորտ, որը այս կամ այն չափով կապված չլինի տեղեկատվության ստացման և մշակման հետ: Տեղեկացված լինելը մարդուն հնարավորություն է տալիս կենսագործունեության տարբեր ոլորտներում ճիշտ գործել:

Իսկ ինչ է տեղեկությունը: «Տեղեկատվության ազատության մասին» 2003թ. սեպտեմբերի 23-ի ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի համաձայն՝ տեղեկությունն անձի, առարկայի, փաստի, հանգամանքի, իրադարձության, եղելության, երևույթի վերաբերյալ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով ստացված և ձևավորված տվյալներ են՝ անկախ դրանց տնօրինման ձևից կամ նյութական կրիչից (տեքստային, էլեկտրոնային փաստաթղթեր, ձայնագրություններ, տեսագրություններ, լուսաժապավեններ, գծագրեր, սխեմաներ, նոտաներ, քարտեզներ):

Տեղեկատվությունը կարող է կրել անմիջական բնույթ, օրինակ՝ երկու անձանց շփման դեպքում և միջնորդավորված բնույթ: Երբ խոսքը գնում է զանգվածային լրատվամիջոցների մասին, նկատի են առնվում առանձնահատուկ միջնորդները, որոնց ի հայտ գալը հնարավոր դարձավ հասարակության զարգացման որոշակի փուլում: Այսպիսով, զանգվածային լրատվամիջոցները հենց այն միջնորդներն են, որոնք մեկնաբանում և զունազարդում են տեղեկությունը: Զանգվածային լրատվամիջոցները ոչ միայն տեղեկություն են հաղորդում, այլ նաև կատարում են սոցիալ-վերափոխման գործառույթներ: Հենց դրանում է կայանում զանգվածային լրատվամիջոցների առանձնահատկությունը հասարակության տեղեկատվական համակարգում: Զանգվածային լրատվամիջոցները բազմաֆունկցիոնալ սոցիալ-քաղաքական ինստիտուտներ են, որոնց բնութագրական են հանրամատչելիությունը, հասարակական մեծ լսարանի առկայությունը, սոցիալ-վերափոխման հնարավորությունը: Զանգվածային լրատվամիջոցների համակարգը բնութագրվում է հետևյալ հատկանիշներով.

1. տեղեկատվության հագեցվածություն,
2. հրապարակայնություն, այսինքն՝ սպառողների անսահմանափակ շրջանակ,
3. տեղեկատվության համար հատուկ տեխնիկական միջոցների, սարքերի առկայություն,
4. տեղեկատվության միակողմանիություն և հակադարձ կապի սահմանափակ հնարավորություն,
5. բազմատարր լսարանի առկայություն, որը ձևավորվում է այս կամ այն տեղեկության նկատմամբ ուշադրության կենտրոնացման արդյունքում:

Զանգվածային լրատվամիջոցները հանդիսանում են հասարակության համար երկրագնդում տեղի ունեցող իրադարձությունների, փաստերի, երևույթների, գործընթացների վերաբերյալ տեղեկատվության ամենահասանելի կարևորագույն աղբյուրը[2]:

Համաձայն «Զանգվածային լրատվության մասին» 2003թ. դեկտեմբերի 13-ի ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի՝ զանգվածային լրատվության միջոց նշանակում է լրատվություն իրականացնելու միջոց, որը բաժանորդագրությամբ կամ առանց դրա, վճարովի կամ անվճար հիմունքներով տարածվում է՝

- մշտական անվանում, հերթական համար և ամսաթիվ ունեցող պարբերական թողարկումներով՝ նյութական կրիչի վրա, որոնց միևնույն բովանդակությամբ օրինակների քանակը պակաս չէ հարյուրից,
- հեռուստառադիոհաղորդմամբ,
- հանրային հեռահաղորդակցության ցանցով՝ որպես որոշակի հասցե ունեցող, անսահմանափակ թվով անձանց համար հասանելի և լրատվություն ներառող տեղեկատվական պաշար՝ անկախ թարմացման պարբերականությունից, պահման ժամանակի տևողությունից և այլ չափանիշներից[3]:

Ըստ էության տեղեկատվության տարածման

www.lawinstitute.am

տեխնիկական միջոցներից ելնելով՝ զանգվածային լրատվամիջոցները կարելի է բաժանել երեք հիմնական խմբի.

1. տպագիր մամուլ՝ տեքստի և պատկերի տպագիր վերարտադրման ձևով տեղեկատվության տարածման միջոց,

2. ռադիո՝ ձայնային տեղեկատվության փոխանցում էլեկտրամագնիսական ալիքների միջոցով,

3. հեռուստատեսություն՝ տեսաձայնային տեղեկատվության փոխանցում էլեկտրամագնիսական ալիքների միջոցով[4]:

Զանգվածային լրատվամիջոցները կարող են բնութագրվել որպես սոցիալ-քաղաքական ամբողջի յուրահատուկ ինստիտուտ՝ օժտված առանձնակի կարևորությամբ, քանի որ նրանք հանդիսանում են հասարակության համար տեղեկատվության փոխանակման կարևորագույն միջոց: Զանգվածային լրատվամիջոցները ունեն մի քանի կարևորագույն խնդիրներ. նախ՝ զանգվածային լրատվամիջոցները նպաստում են ընդհանուր կոլեկտիվ նպատակների ու պահանջների քարոզմանն ու տարածմանը, որոնցով ղեկավարվում է հասարակության քաղաքական համակարգը և զանգվածային լրատվամիջոցները նպաստում են հասարակական ռեսուրսների կենտրոնացմանը, քաղաքական ծրագրերի ձևավորմանը, կառավարչական որոշումների ընդունմանը: Պետական զանգվածային լրատվամիջոցներն են հանդիսանում մի կողմից պետության և մյուս կողմից հասարակության շահերի ներկայացուցիչը:

Տեղեկատվության ազատությունը նախևառաջ նշանակում է տեղեկությունն օրենսդրությամբ սահմանված կարգով փնտրելու և դա տեղեկատվություն տնօրինողից ստանալու իրավունքի իրականացում, որի հետ կապված հարաբերությունները կարգավորվում են «Տեղեկատվության ազատության մասին» 2003թ. սեպտեմբերի 23-ի ՀՀ օրենքով: Յուրաքանչյուր անձ իրավունք ունի ծանոթանալու իր փնտրած տեղեկությանը կամ դա ստանալու նպատակով օրենքով սահմանված կարգով հարցմամբ դիմելու տեղեկատվություն տնօրինողին և ստանալու այդ տեղեկությունը: Բացառություն են կազմում այն տեղեկությունները, որոնց մատչելիությունը օրենքով սահմանափակված է (նշված օրենքի 8-րդ հոդված): Հանրամատչելի տեղեկատվության տրամադրման մերժումը կարող է բողոքարկվել դատական կարգով:

Հաղորդակցությունը սոցիալականի անխզելի մասն է: Մարդկային անհատականությունը ի սկզբանե միտված է հաղորդակցման ամենատարբեր ձևերին ու միջոցներին: Հաղորդակցման հարաբերություններում կարևոր դեր ունեն այնպիսի կատեգորիաներ, ինչպիսիք են իրավունակությունն ու գործունակությունը: Տվյալ դեպքում իրավունակություն ասելով հասկացվում է անհատի հնարավորությունը ունենալ տեղեկատվական իրավունքներ և կրել պարտականություններ: Գործունակությունը մարդու հնարավորությունն է սեփական գործողություններով ձեռք բերել տեղեկատվական իրավունքներ և կրել պարտականություններ[5]:

Չնայած այն հանգամանքին, որ տեղեկատվության ոլորտում իրավունակությամբ օժտված են բոլոր անձինք՝ անկախ սեռից, տարիքից, ազգային, կրոնական կամ ռասայական պատկանելիությունից, գործունակությունը կարող է սահմանափակ լինել: Այսպես, «Հեռուստատեսության և ռադիոյի մասին» 2000թ. հոկտեմբերի 9-ի օրենքի 16-րդ հոդվածի համաձայն՝ մասնավոր հեռուստառադիոընկերությունների հիմնադիրներ չեն կարող լինել՝ 18 տարին չլրացած քաղաքացիները, դատարանի վճռով անգործունակ ճանաչված, օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով ազատազրկման դատապարտված և պատիժը կրող անձինք, ինչպես նաև օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով դատապարտված անձինք, որոնց դատվածությունը սահմանված կարգով հանված կամ մարված չէ[6]:

Որոշ տեղեկատվական իրավունքներ պատկանում են քաղաքացիներին Սահմանադրության ուժով և նրանց ձեռքբերման համար պետք չէ կատարել որոշակի գործողություններ: Դրանցից են օրինակ խոսքի, մտքի ազատության իրավունքները: Մյուս դեպքերում որոշակի տեղեկատվական իրավունքներ ձեռք բերելու համար քաղաքացին պետք է փոխի իր իրավական կարգավիճակը: Օրինակ, երբ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով ազատազրկման դատապարտված և պատիժը կրող անձը զրկվում է հեռուստառադիոընկերություն հիմնադրելու իրավունքից, վերջինիս ձեռքբերման համար անհրաժեշտ է որպեսզի տվյալ անձը ազատ արձակվի և անցնի նորմալ կյանքի: Տեղեկատվական գործունակությունը ծագում է այն անձանց մոտ, որոնք իրենց հնարավորությունների,

www.lawinstitute.am

իրավական կարգավիճակի և այլ հանգամանքների ուժով կարող են անձամբ օգտագործել իրենց իրավունքները և կրել պարտականություններ: Պետությունը ևս հանդես է գալիս որպես տեղեկատվական իրավունքի սուբյեկտ, քանի որ հանդես է գալիս հիմնական տեղեկատվական ռեսուրսների և տեխնոլոգիաների սեփականատեր, ձևավորում է երկրի տեղեկատվական քաղաքականությունը, ապահովում է միասնական տեղեկատվական դաշտը և այլն: Ինչպես տեսնում ենք, տեղեկատվության ստացման և օգտագործման հիմնախնդիրներին այսօր մեծ ուշադրություն է դարձվում: Ավելի հաճախ են տեղեկատվությունը և նրան առնչվող հարաբերությունները դառնում իրավական կարգավորման առարկա: Տեղեկատվությունը ներթափանցված է մարդկային կենսագործունեության բոլոր ոլորտների մեջ, այն հանդիսանում է հաղորդակցման, փոխըմբռնման և համագործակցության միջոց: Այսօր շատ հաճախ զանգվածային լրատվամիջոցները զբաղված են իշխանություններին ծառայելով՝ մոռանալով իրենց սոցիալական գործառույթների մասին:

Քաղաքացիական հասարակության ձևավորման գործում զանգվածային լրատվամիջոցների դերի ուսումնասիրման հարցում կարելի է եզրակացնել, որ քաղաքացիական հասարակության ձևավորման գործում զանգվածային լրատվամիջոցների կարևոր դերի ընդունման հետ մեկտեղ գոյություն ունեն տարբեր տեսակետներ դրա իրականացման և զանգվածային լրատվամիջոցների կոնկրետ գործառույթների վերաբերյալ: Քաղաքացիական հասարակության ձևավորման գործում զանգվածային լրատվամիջոցների առաքելության իրագործումը կարելի է ներկայացնել երկու ձևով: Դրանցից մեկն ընդգծում է լրագրողի տեղեկատվական գործառույթը: Այսպես, կարելի է առանձնացնել քաղաքացիական հասարակությունում լրագրողի մի քանի խնդիրներ. կառավարության քաղաքականության վերլուծություն և դրա հետ կապված նյութերի հրապարակում, հասարակական տարբեր կարծիքների ներկայացում, վերլուծական նյութերի և սոցիոլոգիական տվյալների ներկայացում, որոնք հանրությանը հնարավորություն կտան ձևավորել ինքնուրույն մոտեցում քաղաքական կարևորագույն հիմնախնդիրների վերաբերյալ, կարևորագույն տնտեսական տվյալների հրապարակում: Դրանով զանգվածային լրատվամիջոցները զարգացնում են քաղաքացիական ինքնագիտակցությունը՝ նպաստելով քաղաքացիական հասարակության ձևավորմանը[7]: Երկրորդ դեպքում ընդգծվում է լրագրողի գաղափարական գործառույթը քաղաքացիական հասարակության ձևավորման գործում՝ նրա առջև դնելով որոշակի խնդիրներ. իրականացնել համակողմանի ուսումնասիրություն, հանդես գալ հասարակական փորձագետի դերում՝ ձևավորելով պատկերացումներ, հայացքներ, կարծիքներ, հանդես գալ հասարակական խորհրդատուի դերում, մասնակցել հասարակության որոշակի հոգևոր մթնոլորտի ստեղծմանը՝ զանգվածային գիտակցության ձևավորման միջոցով, հանդես գալ սոցիալական երկխոսության կազմակերպիչի դերում: Նշված խնդիրների իրագործման համար լրագրողներին օրենքով տրամադրվում են որոշակի երաշխիքներ. մասնավորապես, լրագրողները գործում են ազատորեն՝ իրավահավասարության, օրինականության, խոսքի ազատության և բազմակարծության սկզբունքների հիման վրա: Լրագրողն իր մասնագիտական օրինական գործունեության ընթացքում, որպես հասարակական պարտք կատարող անձ, պաշտպանվում է Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ: Արգելվում է որևէ տեղեկատվություն տարածելուն կամ դա տարածելուց հրաժարվելուն նպատակաուղղված կամ դրան հանգեցնող հարկադրանքը լրագրողի նկատմամբ և լրագրողի մասնագիտական օրինական գործունեությանը խոչընդոտելը[8]:

Այսպիսով, քաղաքացիական հասարակության գոյության հիմնարար պայմաններից մեկը հրապարակայնությունն է, որն ապահովվում է զանգվածային լրատվամիջոցների միջոցով: Ժողովրդավարության պայմաններում քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտները և պետությունը գործում են որպես ընդհանուր համակարգի տարբեր, բայց փոխկապակցված մասեր: Քաղաքացիական հասարակության և պետության հարաբերությունները կառուցվում են հրապարակային համաձայնության հիման վրա: Ժողովրդավարական պետության քաղաքացիները օգտվում են անհատական ազատության իրավունքից, բայց միևնույն ժամանակ նրանք պետական մարմինների հետ կիսում են ապագայի կառուցման պատասխանատվությունը: Քաղաքացիական հասարակությունը զարգացման բարձր մակարդակի է հասնում

www.lawinstitute.am

միայն ժողովրդավարական քաղաքական համակարգի առկայության պայմաններում, որտեղ քաղաքացիական հասարակության և իշխանության հարաբերությունները կառուցվում են հրապարակային համաձայնության հիման վրա:

[1] Տե՛ս «Տեղեկատվության ազատության մասին» 23.09.2003թ. ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածը
[2] Տե՛ս Бачило И. Л. Информационное право: учебник для вузов, Москва, 2009. С. 327
[3] Տե՛ս «Զանգվածային լրատվության մասին» 13.12.2003թ. ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդված:
[4] Տե՛ս Воробьев В.П. Система СМИ Беларуси. Мн.: Изд. центр БГУ, 2002. 252 с..(ընդհանուր)
[5] Տե՛ս Бачило И. Л. Информационное право: учебник для вузов, Москва 2009. С. 56.
[6] Տե՛ս «Հեռուստատեսության և ռադիոյի մասին» 09.10.2000թ. ՀՀ օրենքի 16-րդ հոդված:
[7] Տե՛ս Засурский Я. Зарубежный опыт участия прессы в формировании гражданской компетентности населения // Роль прессы в формировании в России гражданского общества. М. 1999. С. 100 (ընդհանուր 272)
[8] Տե՛ս «Զանգվածային լրատվության մասին» 13.12.2003թ. ՀՀ օրենք:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Նորմատիվ-իրավական ակտեր

1. ՀՀ Սահմանադրություն (ընդունված համաժողովրդական քվեարկությամբ 1995թ. հուլիսի 5-ին):
2. «Հեռուստատեսության և Ռադիոյի մասին» 09.10.2000թ. ՀՀ օրենք:
3. «Զանգվածային լրատվության մասին» 13.12.2003թ. ՀՀ օրենք:
4. «Տեղեկատվության ազատության մասին» 23.09.2003թ. ՀՀ օրենք:

Գրականություն

5. Իմաստասիրական անդրադարձներ: Գիտական հոդվածների ժողովածու: Երևանի համալս. հրատ. 2004թ. Երևան, 198 էջ:
6. ՀՀ սահմանադրական իրավունք: Երևանի պետ. համալս.: Երևան 2003թ. 608 էջ:
7. Засурский Я. Зарубежный опыт участия прессы в формировании гражданской компетентности населения // Роль прессы в формировании в России гражданского общества. М. 1999. 272 с.
8. Воробьев В.П. Система СМИ Беларуси. Мн.: Изд. центр БГУ, 2002. 252 с.
9. Бачило И. Л. Информационное право: учебник для вузов, Москва, 2009. 474 с.

РЕЗЮМЕ

Правовое положение средств массовой информации и их роль в формировании гражданского общества

В данной работе теоритическому анализу подвергаются важнейшие вопросы, касающиеся правового статуса средств массовой информации, основных принципов их деятельности, направлений и задач. Представляется их роль и значение в жизни общества и государства. Правовой статус средств массовой информации представляется не только в рамках правовых актов, лежащих непосредственно в основе их формирования, но и в контексте правовых актов некасающихся их непосредственно. Отражается важность посреднической миссии средств массовой информации между обществом и государством. Предлагаются механизмы для повышения эффективности их деятельности.

SUMMARY

Legal Status of Mass Media and its Role in Composing of Civil Society

This article provides theoretical analysis of important issues concerning the legal status of Mass Media, the main concepts of directions and issues of its functions. The article describes the role of the Mass Media in the State and in the society. The legal status of Mass Media is described not only within the legal norms directly set in the basis of its composition but also within the context of other legal norms concerned to it indirectly. It is seen in the article the necessity of composition of Public Council as well as the important mediating mission between public and State. The article stresses mediating mission between the State and the society in regard to the Mass Media. It is suggested several mechanisms and structures as to strengthening and developing the work of Mass Media.

ԱՆԱՀԻՏ ՍԱՐԴԱՐՅԱՆ
ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի ասպիրանտ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԴԻՎԱՆԸ ԵՎ ԴՐԱ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Առաջին Հանրապետության արդարադատության նախարարության կենտրոնական ապարատի կարևոր օղակն ու նախարարության աշխատող մարմինը նախարարի դիվանն էր (մինչև 1920թ. երկրորդ կեսն այն կոչվում էր գրասենյակ): Նախարարության դիվանը ըստ նախարարության հաստիքացուցակների իր գործունեության սկզբից մինչև վերջ կրել է որոշակի կառուցվածքային փոփոխություններ և ընդլայնվել, ինչը պայմանավորված էր դիվանի աշխատանքային ծանրաբեռնվածության աճով:

Արդարադատության նախարարության դիվանը վարում էր օրենսդրական բնույթի գործերը և մասնակցում էր նախնական օրինաստեղծ աշխատանքին: «Օրենսդրական» բնույթի գործերի տակ հասկացվում էր օրենքների փոփոխման, լրացման և մեկնաբանման գործերը, գրագրությունը ինչ որ պաշտոնների և հաստիքների հիմնադրման, վերափոխման կամ վերացման հարցերով, ինչպես և արդարադատության նախարարության կառավարմանը ենթակա որևէ մասի լավագույն կառուցման միջոցառումների իրականացման մասին գործերը[1]: Դիվանը նախարարության տեղական հիմնարկությունների վերստուգումների, հաշվետվությունների և այլնի արդյունքներում կամ ստորին օղակների առաջարկությունների հիման վրա մանրամասն մշակում էր այդ նախագծերը, իհարկե, նախարարի գիտությամբ, հիմնավորում դրանց ընդունման անհրաժեշտությունը կամ մերժումը, մասնակցում էր զանազան գերատեսչություններից ուղարկված օրինագծերի քննարկմանը և տալիս էր եզրակացություններ դրանց վերաբերյալ: Այս գործընթացում արդարադատության նախարարի խորհրդի և դիվանի գործունեությունը սերտորեն առնչվում էին: Վերջնական տեսք ստացած և Նախարարների խորհուրդ ուղարկվող օրինագծերի տակ ստորագրում էր ոչ միայն արդարադատության նախարարը, այլ նաև դիվանի տեսուչը:

Արդարադատության նախարարությունը աշխատանքներ էր տանում գործող օրենսդրության կողիֆիկացման, համակարգման ու թարգմանության ուղղությամբ, իր իրավասության սահմաններում հրապարակում էր շրջաբերական հրահանգներ գերատեսչական մարմինների կողմից օրենքների կիրառման կարգի ու այլ հարցերով[2]: Այն ժամանակահատվածներում, երբ օրինաստեղծ գործառնությունն իրականացնում էին Հայաստանի խորհուրդը կամ Հայաստանի պառլամենտը, արդարադատության նախարարության, մասնակցությունն օրինաստեղծ գործունեությանը հանգում էր այն բանին, որ նախարարությունը մշակում էր օրենքների նախագծերը, իսկ այնուհետև դրանք արդարադատության նախարարի կողմից առաջարկվում էին Նախարարների խորհրդի նիստերի քննարկմանը: Կառավարության կողմից հավանություն ստանալու դեպքում այդ օրինագծերը ուղարկվում էին օրենսդիր մարմինների (Հայաստանի խորհրդի, իսկ հետագայում Հայաստանի պառլամենտի) դիվաններին: Այստեղ դրանք խորհրդարանական ընթացակարգերին համաձայն դառնում էին քննարկման առարկա: Այն ժամանակահատվածներում, երբ օրենսդիր գործառույթն իրականացնում էր կառավարությունը, նախարարների կամ այլ գերատեսչությունների կողմից Նախարարների խորհուրդ մտցված օրինագծերը հաստատվելուց հետո ստանում էին օրենքի ուժ:

Հայաստանի խորհրդի, իսկ այնուհետև Հայաստանի պառլամենտի և Նախարարների խորհրդի նիստերի պահպանված օրակարգերի, արձանագրությունների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ արդարադատության նախարարության գերատեսչության գծով համարյա բոլոր օրենքները

www.lawinstitute.am

մինչև ընդունվելը և հրապարակվելը որպես օրինագծեր մշակվել են արդարադատության նախարարությունում: Այս օրենքներն ըստ իրենց առարկայի, այսինքն՝ հասարակական հարաբերությունների կարգավորման ոլորտի, կարելի է բաժանել մի քանի պայմանական խմբերի: Առաջինը դա դատական շինարարությանը կամ դատարանակազմությանը վերաբերվող օրենքներն էին, որոնք այստեղ հետազոտության առարկա չենք դարձնի դրանց բավականին մանրազնին ուսումնասիրված լինելու պատճառով[3]: Արդարադատության նախաարարությունում մշակված և օրենսդիրի կողմից ընդունված օրենքների երկրորդ խումբը վերաբերում էր արդարադատության իրականացման ընթացակարգերին: Այս խմբի օրենքներով փոփոխվում էին կամ լրացվում էին գործող քրեադատավարական և քաղաքացիադատավարական օրենքները: Դատավարական բնույթ ունեցող օրենքներից էին՝

ա) 1918 թ. սեպտեմբերի 28-ին Հայաստանի խորհրդի կողմից ընդունված «Քրեական դատավարության կանոնադրության մի քանի հոդվածների փոփոխման մասին» օրենքը,

բ) Նախարարների խորհրդի 1919 թ. հունիսի 25-ի «Հաշտարար ատյաններում վկաների հարցաքննության կարգը փոխելու մասին» օրենքը[4],

գ) Հայաստանի պառլամենտի 1920 թ. ապրիլի 3-ի «Հաշտարար և ընդհանուր դատական հաստատությունների մեջ քրեական գործերի համար առնելիք գումարները բարձրացնելու մասին» «Հաշտարար և ընդհանուր դատական հաստատությունների մեջ քաղաքացիական գործերի համար առնելիք գումարները բարձրացնելու մասին» օրենքները[5],

դ) Հայաստանի խորհրդի 1919 թ. հունվարի 13-ի «Դատաստանական հարկերի արդար վճռաբեկման գրավականների և թղթերի տուրքի ավելացման մասին» օրենքը[6],

ե) Հայաստանի պառլամենտի 1920 թ. ապրիլի 9-ի «Դատական կատարածուների վարձատրությունների ժամանակավոր սակը փոխելու մասին», օրենքը[7],

զ) Նախարարների խորհրդի 1920 թ. մայիսի 20-ի «Դատական հաստատությունների կանոնագրքի 461 հոդվ. մեջ նշված գումարն ավելացնելու մասին» օրենքը[8]:

Արդարադատության նախարարությունում մշակվել են նաև օրինագծեր, որոնք վերաբերվում էին քրեական իրավունքի ոլորտին և որոնցով առաջարկվում էր փոփոխություն մտցնել գործող քրեական օրենսդրության մեջ, կամ էլ որպես հանցագործություն սահմանում էին նոր հանրորեն վտանգավոր արարքներ: Այդպիսի օրինագծերից, որոնք հետագայում ընդունվել են օրենսդիր մարմինների կողմից հատկապես աչքի են ընկնում Նախարարների խորհրդի 1920 թ. մայիսի 8-ի «Արտակարգ դատարանի և նրա դատին ենթակա գործերի մասին ժամանակավոր օրենքը»[9]: Այս օրենքով սահմանվում էին առանձին հանցավոր արարքներ, դրանց հանցակազմերի հատկանիշները, պատժամիջոցներն այդ արարքները կատարելու համար: Օրենքով սահմանված որոշ հանցավոր արարքներ կրկնում էին գործող քրեական օրենսդրությունը հանցավոր արարքի հանցակազմի հատկանիշները սահմանման մեջ (բայց ոչ պատժամիջոցների): Սակայն սահմանվում էին նոր հանցատեսակներ, որոնք գործող օրենսդրության մեջ չկային: Օրինակ՝ «Հայաստանի Հանրապետության անկախության դեմ քարոզչություն մղելը»[10]: Քրեաիրավական բովանդակություն ունեցող օրենքներից էին նաև «Պետական դրամանիշեր կեղծելու դեմ պատիժներ սահմանելու մասին օրենքը»՝ ընդունված 1920 թ. օգոստոսի 20-ին, իսկ այնուհետև «Պաշտոնեական հանցագործությունների մասին ժամանակավոր օրենքը», ընդունված 1920 թ. հոկտեմբերի 2-ին՝ Նախարարների խորհրդի կողմից[11]:

Հայաստանի Առաջին Հանրապետության արդարադատության նախարարությունում մշակվել են նաև համաներման (ամնիստիայի) ակտերի նախագծեր: Արդարադատության նախարարության նախաձեռնությամբ ընդունված առաջին համաներման ակտը հմարվում է «1919 թ. Մայիսի 28-ի ներման հրովարտակը»[12]: 1919 թ. մայիսին Հանրապետությունում պատրաստվում էին հանդիսավոր կերպով նշելու Հայաստանի Հանրապետության հռչակման և անկախության տարեդարձը: Համաներման ակտի ընդունման նախաձեռնությունը ելնում էր արդարադատության նախարարության կառուցվածքում գործող Հայաստանի բանտային տեսուչից: Բանտային տեսուչը 1919 թ. մայիսի 27-ին՝ անկախության տարետարձի նախօրեին զեկուցագիր է ներկայացրել արդարադատության նախարարին: Այդ զեկուցագրով բանտային տեսուչը առաջարկում էր նախարարին այդ օրը նշանավորել նաև ընդհանուր ներման ակտով, որով «հայրե-

նիքի համար նշանավոր, հանդիսավոր և ուրախալի այդ օրը ... ընդգծել նաև Հայաստանի բանտերում պահվող կալանավորների վիճակի թեթևացմամբ, որպեսզի մեր հայրենիքի յուրաքանչյուր անդամ՝ լինի դա ազատ քաղաքացի, թե ազատազրկված ուրախալի ընդունի այդ պատմական օրը»[13]: Արդարադատության նախարարը նույն օրը ներկայացնում է այդ մասին Նախարարների խորհրդին, որն այդ պահին, համաձայն ապրիլի 27-ի Հայաստանի խորհրդի օրենքի, օժտված էր օրենսդրական լիազորություններով: Նախարարների խորհուրդը համաձայնվում է նախարարների փաստարկների հետ և ընդունում է օրենք (հրովարտակ), որում ասված էր «Ի նշանավորումն մայիսի 28-ի ազատել վարչական կարգով ձերբակալվածներին և ներել մինչև մայիսի 28-ը մեղանչած հանցագործների պատժի կեսը»[14]: Համաներման մեկ այլ ակտի նախագիծ արդարադատության նախարարությունը մշակել է 1920 թ. հունվարին: Առիթն այս անգամ Հայաստանի Հանրապետությունը դաշնակիցների կողմից դեֆակտո ճանաչելն էր (1920 թ. հունվարի 19): Արդարադատության նախարարը «Հայաստանի Հանրապետության անկախության ճանաչելու առթիվ մեղադրյալներին ներումն շնորհելու մասին»[15] օրինագիծը զեկուցվել է Նախարարների խորհրդին, որը օրինագիծն օրենսդրական նախաձեռնության կարգով ուղարկվել է խորհրդարան[16]: Սակայն այդ օրինագիծը Հայաստանի պառլամենտում չի ընդունվել[17]:

Հայաստանի Առաջին Հանրապետությունում արդարադատության նախարարությունն աշխատանքներ է տարել նորանկախ պետության հիմնական օրենքի՝ Սահմանադրության մշակման ուղղությամբ: Արխիվային փաստաթղթերի հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ արդարադատության նախարարությունում 1920 թ. սկզբներին քայլեր են ձեռնարկվել սահմանադրության նախագծի մշակման ուղղությամբ: Այդ ժամանակ արդարադատության նախարարությունը ղեկավարում էր Ա. Չիլինգարյանը: Ենթադրում ենք, որ նախարարն հանրապետության հիմնական օրենքի՝ Սահմանադրության նախագծի մշակման ուղղությամբ աշխատանքները տարել է հանրապետության քաղաքական ղեկավարության հանձնարարությամբ: Այդպիսով, հանրապետության քաղաքական ղեկավարությունը փոխել էր իր սկզբնական դիրքորոշումը, այն է՝ ապագայում սահմանադիր ժողովի միջոցով սահմանադրության ընդունումը: Արխիվային փոնդերում պահպանվել են արդարադատության նախարար Ա. Չիլինգարյանի նամակներն ուղղված Ս. Տիգրանյանին և Հ. Մանանդյանին: Ա. Չիլինգարյանը 1920 թ. ապրիլի 14-ի նամակով առաջարկում է նրանց կազմել ՀՀ Սահմանադրության նախագիծը մեկ ամսվա ընթացքում[18]: Վերջիններս պատասխան նամակում հարցում էին անում թե «ինչպիսի՞ Սահմանադրության մասին է խոսքը: Արդյո՞ք պետական կազմակերպման ձևն ու մարմիններն որոշող մի մնայուն հիմնական օրենք նախագծելու խնդիր է դրվում այժմ, որով ՀՀ ապրելու է հետագայում»[19], և որի մշակումը նրանք համարում էին դեռ վաղ Հայաստանի պետական կյանքի արտաքին անորոշության պատճառով, «թե ավելի համեստ-համառոտ մի օրենքի մասին է խնդիրը, որ պետք է ձևավորի և որոշի այն հիմունքը, որով ներկայումս վարվում է և առաջիկայում էլ ղեկավարվելու է մեր հանարպետությունն իր մարմիններով», որը որպես իրավական փաստաթուղթ իրավաբանական ձևակերպում կտար Հայաստանի Հանրապետության պետական կյանքի առկա, փաստացի վիճակին: Արդարադատության նախարարի՝ Ա. Չիլինգարյանի պատասխանում խնդիր է դրվում մշակել մշտական Սահմանադրության և ոչ թե ժամանակավոր Սահմանադրության նախագիծ[20]:

Արդարադատության նախարարությունը հատուկ քայլեր էր ձեռնարկում իրավաստեղծ մշակույթի մակարդակի բարձրացման ուղղությամբ: Արխիվային փաստաթղթերի հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ Առաջին Հանրապետության իրավական համակարգի սրված հիմնախնդիրներից էր նաև իրավաստեղծ իրավաբանական տեխնիկան, օրինաստեղծ աշխատանքի որակական կողմերի ապահովումը: Օրինականության և կայուն իրավակարգի ապահովման անհրաժեշտ պայմաններից մեկն էլ հարաբերականորեն կայուն, որակյալ օրենսդրական ակտերի, որպես իրավական համակարգի նորմատիվային հիմքի, առկայությունն էր: Իրավական կարգավորման արդյունավետության ապահովման, օրինականության պահանջների կենսագործման համար անհրաժեշտ է ինչպես փոփոխվող իրադրության պայմաններում կոշտ կերպով կայուն օրենսդրությունը, այնպես էլ դրա աներդիատ շարժը, անկայունությունը, ինչն ակնհայտ նկատեցինք վկաների և՛ երդման, և՛

www.lawinstitute.am

բերման ենթարկելու կարգի վերաբերյալ օրենքները վերլուծելիս: Հայաստանի Առաջին Հանրապետության օրենսդիր մարմինները հանրապետության գոյության ողջ շրջանում չորս անգամ անդրադառնալով այդ հիմնահարցերի իրավական կարգավորմանը, այնուամենայնիվ չկարողացան ստեղծել իրավական կարգավորման օպտիմալ տարբերակ, վերացնել արդարադատության իրականացման խոչընդոտները: Պատճառները նրանում էին, որ իրավապահ աշխատանքում նախ չկար որևէ փորձ, և անշուշտ մշակույթ, ինչի հետևանքով առաջարկվող իրավապահ լուծումները համակարգված չէին, դրանք չէին կառուցված ժամանակի իրամայական խնդիրների վրա: Այդպիսով օրենսդիր մարմինները չէին կողմնորոշվել իրավապահ աշխատանքի ռազմավարական ու մարտավարական ուղղությունների հարցում, որից և ելնելով պետք է կազմեին հանրապետության հասարակական կյանքի առանձնահատուկ պահանջմունքներից ու կարիքներից բխող որոշակի օրենսդրական ծրագրեր ու իրագործեին:

Առաջին Հանրապետությունում նոր հիմնադրված իրավապահ կառուցակարգի ոչ արդյունավետ և իրավիճակին ոչ համապատասխան գործունեության պատճառ էին օրենսդիր մարմինների անընդհատ փոփոխությունը՝ սկզբում Հայաստանի խորհուրդ, այնուհետև Նախարարների խորհուրդ, Հայաստանի խորհրդարան, այնուհետև նորից Նախարարների խորհուրդ: Նման «հարաշարժությունը» հանգեցնում էր ոչ միայն օրենքների անարդյունավետության, օրինականության ու իրավակարգի անկայունության, այլև հեղինակազրկում էր հենց օրենսդիր իշխանությանը և բարձրագույն իրավական կարգավորիչին՝ օրենքին: Օրենսդրական տեխնիկայի նման թերությունները հետևանք էին ոչ միայն որոշակի օբյեկտիվ պատճառների, այլ նաև սուբյեկտիվ՝ այսինքն օրենսդիր մարմինների կամ իշխանությունների անձեռնահասության: Կյանքի իրական պահանջներին ու կարիքներին համապատասխան օրենքներ ստեղծելու և հրապարակելու համար նրանք պետք է ունենային նախ և առաջ որոշակի պատրաստվածություն, փորձառություն և մասնագիտական ունակություններ: Այսինքն՝ կարևորվում էր տեսական և գործնական որոշակի հմտություններ ունեցող իրավաբանների մասնակցությունն իրավապահ աշխատանքին, նրա բոլոր փուլերում: Սակայն Հայաստանի Առաջին Հանրապետությունը զրկված էր նման հնարավորությունից, որովհետև հայ ժողովրդի կրթված, գիտակ ներուժը, հատկապես իրավագետների ծանրակշիռ մասը գտնվում էին Հայաստանից դուրս: Նույնիսկ դատական համակարգում համապատասխան պաշտոնյաների համալրման հարցում կային դժվարություններ, էլ ուր մնաց իրավապահ ոլորտը: Օրինակ՝ 1919 թ. ընտրված Հայաստանի պառլամենտի 80 պատգամավորներից իրավաբանական կրթություն ունեին ընդամենը տասնվեցը: Ընդ որում նրանց մեծ մասը կամ Երևանում չէր, կամ էլ աշխատում էր գործադիր իշխանության մարմիններում և դրանով իսկ զրկված էր պատգամավորի կոչումից: Այս պայմաններում, եթե հնարավոր չէր օրենքների իրականությանը, հասարակական հարաբերություններին համապատասխանող որակական աստիճանն ու իրավաբանական արդյունավետությունն ապահովելը, գոնե նոր ընդունվող օրենքը կամ գործող օրենքների լրացումներն ու փոփոխությունները պետք է համապատասխանեին գործող օրենսդրությանը, որպեսզի բացառվեր օրենսդրության մեջ խառնաշփոթը, կոլիզիաները, թյուրիմածությունները, որոնցով առանց այդ էլ լի էր այդ ժամանակի օրենսդրությունը (կայսերական, Ժամանակավոր կառավարության, Անդրկովկասյան կոմիսարիատի, Անդրկովկասի Սեյմի, Հայաստանի Հանրապետության օրենսդիր մարմինների):

Եթե Հայաստանի խորհրդում, իսկ այնուհետև Հայաստանի պառլամենտում օրենքների ընդունման խորրհրդարանական ընթացակարգը գոնե որոշ չափով երաշխավորում էր այդպիսի թերություններից օրենքների զերծ մնալը, ապա նույնը չենք կարող ասել գործադիր իշխանության՝ Նախարարների խորհրդի մասին, հատկապես այն ժամանակաշրջաններում, երբ նա օժտված էր օրենսդրական լիազորություններով: Պատճառը կայանում էր նրանում, որ կառավարությունում իրավապահ ընթացակարգը շատ պարզ ու հասարակ էր, ինչը չէր կանխում գործադիրի ընդունած օրենքների թերությունները: Նմանատիպ օրինագծեր և օրենքներ հանարպետության օրենսդիր մարմինների գործունեությունում հանդիպում են բավականին շատ[21]: Այդ եզրակացությունը կարող ենք հաստատել «Հաշտարար ենթակայության լրացման մասին» օրենքի օրինակով, որն ընդունել է Նախարարների խորհորդը 1919 թ. մայիսի 9-ին[22]:

Այդ օրենքի նախագիծը մշակել էր արդարադատության նախարարությունը: Օրենքը ընդունել էր օրենսդիր լիազորություններ ունեցող Նախարարների խորհուրդը: Վերջինս, լինելով քաղաքական մարմին, իր կազմով ձեռնահաս չլինելով իրավաբանական հարցերում, մանրակրկիտ չէր խորացել կարգավորման ենթարկվող հիմնահարցերի և օրինագծի բովանդակության մեջ, ընդունել էր այն պարզ քվեարկությամբ, ինչպես սովորաբար դա կատարվում էր: «Հաշտարար ենթակայության լրացման մասին» օրենքի հաստատված բնօրինակի[23], ինչպես նաև ավելի ուշ «Կառավարության լրաբեր» պաշտոնաթերթում հրապարակված տեքստի[24] համեմատական հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ դրանք էականորեն տարբերվում են իրարից: Կառավարության լրաբերում հրապարակված օրենքի տեքստը սղագրված, սրբագրված է: Դրանում ակնհայտ թերություններ չեն նկատվում: Ենթադրվում է որ այդ սրբագրումը արվել է օրենքը ընդունելուց հետո միայն: Ենթադրում ենք, որ մինչև պաշտոնական հրատարակությունը առանց օրենսդրական ընթացակարգի անցկացման օրենքը շտկվել է: «Հաշտարար ենթակայության լրացման մասին» օրենքի բնօրինակում կա շփոթ «գողացված» և «հափշտակված» հասկացությունների միջև: Պաշտոնական հրատարակությունում հաշվի է առնված այդ դիտողությունը և «գողացված» եզրույթը փոխարինված է «հափշտակված» եզրույթով: Եթե արդարադատության նախարարությունում, որտեղ մեծամասամբ աշխատում էին մասնագետները և համարյա յուրաքանչյուր օրինագիծ քննվում էր հատուկ խորհրդակցություններում, կազմված օրինագիծն ուներ այդպիսի թերություններ, ապա մյուս նախարարություններում այս հարցում վիճակն անհամեմատ ավելի վատն էր:

Օրինաստեղծ աշխատանքում առանձնակի նշանակություն ուներ նաև իրավաբանական լեզվի և եզրութաբանության հարցը: Քանի որ չկար հայերեն իրավաբանական հասկացությունների և եզրույթների մշակված համակարգ, ապա առաջ էին գալիս դժվարություններ ու խնդիրներ նորմատիվ իրավական ակտերում դրանց իրավաբանական ճիշտ ձևակերպումների հարցում: Գործնականում օրենքների թարգմանությունը ռուսերեն բնագրերից հայերենի միշտ էլ կատարվում էր շտապ ու տառացի: Լեզվասխալների հետևանքով ստացվում էր, որ թարգմանություններն հաճախ խեղաթյուրում էին բնօրինակի իսկական իմաստը: Միևնույն հասկացությունը տարբեր ժամանակներում և տարբեր մարմինների աշխատանքում, մամուլում թարգմանվում էր տարբեր կերպ, ինչն առաջ էր բերում հասկացությունների ապարատի խառնաշփոթ, որն էլ իր հերթին հանգեցնում էր դժվարությունների պետական մարմինների գործունեության մեջ: 1918-1919 թթ. համարյա ամբողջ նախնական օրինաստեղծ աշխատանքը տարվում էր ռուսերեն: Արխիվային փոնդերում հաճախակի են օրինագծերը, որոնք կազմվել են և՛ ռուսերեն, և՛ հայերեն, ինչն հնարավորություն էր տալիս գոնե այս ձևով խուսափելու թարգմանական թերություններից[25]: Ելքն իրավաբանական հասկացությունների համակարգի մշակումն էր և դրա պաշտոնական միասնականացումը բոլոր պետական մարմինների գործունեության մեջ: Դրա առաջին քայլն իրավաբանական բառարանի կազմումն ու պաշտոնական հրապարակումն էր: Արդարադատության նախարարությունում գիտակցում էին այս միջոցառման կարևորությունը և ջանքեր էին թափվում այս ուղղությամբ աշխատանքներ տանելու համար: 1919 թ. հունիսի 25-ին արդարադատության նախարարի Նախարարների խորհրդում արված զեկուցմամբ կարևորելով իրավաբանական տերմինների բառարանի հրապարակման անհրաժեշտությունը՝ նախարարությանը հատկացվեցին վարկեր այդ աշխատանքները կատարելու համար[26]: Իրավաբանական բառարանը կազմելու էր Թիֆլիսի «Հայ փաստաբանների միություն» կազմակերպությունը[27]:

Արդարադատության նախարարության դիվանի գործառույթ էր արդարադատության ոլորտի վիճակագրական գործի կազմակերպումը և դատավարության տեղեկագրերի հրապարակումը, ինչպես նաև նախարարության գործունեության հաշվետվությունների կազմումը[28]: Արդարադատության նախարարությունն իր դիվանի միջոցով վարում էր նախարարության համակարգի մեջ մտնող պետական մարմինների և հիմնարկությունների կազմի և գործունեության մասին տվյալների հավաքագրումը և օրենքին համաձայն դրանց համակարգման հիման վրա դիվանը պետք է կազմեր «Արդարադատության նախարարության վիճակագրական տվյալների ժողովածու», «Քրեական գործերով վիճակագրական տվյալների ժողովածու», «Դատվածու-

www.lawinstitute.am

թյան մասին տեղեկանքների տեղեկագիր»[29]:

Համաձայն օրենքի արդարադատության նախարարությունում պետք է կազմվեին նախարարության ընդհանուր գործունեության հաշվետվությունը, այսինքն՝ նախարարության ողջ համակարգի, դրան ենթակա մարմինների ու հիմնարկությունների գործունեության ընդհանուր պատկերը ներկայացնող փաստաթուղթը[30]: Այդ հաշվետվությունը կազմվում էր արդարադատության նախարարության համակարգի մեջ մտնող տեղական և կենտրոնական մարմինների ու հիմնարկությունների, դրանց պաշտոնատար անձանց պատրաստի հաշվետվությունների, զեկույցների հիման վրա: Արդարադատության նախարարության ընդհանուր գործունեության հաշվետվությունը անհրաժեշտության դեպքում ներկայացվում էր կառավարությանը կամ հրապարակվում: Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ այդպիսի բնույթի հաշվետվություններ արդարադատության նախարարությունում կազմվել են և արխիվային գործերում մենք հանդիպում ենք դրանց մի քանի օրինակների, որ հիմնականում կազմվում էին կառավարություն ուղարկվելու կամ մամուլի համար: Դրանց առանձնահատուկ գիծն այն էր, որ ծավալով մեծ չէին, ամենաշատը երկու թերթ և հիմնականում նկարագրում էին Հայաստանի Հանրապետության դատական համակարգը, նշում նախարարության գործունեության մաս կազմող որոշ միջոցառումների իրականացման փաստը և այլն, սակայն, ըստ էության, չէին տալիս հանրապետության դատական համակարգի գործունեության էական կողմերը, գործունեության թերությունները, դրանց պատճառները, իրավիճակի վերլուծությունը, դրանից բխող պատասխան քայլերն ու միջոցառումները: Եթե համեմատում ենք արդարադատության նախարարություն ուղարկված առանձին դատական և այլ տեղական մարմինների կենտրոն ուղարկված զեկուցագրերը և արդարադատության նախարարության համառոտ ամփոփագիր-հաշվետվությունները, որոնք ուղարկվել են կառավարությանը, ապա ակնհայտ է դառնում այն փաստը, որ այդ հաշվետվությունները չէին նկարագրում գործերի իրական վիճակն արդարադատության ոլորտում և ստեղծվում է տպավորություն, որ կառավարության առաջ նախարարները զբաղվում էին աչքակապությամբ: Այսպես, վարչապետ Հ. Օհանջանյանը 1920 թ. հոկտեմբերի 6-ին բոլոր նախարարություններից պահանջել էր կառավարություն ուղարկել տեղեկություններ նախարարության գործունեության մասին: Հաշվետվությունն ուղարկվել էր 1920 թ. հոկտեմբերի 20-ին[31]: Ինչպես և նախորդ ժամանակաշրջանում կազմված այս բնույթի փաստաթղթերը սա ևս մի քանի խոսքով նկարագրում է դատական համակարգը հանրապետությունում, տալիս արտակարգ դատարաններում քննված գործերի թվական տվյալները, թվարկում նախարարության մշակված օրինագծերը «բյուրո կառավարության» գործունեության ժամանակաշրջանում և վերջ: Իսկ այդ ընթացքում տեղերից նախարարությունը ստանում էր գործերի իրական վիճակը նկարագրող զեկույցներ, որոնք ավելի անկողմնակալ էին[32]:

Արդարադատության նախարարության դիվանը տնօրինում էր դատական գործերով վարույթը[33]: Այս բնույթի գործունեությունը ենթադրում էր դիվանի կողմից դեռևս ընթացքի մեջ գտնվող դատական գործերի վերաբերյալ խնդրագրերի ու գանգատների քննարկում: Որպես գործադիր գործունեություն այն իրականացվում էր դատարանակազմական և դատավարական օրենսդրության, դատական մարմինների անկախության պահպանմամբ: Անհրաժեշտության դեպքում դիվանը հասնում էր դատական մարմինների և նրանց պաշտոնատար անձանց, ինչպես նաև դատախազական հսկողության պաշտոնյաների, դատական մարմիններին կից գործող պաշտոնատար անձանց դատավարական և այլ բնույթի, օրինակ՝ նոտարական, գործունեության մեջ բացթողումների ու թերությունների վերացմանը, կարգապահական վարույթի հարուցմանը:

Արդարադատության նախարարության դիվանը վարում էր մասնավոր դեպքերի համար քաղաքացիական և քրեական օրենսդրության կիրառման հարցերը: Մասնավոր դեպքերի համար քաղաքացիական և քրեական օրենսդրության կիրառման հարցերով վարույթը կարող էր հասցնել նաև արդարադատության նախարարության օրենսդրական նախաձեռնության իրավունքի կիրառման միջոցով գործող քաղաքացիական և քրեական օրենսդրությունը փոփոխության ենթարկելուն կամ էլ գործող քաղաքացիական օրենսդրությանը համապատասխան կնքված քաղաքացիական-իրավական պայմանագրերի՝ օրենսդրական կարգով անվավեր հայտարարելուն: Հանրապետության իրավական պրակտիկայում հանդիպում ենք այդպիսի մի քանի

www.lawinstitute.am

դեպքերի: Դրանցից առաջինը 1919 թ. մայիսի 1-ին արդարադատության նախարարության զեկուցման հիման վրա Նախարարների խորհրդի կողմից ընդունված օրենքն էր, համաձայն որի օրենսդրական կարգով Կողբի աղահանքերի կապալի պայմանագրերը համարվում էին անվավեր և գրավվում էին «ի արքունիս», այսինքն` պետականացվում էին[34]: Ըստ արդարադատության նախարարության բացատրագրի` 1918-1919 թթ. ընթացքում գյուղի «կուլակները և հարուստները» օգտվելով գյուղացիության հիմնական զանգվածի սնանկությունից և սովի մատնված լինելու հանգամանքից չնչին գումարներով գնել էին սովամահության դատապարտված գյուղացիների այգիներն ու արտերը, կապալով գնել նաև ապագա բերքը: Հանրապետության մամուլը մի քանի անգամ անդրադարձել էր այդ «օրինական թալանի» փաստերին, իսկ գավառներից բազմաթիվ դժգոհություններ էին հասնում այդ մասին: Այդպիսի բնույթի մի խմբագրական հոդված «Հանուն արդարության» վերնագրով տպագրվել է նաև 1919 թ. հունիսի 14-ին Հայ հեղափոխական դաշնակցության Երևանի կենտրոնական և տեղական կոմիտեների օրգան «Հայաստանի աշխատավոր» թերթում: Հոդվածը կառավարությունից պահանջում էր «գեթ եկող տարի սովամահության հազարավոր թեկնածուներին ու անխուսափելիորեն մահվան դատապարտվածներին փրկելու սովի ճանկերից, միաժամանակ տարրական արդարության ակտ կատարելու»[35]` օրենսդրական կարգով անվավեր հայտարարելով այդ օրինական «գնում-թալանի» պայմանագրերը: Խմբագրական հոդվածի հրապարակումից տասնմեկ օր հետո արդարադատության նախարարն օրենսդրական լիազորություններով օժտված կառավարությանը ներկայացրեց համապատասխան օրինագիծը, ինչը և ընդունվեց կառավարության կողմից որպես օրենք: Համաձայն այդ օրենքի 1918 թ. դեկտեմբերի 1-ից հետո կնքված անշարժ գույքերի վաճառման կամ բերքը կապալով տալու վերաբերյալ պայմանագրերը համարվեցին անվավեր[36]: Ուշագրավ է օրենքի ընդունման արագությունը և շտապողականությունը, առանց նախնական ուսումնասիրությունների, հենց միայն իշխող կուսակցության օրգանի կոչերով գործին ընթացք տալը:

Արդարադատության նախարարության դիվանը վարում էր դատական, դատախազական և քննչական մարմինների արտասահմանյան համանման հիմնարկությունների հետ հարաբերությունները, ինչպես նաև գրագրությունը: Արդարադատության նախարարության դիվանի տնօրինությանն էր պատկանում հանրապետության դատական մարմինների, դատախազության և քննչական մարմինների արտասահմանյան համանման հիմնարկությունների հետ հարաբերությունների (օրինակ` դատական հանձնարարությունների կատարում, հանցագործների հանձնում և այլն), դրանցով գրագրության վարումը, ինչպես նաև այդ կապակցությամբ ծագող բազմաթիվ այլ հարցերի տնօրինումը: Հայաստանի Հանրապետության արտասահմանյան դիվանագիտական ներկայացուցչությունները հաճախ էին ստանում Հայաստանի Հանրապետության դատական և այլ մարմինների, հիմնարկությունների խնդրանքները միջնորդելու այդ վայրերում գտնվող մեղադրյալներին և դատապարտյալներին դիվանագիտական ճանապարհով հանրապետություն տեղափոխելու համար: Սակայն այդպիսի պահանջների կատարումը տարերային կերպով հաճախ հանդիպում էր որոշակի դժվարությունների, քանի որ չկային համապատասխան միջպետական պայմանագրեր ու պայմանավորվածություններ: Օրինակ, Վրաստանի արտաքին գործերի նախարարությունը պահանջում էր, որ Վրաստանը պատրաստ է հանձնելու նման անձանց «եթե միայն հայկական կառավարությունը կհավաստիացնի պաշտոնապես, որ նա համաձայն է փոխարինաբար հանձնելու հանցագործներին Վրաստանի կառավարությանը»[37]: Իսկ այդպիսի հավաստում կամ էլ կնքված պայմանագիր մինչև 1920 թ. գարունը չկար: Թիֆլիսի դիվանագիտական ներկայացուցչությունը պահանջում էր հրահանգներ այդ կապակցությամբ: Նույն հարցով 1920 թ. փետրվարի 20-ին Նախարարների խորհրդին էր դիմել նաև ներքին գործերի նախարարը, որը ևս ցուցում էր պահանջում առաջնորդվելու համար այն դեպքում, երբ Հայաստանի Հանրապետության արտասահմանյան դիվանագիտական ներկայացուցչությունները դիմում էին նախարարություն` խնդրելով հանձնել օտարերկրյա դատական և քննչական մարմինների «մեղադրական ակտերը կամ ծանուցագրերը Հայաստանի Հանրապետության մեջ ապրող անձնավորություններին»[38]: Քննարկելով այս զեկուցումները` Նախարարների խորհուրդը 1920 թ. փետրվարի 16-ին հանձնարարեց արդարադատության նախարարին կազմել համապա-

www.lawinstitute.am

տասխան օրինագիծ[39]: 1920 թ. մարտի 1-ին արդարադատության նախարարը Նախարարների խորհուրդ ներկայացրեց «Հայաստանի և Վրաստանի Հանրապետությունների միջև հանցագործներին փոխադարձաբար հանձնելու և դատական իշխանությունների պահանջների փոխադարձ կատարման կոնվենցիայի» արդեն պատրաստի նախագիծը[40]:

Նախագիծը կառավարությունում հավանություն ստացավ և ուղարկվեց Թիֆլիսի դիվանագիտական ներկայացուցչություն, որպեսզի այն համաձայնեցնի Վրաստանի հետ: Մայիսի 10-ին արտաքին գործերի նախարարը զեկուցեց, որ Վրաստանը առաջարկում է «փոխադարձաբար հանձնել ոճրագործներին մինչև այդ առթիվ կոնվենցիայի երկկողմանի հաստատումը»: Այդպիսի շտապողականությունը երկու կառավարությունների կողմից էլ պայմանավորված էր որոշակի քաղաքական հանգամանքներով, այդ իսկ պատճառով առաջարկությունը հավանության արժանացավ: Բացի այդ արդարադատության նախարարության դիվանում պատրաստել և արտաքին գործերի նախարարություն են ուղարկել երկու կոնվենցիաների երկու նախագիծ[41].

1) «Վրաստանի, Ադրբեջանի և Հայաստանի հանրապետությունների դատական հիմնարկությունների միջև քաղաքացիական և քրեական գործերով անմիջական հարաբերությունների մասին»,

2) «Հայաստանի, Ադրբեջանի և Վրաստանի հանրապետությունների քաղաքացիներին դատական ծախսերի ապահովում ներկայացնելուց ազատելու մասին»[42]:

Արդարադատության նախարարության դիվանը տնօրինում էր ներման գործերով վարույթը[43]: Որոշակի կարգ այս բնույթի գործերի վարույթի համար սահմանված չէր: Արխիվային փաստաթղթերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ արդարադատության նախարարությունը դատապարտյալների ներման կամ պատժի մեղմացման միջնորդագրերը դատարանների վճիռների կամ դատավճիռների հետ միասին, նախ, ներկայացնում էր Նախարարների խորհուրդ: Կառավարությունում դրանք քննարկվելուց հետո, եթե հավանության էին արժանանում, ուղարկվում էին օրենսդիր մարմնի դիվան՝ ընթացք տալու համար[44]:

Նախարարների խորհրդին կից իրավաբանական խորհրդատվություն ստեղծելուց հետո որոշ դեպքերում այդպիսի միջնորդագրությունները հանձնվում էին իրավաբանական խորհրդատվության եզրակացությանը, այնուհետև նոր հաստատվում Նախարարների խորհրդի կողմից և ուղարկվում խորհրդարան[45]:

Դատապարտյալների ներման գործընթացը մեծ թափ առավ 1918 թ. աշնանը՝ արդարադատության նախարարությունում, երբ նախարար նշանակվեց Հայ ժողովրդական կուսակցության անդամ Ս. Հարությունյանը: Ներման գործերով վարույթի ստեղծումը կարևոր նշանակություն ուներ 1917 թ. փետրվարյան հեղափոխությունից հետո զանազան արտակարգ դատարանների ու մարմինների՝ ռազմահեղափոխական տրիբունալներ, տարբեր տեսակի ռազմադաշտային դատարաններ, կողմից կայացված ակնհայտ ապօրինի դատավճիռներով անարդարացիորեն կամ չափից դուրս խիստ պատիժ ստացած անձանց նկատմամբ արդարությունը վերականգնելու գործում: Սակայն հետզհետե այդ գործընթացը վերածվեց խառնաշփոթի, քանի որ չկար միասնական ընթացակարգ, որով կսահմանվեր իսպառ ներման կամ պատժի մեղմացման գործերով վարույթը: Ծահգրգիռ անձինք ներման խնդրագրեր ուղարկում էին և՛ արդարադատության նախարարություն, և՛ անմիջապես խորհրդարան: Հայաստանի խորհրդի, Նախարարների խորհրդի և Հայաստանի պառլամենտի օրակարգերի հետազոտությունը հաստատում է, որ ներման խնդրագրերը բավականին շատ էին և ծանրաբեռնել էին օրենսդիր ու բարձրագույն գործադիր մարմնի առանց այդ էլ բավականին հագեցած աշխատանքը: Ներման անհատական գործերի արխիվային օրինակների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Հայաստանի խորհրդին և Հայաստանի պառլամենտին հասցեագրված խնդրագրերն այնուհետև ուղարկվում էին արդարադատության նախարարություն՝ եզրակացություն ստանալու համար: Նախարարության դիվանը այդ գործերը ուղարկում էր Երևանի շրջանային դատարանի դատախազին: Վերջինս ըստ գործի նյութերի կազմում էր զեկուցագիր-եզրակացություն և գործին կցելով վերադարձնում էր:

Արդարադատության նախարարության դիվանը վարում էր դատական, դատախազական և քննչական մարմինների պաշտոնակազմի, սրանց կից գործող պաշտոնատար անձանց գործերը[46]: Արդարադատության նախարարության դիվանի

www.lawinstitute.am

իրավասության այս մասն, ըստ էության, կոչված էր ապահովելու նախարարության կարևորագույն խնդիրներից մեկը՝ կատարել դատական, դատախազական, քննչական, նոտարական մարմինների պաշտոնյաների թեկնածուների ընտրություն, վարել նրանց անձնական գործերը:

Արդարադատության նախարարության դիվանը վարում էր կարգադրիչ, տնտեսական, հաշվապահական, արխիվային և այլ բնույթի գործերը: Արդարադատության նախարարության դիվանն էր զբաղվում դատական շրջանների և տեղամասերի կազմի, դրանց սահմանների փոփոխման, դատավորների արտագնա նիստերի կազմակերպման, վարչական միավորները մեկ դատական շրջանից մյուսին հանձնելու հարցերով:

Կարգադրիչ գործունեությունը ենթադրում էր որոշակի տնտեսական միջոցառումներ՝ ուղղված ընդհանուր իրավասության դատական մարմինները, հաշտարար դատական բաժինները և քննչական մասերը շինություններով ապահովելուն (գնում, կառուցում, վերանորոգում), դրանց կահավորելուն, ինչպես և դրանց անհրաժեշտ օրենքների հավաքածուներով, օրենսդրական ակտերով ապահովելուն, որի համար արդարադատության նախարարությունը կառավարությունից պարբերաբար խնդրում էր դրամական հատկացումներ[47]: Հանրապետությունում հատկապես լուրջ էր իրավաբանական գրականության և գործող օրենքների հավաքածուների խնդիրը, այդ իսկ պատճառով կառավարությունը հատուկ որոշումով արգելել էր դրանց արտահանումը հանրապետության տարածքից[48]: Միաժամանակ, միջոցներ էին տրամադրվել արդարադատության նախարարությանը արտասահմանում դրանք ձեռք բերելու և հանրապետություն ներկրելու համար[49]:

Առաջին Հանրապետության կյանքում «անիծյալ հարցերից» մեկն էլ հանդիսանում էր բնակարանային կամ շինությունների հարցը: Խնդիրը կայանում էր նրանում, որ նոր ստեղծվող պետական մարմինների, հիմնարկությունների և դրանց պաշտոնյաների համար բնակարաններ և համապատասխան շինություններ ճարելու հարցում իշխանությունները հանդիպում էին դժվարությունների: Արդարադատության նախարարությունը այս հարցին առնչվում էր նրանով, որ դատական պաշտոնյաների հիմնական մասը դրսից, այսինքն՝ արտասահմանից հրավիրված անձինք էին: Բացի այդ գավառներում հաշտարար դատարանները և քննչական մասերը մեծամասամբ նոր ստեղծված պետական հիմնարկություններ էին, իսկ դրանցում պաշտոնավարողները՝ մայրաքաղաքից նշանակված ծառայողներ: «Բնակարանային ճգնաժամը» մեղմացնելու նպատակով Նախարարների խորհուրդը 1919 թ. հուլիսի 3-ին ընդունել էր օրենք «Պաշտոնեական անձանց և պետական հիմնարկությունների համար Հայաստանի Հանրապետության քաղաքներում բնակարաններ և կացարաններ բռնագրավելու կանոնների և բռնագրավման հանձնաժողովներ կազմելու մասին»[50]: Համաձայն այդ օրենքի՝ Երևան քաղաքում և Հայաստանի Հանրապետության այլ քաղաքներում ստեղծվում էին բնակարաններ և կացարաններ բռնագրավելու հանձնաժողովներ: Այդ հանձնաժողովներին իրավունք էր տրվում կատարել բնակարանների ու կացարանների բռնագրավում պետական հաստատությունների և դրանց ծառայողների համար: Օրենքը ժամանակավոր էր և գործելու էր մինչև 1920 թ. հունվարի 1-ը: Արդարադատության նախարարությունը միաժամանակ մշակել էր օրինագիծ «Բնակարանների և այլ ապրելու շենքերի սահմանային գների մասին», որը վերոհիշյալ օրենքի հետ միասին Նախարարների խորհուրդը հաստատել է հուլիսի 3-ին[51]: Օրենքը գործելու էր մինչև 1920 թ. սեպտեմբերի 1-ը: Օրենքով կարգավորվում էր գրավման ենթարկված բնակարանների կամ սենյակների համար վարձավճարի գումարը: Այս օրենքի ուժը Նախարարների խորհուրդը 1920 թ. օգոստոսի 23-ին երկարացրեց մինչև 1921 թ. հունվարի 1-ը[52]: Հետագայում խորհրդարանը ևս անդրադարձել է այս հարցին 1919 թ. հոկտեմբերի 3-ին, ընդունելով «Օրենք Երևան քաղաքի բնակարանների գրավման մասին»[53]: Այս օրենքով վերացվում էին Նախարարների խորհրդի 1919 թ. հուլիսի 3-ի օրենքի Երևան քաղաքին վերաբերվող հոդվածները և սահմանվում էին Երևանում բնակարանների գրավման նոր կանոններ:

Այսպիսով, արդարադատության նախարարության դիվանի իրավասության մեջ էին մտնում «օրենսդրական» բնույթի գործերը, վիճակագրական գործի կազմակերպումը և դատվածության տեղեկագրերի հրապարակումը, նախարարության գործունեության հաշվետվությունների կազմումը, արդարադատության նախարարությունում ստացված դատական գործերով վարույթի տնօրինումը,

www.lawinstitute.am

մասնավոր դեպքերի համար քաղաքացիական և քրեական օրենսդրության կիրառման հարցերով վարույթը, հանրապետության դատական հիմնարկությունների և քննչական մարմինների՝ արտասահմանյան համանման հիմնարկությունների հետ հարաբերությունների վարույթն ու գրագրությունը, ներման գործերով վարույթը, դատական հիմնարկությունների անձնական կազմի, ինչպես և սրանց կից գործող պաշտոնատար անձանց գործերով վարույթը, նախարարության կարգադրիչ, տնտեսական, հաշվապահական, արխիվային և այլ բնույթի գործերի վարումը:

---

[1] Տե՛ս Свод законов Российской империи. 1910. Т. 1, книга 1, часть вторая. "Учреждение министерства юстиции». С. 224, 775.

[2] Տե՛ս Հայաստանի առաջին հանրապետությունում օրենսդիր գործառնությունը 1918 թ. օգոստոսի 1-ից մինչև 1919թ. ապրիլի 27-ը իրականացնում էր Հայաստանի խորհուրդը: Ապրիլի 27-ից մինչև Հայաստանի պառլամենտի (խորհրդարանի) գումարման օրը՝ 1919 թ. օգոստոսի 1-ը կառավարությունն օժտված է օրենսդիր լիազորություններով: Հայաստանի պառլամենտը գործել է մինչև 1920 թ. մայիսի 5-ը: Մայիսի 5-ից սկսած մինչև հանրապետության անկումը խորհրդարանը հատուկ օրենքներով իր լիազորությունները հանձնում էր կառավարությանը:

[3] Տե՛ս Հայաստանի առաջին հանրապետությունում դատական շինարարության հիմնահարցերի ու դատարանակազմական օրենքների մասին մանրամասն տե՛ս «*Վաղարշյան Ա.Գ.* Հայաստանի առաջին հանրապետության դատական համակարգը (1918-1920 թթ.), Եր., 2006» պատմաիրավական հետազոտությունում:

[4] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 166, ց. 1, գ. 14, թ. 144:

[5] Տե՛ս Հայաստանի պառլամենտի օրենքների հավաքածու, Երևան, 1920, թիվ 7, էջ 45-51: Երկրորդ օրենքը փոփոխության էր ենթարկում և լրացնում քաղաքացիական դատավարության կանոնադրության այն հոդվածները, որոնք վերաբերում էին դատական տուրքերին, տուգանքներին, ինչպես նաև վկաների, հոգևորականների, փորձագետների վարձատրության կարգին ու չափերին:

[6] Տե՛ս Հայաստանի խորհրդի հաստատած օրենքները, 1919, էջ 41:

[7] Տե՛ս Հայաստանի պառլամենտի օրենքների հավաքածու: Երևան, 1920, թիվ 8, էջ 60:

[8] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 162, 1-ին մաս, թ. 68:

[9] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 162, թ. 8:

[10] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 58, թ. 114:

[11] Տե՛ս Բացի վերոհիշյալ օրենքներից Հայաստանի առաջին հանրապետությունում ընդունվել են քրեական իրավունքի ոլորտի հասարակական հարաբերությունները կարգավորող այլ օրենքներ, ինչպես օրինակ 1919 թ. հուլիսի 24-ի Նախարարների խորհրդի օրենքը «Մահվան պատժի մասին» /տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 14, 2-րդ մաս, թ.25 և գ. 69, թ. 162/, և այլն: Սակայն դրանց նախագծերի մշակմանն արդարադատության նախարարությունը որևէ առնչություն չի ունեցել:

[12] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 14, 1-ին մաս, թ. 114:

[13] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 69, թ. 66:

[14] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 14, 1-ին մաս, թ. 114: Ներման «հրովարտակն» ընդունվել է հապշտապ կերպով, առանց պատշաճ իրավաբանական մանրամասնությունների, ինչի պատճառով համաներումը որոշ պատժատեսակների նկատմամբ կիրառելիս առաջանում էին դժվարություններ: Օրինակ, կիրառել էր համաներումը մահապատժի դատապարտվածների նկատմամբ, թե ոչ: «Հրովարտակի» կիրառման բարդությունների հարցն առաջինը հարուցեց Երևանի շրջանային դատարանի ընդհանուր ժողովը՝ (1919 թ. հունիսի 11-ին) դիմելով արդարադատության նախարարին: Խնդիրը քննարկելու համար նախարարը հրավիրեց դատական, դատախազաքննչական պաշտոնյաների հատուկ խորհրդակցություն, որը քննարկելով հարցը, մշակեց մայիսի 28-ի ներման հրովարտակը լրացնող օրենքի նախագիծը (տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 206, ց. 1, գ. 29, թ. 85): Այդ նախագիծը որպես հրովարտակի լրացուցիչ հոդվածներ և պարզաբանումներ Նախարարների խորհուրդը հաստատել է 1919 թ. հուլիսի 8-ին (տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 14, 2-րդ մաս, թ. 7 և ֆ. 199, ց. 1, գ. 69, թ. 64 (բուն օրենքն է):

[15] Տե՛ս Արդի իրավաբանական եզրույթաբանությանը համապատասխան պետք է լինի «համաներում» կամ «ընդհանուր ներում»:

[16] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 118, 1-ին մաս, թ. 24:

[17] Տե՛ս Բացի արդարադատության նախարարության կողմից մշակված կամ առաջարկված համաներման ակտերից Հայաստանի առաջին հանրապետությունում ընդունվել են նաև այլ համաներման ակտեր, որոնց նախագծերի մշակման հետ արդարադատության նախարարությունը չի առնչվել: Այդպիսի օրենքներից է «Քրեական հանցագործների վերաբերմամբ դատարանների որոշումների կատարումն առկայելու մասին» օրենքը, որն հաստատվել է 1920 թ. նոյեմբերի 11-ին Նախարարների խորհրդում (տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 118, 2-րդ մաս, թ. 255, ֆ.

www.lawinstitute.am

199, ց. 1, գ. 162, 2-րդ մաս, թ. 321): Համաներման մեկ այլ ակտ ընդունվել է 1920 թ. դեկտեմբերի 2-ին, Նախարարների խորհրդի կողմից: Համաձայն այդ ակտի բոլոր քաղաքական հանցագործներն ազատվում էին բանտարկությունից (տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 162, 2-րդ մաս, թ. 351):

[18] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 206, ց. 1, գ. 150, թ. 13:

[19] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 206, ց. 1, գ. 150, թ. 13:

[20] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 206, ց. 1, գ. 150, թ. 12: Թե ի՞նչ է տեղի ունեցել հետագայում սահմանադրության մշակման հարցում, հնարավոր չէ պարզել, որովհետև վերը նշված երկու նամակներից բացի որևէ այլ փաստաթուղթ, հատկապես իրավական, չի պահպանվել և հասել մեզ: Ամենայն հավանականությամբ 1920 թ. մայիսյան խռովությունը, դրանից հետո ծավալված իրադարձությունները, իսկ այնուհետև հանրապետության անկումը խանգարեցին սահմանադրության նախագծի մշակման աշխատանքներին, և Հայաստանի Առաջին Հանրապետությունն այդպես էլ չունեցավ իր հիմնական օրենքը՝ սահմանադրությունը:

[21] Տե՛ս Առաջին հանրապետությունում իրավաստեղծ իրավական գործունեությունն ամբողջական հետազոտության չի ենթարկվել: Այս հարցում կան առանձին հրապարակումներ որոշակի ոլորտներում ընդունված օրենքների որակական թերությունների վեր հանման ուղղությամբ: Օրինակ՝ «Հայաստանի Հանրապետության տարածքում երդվյալ ատենակալների դատարանի ներմուծման մասին», «Արտակարգ քննիչ հանձնաժողովի և արտակարգ դատարանի կանոնադրություն» օրենքների նմանօրինակ թերությունները վեր են հանվել Ա.Գ. Վաղարշյանի Հայաստանի առաջին հանրապետության դատական համակարգը (1918-1920 թթ.), Եր., 2006 պատմաիրավական հետազոտությունում (տես այդ աշխատության 99-117, 146-176 էջերը:

[22] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 14, 1-ին մաս, թ. 93:

[23] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ ֆ. 199, ց. 1, գ. 33, թթ. 64-66:

[24] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 207:

[25] Տե՛ս Սակայն պետական մարմինների, այդ թվում նաև դատարանների գործավարությունը հայացնելուց, «ազգայնացումից» հետո դժվարությունններն ավելի շատացան:

[26] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 14, 1-ին մաս, թ. 144:

[27] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 69, թ. 92:

[28] Տե՛ս Свод законов Российской империи, 1910, Т. 1, книга 5, часть вторая. "Учреждение министерства юстиции», п. 3, 4. С. 224, 775.

[29] Տե՛ս Չնայած օրենքի այս կանոնին, ամենայն հավանականությամբ, այդպիսի տեղեկագրեր ՀՀ-ում չեն հրապարակվել: Համենայն դեպս արխիվային նյութերում նման փաստաթղթերի կամ այդ հաստատող փաստերի չենք հանդիպել:

[30] Տե՛ս Свод законов Российской империи. 1910. Т. 1, книга 5, часть вторая. "Учреждение министерства юстиции», п. 3, 4. С. 224, 775.

[31] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 121, թ. 371:

[32] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 206, ց. 1, գ. 117, թթ. 176-177:

[33] Տե՛ս Свод законов Российской империи, 1910, Т. 1, книга 1, часть вторая. "Учреждение министерства юстиции», п. 5, 10. С. 224, 775.

[34] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 14, թ. 79:

[35] Տե՛ս «Հայաստանի աշխատավոր», թերթ, 1919, հունիսի 14, թիվ 71:

[36] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 14, 1-ին մաս, թ. 144:

[37] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 206, ց. 1, գ. 28, թ. 87:

[38] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 206, ց. 1, գ. 28, թ. 82:

[39] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 206, ց. 1, գ. 28, թ. 83:

[40] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 118, 1-ին մաս, թ. 39:

[41] Տե՛ս Երկու փաստաթղթերի հետագա ճակատագրի մասին որևէ տվյալ մեզ չհաջողվեց հայտնաբերել: Ամենայն հավանականությամբ դրանք հայ-վրացական կոնֆերանսում ընթացք չեն ստացել:

[42] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 69, թթ. 70-78:

[43] Տե՛ս Свод законов Российской империи, 1910, Т. 1, книга 1, часть вторая. "Учреждение министерства юстиции». С. 224, 775.

[44] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 118, 1-ին մաս, թ. 21:

[45] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 14, 1-ին մաս, թ. 47:

[46] Տե՛ս Свод законов Российской империи, 1910, Т. 1, книга 1, часть вторая. "Учреждение министерства юстиции». п. 2. С. 778.

[47] Տե՛ս Հայաստանի խորհրդի հաստատած օրենքները, 1919, էջ 56՝ «Արդարադատության նախարարության նոր բացված հաշտարար բաժինների և քննչական մասերի սկզբնական կահավորման համար վարկ բանալու մասին»:

[48] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 118, թ. 147:

[49] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 14, 1-ին մաս, թ. 144:
[50] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 16, թ. 270:
[51] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 14, թ. 151 և ֆ. 199, ց. 1, գ. 16, թթ. 179-186:
[52] Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 162, 2-րդ մաս, թ. 241:
[53] Տե՛ս Հայաստանի պառլամենտի օրենքների հավաքածու, Երևան, 1919, N 1, էջ 18-21:

РЕЗЮМЕ

Диван министерства юстиции Первой Республики Армения и основные направления его деятельности

Настоящая научная статья посвящена важному звену централоьного аппарата министерства юстиции Первой Республики Армении /1918-20г.г./ - Дивану министра.

Это был действующий орган министерства, который осуществлял ряд полномочий: вел дела законодательного характера и участвовал в предварительной законотворческой деятельности, предпринимал меры по повышению уровня законотворчвеской культуры, организовывал статистическое дело в сфере юстиции и обнародование ведомостей судимости, а также составление отчетов о деятельности министерства. Диван министра возглавлял судопроизводство, в том числе производство по делам о помиловании, а также, в частных случаях, проблемы применения гражданского и уголовного законодательства, вел отношения с аналогичными иностранными учреждениями судебных, следственных органов, органов прокуратуры, а также ведал канцелярией, вел дела аппарата судебных, следственных органов, органов прокуратуры, должностных лиц, действующих при них, а также осуществлял деятельность распорядительного, экономического, бухгалтерского, архивного и иного характера.

SUMMARY

Divan of the Ministry of Justice of the First Republic of Armenia and the Main Directions of Its Activities.

This scientific article is devoted to the very important central apparatus of the ministry of justice of the First Republic of Armenia/1918-1920/: minister's divan.

This was a body within the ministry of justice, which carried out several functions:

• handling issues of legislative nature, and participated in preliminary lawmaking process;

• taking measures to improve the level of the legislative culture;

• organizing the statistic process in the field of justice and publishing the bulletin of convictions, as well as reporting the activities of the ministry;

• managing court cases including proceedings of amnesty, application of civil and criminal legislation issues in certain matters;

• handling court, prosecutor and investigative bodies' relations with foreign identical bodies and carried out the correspondence between them;

• fulfilling the cases of courts, prosecutors, investigative bodies' staff and the cases of the officials acting under those bodies;

• realizing regulatory, economic, accounting, archive and other activities.

ՎԼԱԴԻՄԻՐ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ
Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետի, քրեական և քրեական դատավարության իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ԱՆՀՐԱԺԵ՞ՇՏ Է ԱՐԴՅՈՔ ԸՆԹԵՐԱԿԱՆԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Ընթերակաների ինստիտուտը առաջացել է Ռուսաստանում 17-րդ դարի կեսերին և քրեադատավարական օրենսդրության զարգացման ընթացքում գրեթե չի ենթարկվել էական փոփոխությունների: Ավելի ուշ ժամանակաշրջանում ընթերակաների ինստիտուտը նախատեսվեց նաև Խորհրդային Հայաստանի քրեական դատավարության օրենսդրությամբ և մինչ օրս պահպանված է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով:

Խորհրդային ժամանակաշրջանի դատավարագետները ընթերակաների ինստիտուտի անհրաժեշտությունը կասկածի տակ չէին դնում և դիտարկում էին այն, որպես հասարակությանը հանցագործությունների բացահայտմանը և նախաքննությանը ներգրավելու միջոց[1]: Սակայն արդի ժամանակաշրջանում ընթերակաների ինստիտուտի անհրաժեշտության վերաբերյալ քրեական դատավարության տեսության մեջ միասնական մոտեցում չկա: Որոշ հեղինակներ, օրինակ՝ Մ. Վանդերը և Վ. Խսայենկոն, հանդես են գալիս ընթերակաների ինստիտուտի անփոփոխ պահպանման համար՝ նշելով, որ նրանց մասնակցությունը քննչական գործողություններին ավելի հուսալի է դարձնում ապացույցների հավաքման գործընթացը թույլատրելիության և վերաբերելիության տեսանկյունից[2]:

Մ. Սելեզնյովը կարծում է, որ ընթերակաների ինստիտուտը պետք է գործի մշտական հիմունքներով և պետք է օրենքով ամրագրել ընթերակաների պատասխանատվության և նյութական պարգևատրման մեխանիզմներ: Սակայն բացառում է ընթերակաների մասնակցությունը դիակը ճանաչման ներկայացնելու և մարդու կամ կենդանու դիակի զննման ժամանակ[3]:

Ռ. Ս. Բելկինը արդարացիորեն նշում է, որ ընթերակաները իրենց անձեռնահասության պատճառով չեն կարող ընկալել քննչական գործողության օրինականությունը, նպատակը և օբյեկտիվությունը, չեն հասկանում, թե ինչ է տեղի ունենում և մեծամասամբ անվերապահորեն վստահում են քննիչին[4]:

Վ. Տ. Տոմինը նշում է. «Ընթերակաների մասնակցությունը դա պրակտիկ աշխատողի խնդիր է, որը շատ տեսաբանների անծանոթ է: Դժվարությունը սկսվում է նրանից, որ անհրաժեշտ է գտնել այնպիսի մարդկանց, որոնք համաձայն կլինեն վերցնել իրենց վրա այդպիսի պարտականություններ»: Տեսաբանը կարծում է, որ քննչական գործողություններին ընթերակաների մասնակցության պահանջին պետք չէ այդպիսի կատեգորիկ նշանակություն տալ, ավելի նպատակահարմար է գտնել դրան փոխարինող արդյունավետ այլ միջոց[5]:

Ի. Ն. Կոժևնիկովը անվանում է ընթերականերին «քննիչի գլխացավ» և առաջարկում է նրանց մասնակցությունը պահպանել միայն խուզարկության կատարման ժամանակ[6]:

Հայրենական իրավաբաններից Ա.Ս. Ղամբարյանը իր «Առաջարկներ քրեական դատավարության օրենսգրքի բարեփոխումների վերաբերյալ» գիտական հոդվածում առաջարկում է նոր քրեական դատավարության օրենսգրքով չնախատեսել քննչական գործողություններին ընթերակաների մասնակցության մասին ինստիտուտը և նշում է. «Ընթերակաների ինստիտուտը նախատեսված է եղել խորհրդային քրեական դատավարության օրենսդրությամբ, իսկ ներկայումս այն պահպանված է հիմնականում հետխորհրդային մի շարք պետությունների քրեական դատավարության օրենսգրքերով: Այս ինստիտուտի գործողության ընթացքում պարզվել է, որ այն, ընդհանուր առմամբ, չի ծառայում իր նպատակներին, ավելին՝ խոչընդոտում է նախաքննության իրականացմա-

նը: Այսպես, առանձին դեպքերում քննչական գործողություններին ընթերակաների մասնակցությունը վտանգավոր է նրանց կյանքի և առողջության համար: Այսպես, պետական սահմանին հակառակորդի գնդակից զինվորի մահվան փաստով դեպքի վայրի զննությանը պետք է մասնակցեն նաև ընթերակաները, ինչը վտանգավոր է ընթերակաների կյանքի համար: Նույն իրավիճակը կարող է առաջանալ նաև վտանգավոր պայմաններում բնակարանի խուզարկության դեպքում:

Նոր քրեական դատավարության օրենսդրությունը պետք է կառուցվի քրեական արդարադատության եվրոպական գաղափարախոսության հիման վրա, ուստի պետք է նկատի ունենալ նաև հարցի վերաբերյալ եվրոպական փորձը: Միևնույն ժամանակ, կարծում ենք, ընթերակաների ինստիտուտի վերացումը պետք է լրացվի քննչական գործողությունների ընթացքը տեսանկարահանման և լուսանկարահանման եղանակով ֆիքսելու մասին օրենսդրական պահանջով կամ այլ կառուցակարգերով»[7]:

Ընթերակաների ինստիտուտի անարդյունավետության մասին կարծիք են արտահայտել նաև միջազգային կառույցների փորձագետները: Օրինակ՝ ԵԱՀԿ-ն և ԺՀՄԻԳ-ը Հայաստանում (2008թ. ապրիլից մինչև 2009թ. հունիս) իրականացրել են դատավարությունների մոնիտորինգի ծրագիր: Վերջինիս ամփոփիչ զեկույցը ներառել է բազմաթիվ առաջարկություններ քրեական դատավարության օրենսդրության բարեփոխումների վերաբերյալ: Այսպես, միջազգային փորձագետները, խոսելով ընթերակաների ինստիտուտի անարդյունավետության մասին, կարծիք են արտահայտել, որ մեղադրյալի իրավունքները պաշտպանելու և քննչական մարմինների չարաշահումները կանխելու առավել արդյունավետ միջոց կարող է լինել քննչական գործողություններին պաշտպանի ներկայությունն ապահովելը[8]:

Դիտարկվող ինստիտուտի անարդյունավետության մասին հաճախ կարելի է հանդիպել նաև հայկական մամուլի էջերում: Օրինակ՝ «Գրեթե բոլոր դեպքերում ընթերակա կոչվածները կամ չգիտեն իրենց անելիքը, կամ գիտեն, բայց վախենում են քննչական մարմնի որևէ գործողության դեմ առարկել, կամ պարզապես «շտատով» կադրեր են և միշտ համագործակցում են իրավապահների հետ»[9]: Փաստաբան Վահե Գաբրիելյանը «Հրապարակ» թերթին տված իր հարցազրույցում ասում է. «Ոստիկանությունը հաստիքով ընթերականեր է պահում» և բերում է փաստեր Գյումրու ընդհանուր իրավասության դատարանում իր մասնակցությամբ ընթացած գործերից. «Երկու կին՝ Սուսաննա Աշուղյանը և Արաքսյա Կյուրեղյանը, Գյումրիում մոտ 10 գործով հանդես են եկել որպես ընթերակա: Մենք ապացույցներ ունենք, որ ոստիկանությունում նրանք «դրույքով ընթերակա» են աշխատում»[10]:

Կարծում ենք, որ վերոնշված փաստարկները համոզիչ կերպով վկայում են ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքում ընթերակաների ինստիտուտից հրաժարվելու որոշման օգտին: Այս եզրահանգումը մերկապարանոց չդիտելու համար նշենք, որ այս ինստիտուտը նախատեսված չէ աշխարհի ոչ մի երկրի քրեական դատավարության օրենսդրությամբ (մեզ հայտնի բացառություններով): Գերմանիայում, Ֆրանսիայում, Կանադայում, Ճապոնիայում, ԱՄՆ-ում, Չինաստանում և այլ զարգացած երկրների քրեադատավարական օրենսդրությամբ նախատեսված չէ որևէ անձի մասնակցությունը նախաքննությանը, առավել ևս անձի, ով օժտված լինի քննչական գործողությունների կատարման փաստը, բովանդակությունը, ընթացքը կամ արդյունքները հաստատելու իրավունքով: Բնականաբար հարց է առաջանում՝ եթե ընթերակաների ինստիտուտը այդքան արդյունավետ է, ինչի՞ ոչ մի երկիր չի ընդգրկում այն իր օրենսդրության մեջ: Այն չէ՞ պատճառը, որ դրա արդյունավետությունը կարծեցյալ է:

---

[1] Տե՛ս Теория доказательств в советском уголовном процессе: Часть особенная / Под ред. Жогина Н.В. М., 1967. С. 258-260.
[2] Տե՛ս Вандер М., Исаенко В. Объективизация и защита доказательств по уголовным делам // Законность.1996. N 10. С. 2.
[3] Տե՛ս Селезнев М. Понятой или свидетель? // Законность. 1998. N 1. С. 35-38.
[4] Տե՛ս Белкин Р.С. Очерки криминалистической тактики: Учеб. пособ. Волгоград: ВСШ МВД РФ, 1993. С. 139-140.
[5] Տե՛ս Томин В.Т. Острые углы уголовного судопроизводства. М., Юрид. лит., 1991. С. 193 – 194.

[6] Տե՛ս Кожевников И.Н. Упорядочить полномочия следователя // Российская юстиция. 1997. N12. С. 22-24.
[7] Տե՛ս Օրենք և իրականություն 2008, թիվ 10, էջ. 10-13:
[8] Տե՛ս Մարտիրոսյան Էլմիրա, «Միջազգային փորձագետները հայ տուժողներից զգուշանում են, ծանր հանցագործներից՝ ո՞չ», «Իրավունք» թերթ, 03.12.2010:
[9] Տե՛ս նույն տեղում:
[10] Տե՛ս Ավոյան Ռուզան, «Հաստիքով ընթերականներ», «Հրապարակ» թերթ 22.07.2010թ.:

РЕЗЮМЕ

Нужен ли институт понятых в уголовном процессе Республики Армения?

Нужен ли институт понятых в уголовном процессе Республики Армения? Среди ученых и практиков по этому поводу существуют различные точки зрения. Большинство практических работников считает, что институт понятых должен быть отменен. Другие считают, что его надо сохранить. Третьи считают, что необходимо сократить количество следственных действий, производимых при обязательном участии понятых. В научной статье анализируя вышеуказанные подходы и зарубежный опыт, автор приходит к мнению, что действие данного института в уголовном процессе РА крайне неэффективно и что институт понятых должен быть отменен.

SUMMARY

Is there a need of identifying witnesses institution in criminal procedure of the Republic of Armenia?

Is there a need of identifying witnesses institution in criminal procedure of the Republic of Armenia? There are different points of view among scholars and practitioners in this regard. Most practitioners believe that the institution of identifying witnesses should be repealed. Others believe that it should be retained. Still others believe it is necessary to reduce the number of investigative actions done with the compulsory participation of identifying witnesses. After the analysis of the above-mentioned approaches and international experience in his scientific article, the author comes to the conclusion that the effect of this institution in the criminal procedure of RA is extremely inefficient and that the institution of identifying witnesses should be repealed.

ՆԵԼԼԻ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ
ՀՀ սահմանադրական դատարանի իրավախորհրդատվական ծառայության փորձագիտական վերլուծական բաժնի առաջատար մասնագետ

«ՕՐԵՆՔԻ ՈՐԱԿ» ԵԶՐՈՒՅԹԻ ՏԵՍԱ-ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Օրենքների դերի ու նշանակության մասին խոսել են դեռևս անտիկ փիլիսոփաները. Ցիցերոնն ասել է. «Օրենքները ստեղծվել են մարդկանց բարօրության համար»: Օրենքների նպատակն է կանոնակարգել հասարակական հարաբերությունները և ապահովել հասարակության անդամների փոխհամաձայնությունը: Օրեքների առջև դրված նպատակներին հասնել կարելի է միայն այն դեպքում, երբ առկա են իրավական կարգավորման արդյունավետությունը ապահովող գործոնները՝ որակյալ օրենքներ, իրավակիրառման կանոնների ապահովում, բարձր իրավագիտակցություն և իրավական մշակույթ: Իրավական կարգավորման արդյունավետության առաջին և գլխավոր նախապայմանը որակյալ օրենքների ընդունումն է: Ի՞նչ ասել է «որակյալ օրենքներ», ի՞նչ կատեգորիայով է բնութագրվում օրենքի որակյալ կամ անորակ լինելը, որոնք են այն չափանիշները, որոնցով որոշվում է օրենքի որակյալ կամ անորակ լինելը: Առանց առաջադրված հարցադրումների պատասխանների հնարավոր չէ որևէ պատկերացում կազմել և առավել ևս՝ ընդունել որակյալ օրենքներ: Վերոշարադրյալ բոլոր հարցադրումները վերաբերում են «օրենքի որակ» կատեգորիային: Չնայած իրավական կարգավորման արդյունավետության առաջնային պայմանը օրենքի որակն է, այնուհանդերձ մասնագիտական գրականության մեջ «օրենքի որակ» եզրույթը գրեթե չի քննարկվել, առկա ուսումնասիրություններն էլ շատ մակերեսային են և ոչ ամբողջական: Հիմնախնդիրը կայանում է նրանում, որ մասնագետների կողմից «օրենքի որակ» և «օրենքի արդյունավետություն» կատեգորիաները նույնացվում են և ընկալվում որպես հոմանիշներ, մինչդեռ «օրենքի որակ»-ը ինքնուրույն բովանդակություն ունեցող կատեգորիա է, որը բազմակողմանի ուսումնասիրության կարիք ունի:

«Օրենքի որակ» եզրույթի բովանդակությունը հասկանալու և «օրենքի արդյունավետություն» եզրույթից այն տարանջատելու համար անհրաժեշտ է նախ պարզել, թե ինչ ասել է «որակ» և ինչ ասել է «արդյանավետություն»:

Որպես փիլիսոփայական կատեգորիա «որակը» հանդիսանում է օբյեկտի որոշակիության արտահայտումը: Որակը առաջին հերթին գոյի հետ նույնացող որոշակիությունն է, այնպես, որ ինչ-որ բանը դադարում է լինել հենց այդ, երբ կորցնում է իր որակը[1]: Առանց որոշակիության չկա նաև բովանդակություն: Որակի շնորհիվ օբյեկտը ձեռք է բերում որոշակիություն և կայունություն: Փիլիսոփայական գիտության մեջ որակ կատեգորիան բացահայտվում է «հատկություն» կատեգորիայի միջոցով; Յուրաքանչյուր օբյեկտ օժտված է բազմաթիվ հատկություններով. այդ հատկությունների ամբողջությունն էլ հանդիսանում է այդ օբյեկտի որակը: Որակը օբյեկտի այնպիսի որոշակիությունն է, որը բնորոշում է այն որպես այդպիսին: Որակ ասելով հասկանում ենք օբյեկտի ինտեգրալ, ամբողջական բնութագրումը այլ օբյեկտների հետ դրա կապի և հարաբերությունների համակարգում[2]:

Որպես փիլիսոփայական կատեգորիա որակը չունի գնահատողական բնույթ, այս առումով այն չեզոք է, մինչդեռ կիրառական գիտություններում այն ձեռք է բերում գնահատողական բնույթ և ընկալվում որպես պատշաճ կամ ոչ պատշաճ որակ, բարձր, ցածր որակ, լավ, վատ որակ: Ինչպես արդարացիորեն նշում է Վ. Ի. Պանիոտոն՝ կիրառական գիտություններում որակը հաճախ ընկալվում է որպես օբյեկտի լավը լինելը[3]: Չնայած «որակ» կատեգորիայի մեկնաբանությունները տարբերվում են փիլիսոփայական և կիրառական գիտություններում, այնուհանդերձ դրանք չեն հակասում միմյանց: «Որակ» կատեգորիայի մեկնաբանությունը կիրառական գիտություններում հիմնվում է փիլիսոփայական գիտության մեկնաբանու-

www.lawinstitute.am

թյան վրա: Կիրառական գիտությունների կողմից «որակ» կատեգորիան գնահատողական բնույթով օժտելը պատահական չէ, քանի որ այս գիտությունների կարևորագույն խնդիրներից է գիտական հիմնավորված մեթոդոլոգիական հիմքեր մշակելը այս կամ այն օբյեկտի որակը գնահատելու համար: «Որակ» կատեգորիան ձեռք է բերում գնահատողական բնույթ նաև իրավական ուսումնասիրությունների ժամանակ:

«Արդյունավետություն» եզրույթն առաջին անգամ կիրառվել է տնտեսագիտության ոլորտում: Տնտեսական արդյունավետության որոշման հիմնախնդիրը պատմական բոլոր ժամանակահատվածներում եղել է արդիական հիմնախնդիր: Այս ոլորտում, սակայն, արդյունավետությունը գրեթե համընկնում է խնայողության հետ՝ առավել բարձր նպատակի հասնելը հնարավորինս քիչ ծախսերով: Եզրույթի կիրառելիության ոլորտների ընդլայնումը առաջացրեց վերջինիս բովանդակության ընդհանրացման անհրաժեշտություն:

Մասնագիտական գրականության մեջ չկա միասնական մոտեցում իրավական նորմի կամ օրենքի արդյունավետության հասկացության վերաբերյալ: Սկզբնապես օրենքի արդյունավետություն (էֆֆեկտիվություն) եզրույնն ընկալվում էր որպես հիմնավորվածություն, ճշտություն, օպտիմալություն, իրավական նորմի համապատասխանությունը հասարակական կյանքի պահանջմունքներին, իրավական նորմում վարքագծի լավագույն տարբերակի ամրագրում: Հետագայում այս մոտեցումը վերանայվեց և ի հայտ եկան իրարամերժ բազում կարծիքներ: Մ.Ն. Անդրյուշենկոն գտնում է, որ արդյունավետությունը նախապես սահմանված նպատակի իրագործման հնարավորության չափն է: Ըստ նրա՝ արդյունավետությունը հանդես է գալիս որպես հնարավորության չափ, խոսքը այստեղ մարդու համար առավել նպատակահարմար նպատակի իրագոծման հնարավորության չափն է[4]: Այլ խոսքերով՝ արդյունավետությունը հանդես է գալիս որպես նպատակի և տեսական հնարավորության հարաբերակցության քանակական բնութագրիչ:

Ըստ Ծարգորոդսկու՝ էֆֆեկտիվությունը վերացական հասկացություն է, որը նշանակում է միայն կիրառվող միջոցի հնարավորությունը նպաստելու սահմանված նպատակի ռեալիզացմանը: Նա մերժում էր քննարկվող կատեգորիայի գնահատողական նշանակությունը[5]:

Ս.Ն. Սամոշենկոն, Բ.Ի. Նիկիկիտինսկին, Ա.Բ Վենգորովը հանդես եկան մեկ այլ մոտեցմամբ: Նրանք մատնանշեցին արդյունավետության և արդյունքայնության անխզելի կապը: Այս հեղինակները որպես իրավական նորմերի գործողության համակարգված, կոմպլեքսային ցուցանիշ դիտարկում են դրանց օպտիմալությունը: Օպտիմալության բաղկացուցիչներն են օգտակարությունը, խնայողությունը, և իրավական նորմերի սոցիալական արժեքը: Հեղինակների կողմից իրավական նորմերի արդյունավետությունը դիտարկվում է որպես իրավական նորմերի նպատակի և արդյունքի հարաբերակցություն[6]: Վերջիններս նշում են, որ «էֆֆեկտ» տերմինը օգտագործվում է որպես արդյունք, ինչ-որ բանի հետևանք: Սակայն, օրենքի արդյունավետությունը ոչ թե պարզապես օրենքի գործողության արդյունքն է՝ որպես այդպիսին, այլ այն արդյունքը, որն առավելապես մոտ է օրենքի ընդունման ժամանակ դրա հիմքում դրված նպատակին, հետևապես օրենքի արդյունավետությունը իրավական նորմերի գործողության արդյունքի և դրանց ընդունման նպատակի հարաբերակցությունն է: Այս մոտեցումը կիսում են նաև պրոֆեսորներ Ն.Մատուզովան եւ Ա.Մալկոն: Այս հեղինակները նշում են, որ իրավական կարգավորման արդյունավետությունը դա իրավական կարգավորման նպատակի և արդյունքի հարաբերացությունն է[7]:

«Էֆֆեկտիվ» եզրույթը ծագում է լատիներեն effectus (գործողություն) բառից, և թարգմանաբար նշանակում է գործող, անհրաժեշտ ազդեցություն թողնող, անհրաժեշտ հետևանքների հանգեցնող: Այս դեպքում ենթադրվում է ոչ թե ցանկացած արդյունք, այլ միայն այնպիսին, որը տվյալ պայմաններում հանդիսանում է լավագույնը, օպտիմալը: Դա էլ, ըստ էության, այն արդյունքն է, որը նույնանում է նախապես սահմանված նպատակի հետ: Այս կարծիքը այսօր կիսում են մասնագետների մեծամասնությունը: Այսպիսով, օրենքի արդյունավետությունը ոչ թե իրավական նորմերի ներքին հատկություն է, այլ դրանց գործողության հատկանիշ, որն արտահայտվում է հասարակական հարաբերությունների վրա ներազդելով: Որպես իրավական նորմերի արդյունավետության չափանիշ ծառայում են այն նպատակները, որոնք իրագործելու համար ընդունվել են այդ օրենքները:

Անվիճելի է, որ ցանկալի արդյունքի կարելի

է հասնել միայն այն դեպքում, երբ օրենքը բավարարում է որոշակի պահանջների՝ թե՛ բովանդակային, թե՛ ձևական. այդ պահանջների ամբողջությունն էլ հենց հանդես է գալիս որպես օրենքի որակ: Օրենքի նշված հատկանիշները պայմանավորված են օրենքի՝ որպես հասարակական հարաբերությունների հիմնական աղբյուրի ներքին հատկություններով:

Փաստորեն, օրենքի արդյունավետությունը օրենքի առջև դրված նպատակների և օրենքի գործողության արդյունքների հարաբերակցությունն է, մինչդեռ օրենքի որակը օրենքի ներքին՝ բովանդակային և ձևական հատկանիշների ամբողջությունն է:

Այսպիսով, վերոգրյալը վկայում է, որ «օրենքի որակ» և «օրենքի արդյունավետություն» եզրույթները արմատապես տարբերվում են: Վերջիններս գտնվում են տարբեր հարթությունների վրա և ունեն տարբեր սկզբնաղբյուրներ: Օրենքի որակը օրենքի ներքին հատկություն է, ծնվում է իրավաստեղծագործության ընթացքում, օրենքի հատկությունների ամբողջությունն է, մինչդեռ արդյունավետությունը օրենքի արտաքին հատկություն է, ծնվում է օրենքի արտաքին գործողության արդյունքում՝ իրավակիրառման պրոցեսում, հետևաբար պահանջում է նաև իրավակիրառման կատարելություն: Օրենքի արդյունավետությունն առաջանում է հասարակական հարաբերությունների վրա ներազդելու հետևանքով և հանդիսանում է այդ ներազդեցության համար գնահատողական կատեգորիա:

Քննարկվող երկու կատեգորիաները գտնվում են սերտ կապի մեջ, բայց երբեք չեն նույնանում:

Ուշադրության է արժանի նաև օրենքի որակի սահմանի հիմնախնդիրը. այս հարցը մասնագիտական գրականության մեջ ևս չի քննարկվել: Անենք մի քանի հարցադրում՝

• ո՞րտեղից է սկսվում և որտեղ ավարտվում օրենքի որակը կազմող հատկանիշների ձևավորումը,

• արդյո՞ք այդ հատկանիշների ձևավորման գործընթացը ընդգրկում է նաև իրավակիրառումը,

• իրավական կարգավորման արդյունավետության համար պատասխանատու է միայն օրենքի որակը՞, թե դերակատարում ունեն նաև այլ գործոններ,

• հնարավո՞ր է արդյոք ոչ արդյունավետ իրավական կարգավորում որակյալ օրենքի պայմաններում:

Վերոնշյալ հարցադրումներին որոշակիորեն անդրադարձել է Վ. Լազարևը: Նա նշում է, որ պրակտիկայում «որակյալ է» համարվում այն օրենքը, որը կիրառվում է, հակառակ դեպքում այն կմնա թղթի վրա: Եթե օրենքն ընդունվում է, այն պետք է կիրառվի: Նա բացահայտորեն հայտարարում է, որ եթե օրենքը նույնիսկ ամբողջությամբ համապատասխանում է իրավունքի գաղափարներին, սակայն չի կիրառվում, այն որակյալ համարվել չի կարող[8]: Իր այս մոտեցմամբ Լազարևը, ըստ էության, արհեստականորեն ընդլայնում է օրենքի որակի սահմանները՝ վերջինիս բովանդակությունը կազմող հատկանիշների մեջ ընդգրկելով նաև օրենքի գործողությունը, որը վերաբերում է իրավակիրառմանը, ավելին՝ օրենքի որակով է, ըստ նրա, *բացառապես* պայմանավորված իրավակիրառման ինչպես իրականացումը, այնպես էլ արդյունավետությունը: Նա, փաստորեն, բացառում է ոչ արդյունավետ իրավական կարգավորման պարագայում որակյալ օրենքի գոյության հնարավորությունը:

Իրականում իրավակիրառումը և վերջինիս արդյունավետությունը պայմանավորված են մի շարք օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոններով, որոնք վերաբերում են ինչպես բուն օրենքին, այնպես էլ օրենքի կենսագործմանը:

Հասարակական կյանքի տարբեր կողմերի հետ իրավական նորմերի կապի բնույթն է որոշում այն պայմանները, որոնք ապահովում են դրա գործունեության արդյունավետությունը: Այդ պայմանները կարելի է դասակարգել՝ հիմք ընդունելով իրավունքի գործունեության կառուցակարգի տարրերը: Այս տեսանկյունից իրավական նորմերի արդյունավետության պայմանները դասակարգվում են երեք խմբի՝ իրավական նորմին վերաբերող պայմաններ, իրավակիրառմանը վերաբերող պայմաններ, հասարակության իրավագիտակցությանը վերաբերող պայմաններ: Քննարկենք նշված պայմանները առանձին-առանձին:

Իրավական նորմին վերաբերող պայմաններ: Իրավական նորմին վերաբերող պայմաններն են միայն կազմում օրենքի որակը: Այս պայմանն ապահովելու համար անհրաժեշտ է նախապատրաստել և ընդունել այնպիսի նորմեր, որոնք կլինեն

www.lawinstitute.am

գիտականորեն հիմնավորված, կհամապատասխանեն հասարակական կյանքի պահանջմունքներին, օրենսդրության զարգացման հիմնական ուղղություններին և կբավարարեն օրենքի որակի մյուս բոլոր պահանջները: Հարց է ծագում՝ ում՞ կողմից են սահմանվում այդ պահանջները: Օրենքի որակը կազմող հատկանիշները ձևավորվում են ինչպես պրակտիկայի, այնպես էլ իրավագիտության կողմից:

Իրավակիրառ գործունեությանը վերաբերող պայմաններ: Նույնիսկ ամենակատարյալ օրենքը երբեք չի կիրառվի կամ կունենա ոչ արդյունավետ կիրառում, եթե իրավակիրառ պրակտիկան չի համապատասխանում օրենքի պահանջներին: Իրավակիրառումը բարդ գործընթաց է, կազմված բազմաթիվ կապերից, հարաբերություններից, հետևաբար իրավակիրառման կատարելության ապահովումը ևս բարդ խնդիր է, պահանջում է մեծ ջանքեր: Իրավաստեղծագործության կատարելությունը և իրավակիրառ գործունեության կատարելությունը սերտորեն կապված են. հանդես են գալիս որպես երկու փոխկապակցված տարրերի մոդել՝ տրամաբանական և դինամիկ: Իրաստեղծագործության արդյունքում ծնվող օրենքը իրավակիրառ մարմինների համար հանդես է գալիս որպես գործունեության մոդել, սակայն, ինչպես արդեն նշվեց, իրավակիրառումը բարդ գործընթաց է, իրականացվում է անհատների կողմից և զերծ չէ սուբյեկտիվիզմից, հետևաբար հնարավոր են օրենքի կիրառման սխալներ, իրավական նորմի արհեստածին, չհիմնավորված փոփոխություններ, հնարավոր է նույնիսկ՝ նորմը ընդհանրապես չկիրառվի սուբյեկտիվ հանգամանքներից ելնելով. իրավակիրառ ակտերի անկատարությունը նույնպես կարող է հանգեցնել իրավական կարգավորման արդյունավետության նվազեցմանը:

Իրավական կարգավորման արդյունավետությունը պայմանավորված է թե՛ իրավաստեղծագործության, թե՛ իրավակիրառման կատարելության մակարդակից: Այս երկու ինստիտուտները անխզելի կապի մեջ են գտնվում: Մալկոն տեղին է նշում, որ իրավաստեղծագործությունը առանց իրավակիրառման կվերածվի ֆորմալիզմի, իսկ իրավակիրառումը առանց իրավաստեղծագործության՝ քաոսի[9]:

Իրավագիտակցությանը վերաբերող պայմաններ: Իրավագիտակցությունը գաղափարների, հայացքների, պատկերացումների, հույզերի գիտելիքների ամբողջություն է, որոնք արտահայտում են անհատի և հասարակության վերաբերմունքը իրավունքի և իրավական երևույթների նկատմամբ[10]: Այս պայմանները ներառում են նաև այնպիսի ցուցանիշներ, ինչպիսիք են օրենքների մասին իրազեկվածությունը, հասարակության կողմից հավանության արժանանալը: Որքան ավելի է հասարակությունը տեղյակ լինում օրենքների մասին, այնքան ավելի մեծ է հավանականությունը, որ օրենքը կկիրառվի վերջինիս կատարյալ լինելու դեպքում: Իրավագիտակցության մակարդակը կարող է գնահատվել տարբեր մակարդակներում՝ հասարակության, խմբակային, անհատական, հետևաբար իրավական նորմի արդյունավետությունը նույնպես կարող է գնահատվել նշված տարբեր մակարդակներում:

Քննարկված պայմանները սերտորեն փոխկապակցված են: Անորակ օրենքը չի արժանանա հասարակության հավանությանը, միևնույն ժամանակ ամենակատարյալ օրենքը կարող է հավասարվել զրոյի ցածր իրավագիտակցության պայմաններում: Ավելին՝ այս համատեքստում պետք է խոսել ոչ միայն իրավագիտակցության, այլ նաև իրավական մշակույթի մակարդակի մասին, որն իր մեջ ներառում է նաև սուբյեկտի վարքագիծը ուղղված իրավական նորմերի պահպանությանը, այստեղից էլ ծնվում է իրավական էակի կատեգորիան, որը, ըստ էության, մեկ այլ ուսումնասիրության թեմա է. այստեղ պարզապես նշենք, որ օրենքի արդյունավետության համար պարտադիր են նշված բոլոր տարրերը՝ իրավաստեղծագործության կատարելություն, իրավակիրառման կատարելություն, իրավական մշակույթի և իրավագիտակցության հնարավորինս բարձր մակարդակ:

Վերոշարադրյալը թույլ է տալիս պատասխանել առաջ քաշված հարցադրումներին՝

- օրենքի որակը կազմող հատկանիշները սկսվում և ավարտվում են իրավաստեղծագործության շրջանակներում: Այս հատկանիշները վերաբերում են բուն օրենքին՝ դրա սոցիալական և իրավաբանական հատկանիշներին,
- օրենքի որակը կազմող հատկանիշները չեն ներառում իրավակիրառման գործընթացը. օրենքի որակը ամբողջությամբ ձևավորվում է իրավաստեղծագործության շրջանակներում, իրավակիրառման գործընթացում իրավակիրառը գործ

www.lawinstitute.am

ունի արդեն որակյալ կամ անորակ օրենքի հետ, և ոչնչով հիմնավորված չէ Վ. Լազարևի այն պնդումը, ըստ որի՝ օրենքը համարվում է որակյալ, միայն այն դեպքում, եթե կիրառվում է, քանի որ, ինչպես արդեն նշեցինք, իրավակիրառումը պայմանավորված է մի շարք օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ հանգամանքներով, որոնք կախված չեն օրենքից և դրա որակից,

• իրավական կարգավորման արդյունավետությունը պայմանավորված է ոչ միայն օրենքի որակով: Որակյալ օրենքը իրավական կարգավորման արդյունավետության պարտադիր պայմանն է, բայց ոչ միակը: Իրավական կարգավորման արդյունավետության համար անհրաժեշտ է նաև իրավակիրառման կատարելություն, իրավագիտակցության և իրավական մշակույթի բարձր մակարդակի առկայություն,

• քանի որ օրենքի որակը օրենքի արդյունավետության միայն մեկ պայմանը չէ, հնարավոր է որակյալ օրենքի գոյություն ոչ արդյունավետ իրավական կարգավորման պայմաններում: Տվյալ դեպքում իրավական կարգավորման արդյունավետությունը խափանվել է օրենքի արդյունավետության այլ պայմանները չպահպանելու հետևանքով:

Մասնագիտական գրականության մեջ «օրենքի որակ» և «օրենքի արդյունավետություն» եզրույթները նույնացնելը հղի է լուրջ վտանգներով: Նախ և առաջ գիտության մեջ առկա յուրաքանչյուր եզրույթ պետք է օժտված լինի բացառապես իրեն հատուկ բովանդակությամբ, կիրառվի միայն այդ բովանդակությամբ, որպեսզի ապահովվի երևույթի ճշգրտությունը, հետևաբար նաև օբյեկտիվ իրականության մեջ ճիշտ կիրառությունը: Բացի այդ առանց առանձնացնելու «օրենքի որակ» կատեգորիան, առանց վեր հանելու վերջինիս հատուկ բովանդակությունը, պարզապես հնարավոր չէ ընդունել որակյալ օրենքներ, քանզի հենց «օրենքի որակ» կատեգորիայի միջոցով են բացահայտվում օրենքի այն ներքին հատկությունները, որոնք անհրաժեշտ և բավարար են արդյունավետ իրավական կարգավորման համար: Եվ վերջապես, «օրենքի որակ» և «օրենքի արդյունավետություն» եզրույթները նույնացնելիս ոչ արդյունավետ իրավական կարգավորամման պարագայում ողջ մեղքը բարդվում է օրենսդիր մարմնի վրա՝ առանց հաշվի առնելու, որ օրենքի որակը արդյունավետ իրավական կարգավորման միայն մեկ անհրաժեշտ պայմանը չէ. իրավական կարգավորման արդյունավետությունը պայմանավորված է ինչպես օրենքի որակով, այնպես էլ՝ իրավակիրառման կանոնների պահպանմամբ, իրավագիտակցության և իրավական մշակույթի բարձր մակարդակի առկայությամբ:

---

[1] Տե՛ս Гегель. Энциклопедический словарь. Т.1, Наука логики. С. 216.
[2] Տե՛ս Введение в философию. Часть 2, М., 1990. С. 140, 142.
[3] Տե՛ս Паниото Л.И. Качество социологической информации. Киев, 1986. С. 8.
[4] Տե՛ս Андрющенко М.Н. Понятие эффективности и его философский смысл. С. 45-46.
[5] Տե՛ս Шаргородский М.Д. Наказание, его цели и эффективность. Л., 1973. С. 58.
[6] Տե՛ս Кудрявцев В.Н., Никитинский В.И., Самощенко И.С., Глазырин В.В. Эффективность правовых норм. М., 1998. С. 36.
[7] Տե՛ս Матузова Н.И., Малько А.В. Теория государства и права. М.,1997. С. 632.
[8] Տե՛ս Лазарев В. Общая теория государства и права. М., 2001. С. 366-367.
[9] Տե՛ս Матузова Н.И., Малько А.В. Теория государства и права. М.,1997. С. 632.
[10] Տե՛ս Теория государства и права. Учебн. пособие под редакций Корельского В.М., Перевалова В.Д. Екатеринбург, 1996. С. 324.

РЕЗЮМЕ

Теорико-философское содержание понятия “качество закона”

В юридической литературе и в практике понятия “качество закона” и “эффективность закона” отождействляются, в то время как эти понятия имеют разные содержания, источники, разные цели и задачи, находятся на разных плоскостьях и относятся к совершенно разным сторонам категории “закон”. В рамках данной проблемы важно не только четкое разъяснение содержаний вышеназванных понятий, а необходимо также выявить границы понятия “качество закона”. Анализ границ “качество закона” требует ответы на следующие вопросы: откуда начинается и где кончается процесс формирования свойств качество закона, включает ли в себя этот процесс правоприминение, возможно ли существование качественного закона при неэффективном правовом регулировании, “качество закона” исключительно несет ли ответственность за эффективное правовое регулирование, то есть за эффективность закона.

Отождествление данных понятий чревато серезными последствиями: во первых невозможно принимать законы с высоким качеством без определения этого самого “качества”, так как внутренние свойства закона выявляются именно через эту категорию, во вторых при неэффективном правовом регулировании вся вина падает на законадателя, в то время как остальные факторы эффективности закона остаются несовершенными будучи игнорированы.

SUMMARY

Theoretical and philosophical content of the notion “quality of law”

In legal literature and in practice there is a misunderstanding about the content of the notions ‘’quality of law’’ and “effectiveness of law”, they are supposed to be synonyms, whereas each of them has its own content. These terms are on different planes and have different sources. They refer to different sides of the category “law”. There is also a misunderstanding about the borders of the notion ”quality of law”. The analysis of the borders of ”quality of law” includes the following issues; where does the forming of the features of the quality of law begin and end from, whether that process also covers the process of legal enforcement, whether just the “quality of law” is responsible for the “effectiveness of law”, whether the existence of a law with high quality is possible in the case of ineffective legal regualation.

The identification of the discussed notions carries serious danger, as it is not possible to enact laws with high quality without understanding the content of a quality of law, as the internal features of the law can be revealed just through this notion, besides the differentiation of discussed notions is vital, as each time legal regulation fails the whole blame is being put on the legislature, while the other prerequisites of the effective legal regulation stay deffective as nobody puts attention to them.

ՄՀԵՐ ՄԱՄԱՋԱՆՅԱՆ
Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի
իրավագիտության ֆակուլտետի, սահմանադրական
և մունիցիպալ իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ՄԻԱՎՈՐՎԵԼՈՒ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԵՎ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԴԱՇՆՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Մարդու ցանկացած գիտակցված գործունեության հիմքում ընկած են որոշակի սկզբունքներ: «Սկզբունք» բառի իմաստը հայերենում նշանակում է որևէ տեսության՝ ուսմունքի, գիտության և այլնի հիմնական՝ ելակետային գաղափար, դրույթ[1]:

Իրավունքը, լինելով սոցիալական երևույթ, ուղղված լինելով կարգավորելու հասարակական հարաբերությունները, հիմնված է որոշակի սկզբունքների վրա: Իրավունքի սկզբունքները հասարակական կյանքի օբյեկտիվ օրինաչափությունները իրավաբանորեն ամրապնդող հիմնական ելակետային դրույթներն են[2]: Իրավունքի սկզբունքները դրանք առաջնորդող գաղափարներ են, որոնք բնութագրում են իրավունքի բովանդակությունը, հասարակության մեջ նրա նշանակությունը: Մի կողմից նրանք արտահայտում են իրավունքի օրինաչափությունները, մյուս կողմից՝ իրենցից ներկայացնում են ընդհանուր նորմեր, որոնք գործում են իրավական կարգավորման ամբողջ ոլորտում և տարածվում են բոլոր սուբյեկտների վրա: Իրավունքի սկզբունքներն ուղղորդում են իրավական նորմի կատարելագործման ուղիները, օրենսդրության համար հանդես են գալիս որպես առաջնորդող գաղափարներ: Դրանք կապող օղակ են հիմնական օրինաչափությունների զարգացման և հասարակության ու իրավական համակարգի գործունեության միջև: Իրավունքի սկզբունքները կամ ուղղակի ձևակերպված են իրավական ակտերում, կամ բխում են դրանց ընդհանուր ոգուց: Իրավունքի սկզբունքները պետք է թափանցեն բոլոր իրավական նորմերի բովանդակության մեջ և հանդիսանան իրավական պետության իրավական համակարգի միջուկը:

Սույն աշխատանքում կանդրադառնանք միավորման իրավունքի սկզբունքներին՝ չհավակնելով միավորման իրավունքի սկզբունքների սպառիչ ցանկ սահմանելուն: Իրավաբանական գրականության մեջ գոյություն ունեն «սկզբունք» եզրույթի տարբեր սահմանումներ: Խնդիր չունենալով անդրադառնալ այդ բազմաթիվ սահմանումներին՝ սույն աշխատանքում, միավորման իրավունքի սկզբունք ասելով, նկատի ունենք այն ընդհանուր ելակետային դրույթները, որոնց հիման վրա պետք է իրականացվեն միավորման իրավունքին առնչվող օրենսդրության մշակումը, մեկնաբանումն ու կիրառումը և այդ սկզբունքները հաշվի առնելով, պետք է իրացվի միավորման իրավունքը:

Համաչափության սկզբունք

Համաչափության սկզբունքն այսօր համաշխարհային մակարդակով տարածված համաիրավական սկզբունքներից է[3]: Այն իր ամրագրումն է ստացել և ստանում ընդհանուր ու մասնավոր իրավունքում[4], ինչպես նաև ունի լայն կիրառելիություն անդրազգային դատարաններում (օրինակ՝ Եվրոպական դատարան, Եվրոպական Միության դատարան, ՄԱԿ-ի միջազգային դատարան, Միջազգային քրեական դատարան[5]):

Համաչափության սկզբունքը ժամանակակից իրավական մտքի ձևավորման բանալին է, առանցքային նշանակություն ունեցող գաղափարը[6]: Այն իրավագիտության նուրբ հնարքներից է, որն ուղղված է ապահովելու իրավիճակին համարժեք գործելը և ավելի մեծ վնաս չպատճառելը, քան անհրաժեշտ է իրավաչափ նպատակին հասնելու համար:

Համաչափությունը, որպես երևույթ, կիրառվում է ոչ միայն իրավագիտությունում: Ընդհանուր առմամբ՝ համաչափությունը համընդհանուր սկզբունք է, որը կարող է կիրառվել և կիրառվում է հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտներում:

Իրավագիտության ոլորտում համաչափու-

www.lawinstitute.am

թյան սկզբունքի հանդես գալը երկար ճանապարհ է անցել: Իրավաբանական գրականության մեջ որոշ հեղինակներ նշում են, որ համաչափության սկզբունքը դեռևս Արիստոտելի կողմից հիշատակվող երևույթ է և առաջին անգամ հիշատակվել է Արիստոտելի «Էթիկա» աշխատությունում[7]: Այս տեսակետի կողմնակիցները պնդում են, որ համաչափության տեսությունը դարերի ընթացքում ծագած և զարգացում ապրած գաղափար է, որը դեռևս Արիստոտելի գաղափարներում էր արտացոլվում[8]: Իրենց աշխատություններում համաչափության սկզբունքին անդրադարձել են նաև այնպիսի մեծ մտածողներ, ինչպիսիք են Ցիցերոնը[9], Թոմաս Աքվինացին[10], Հուգո Գրոցիուսը[11]:

Ժամանակակից իրավունքում համաչափությունը, որպես հիմնարար սկզբունք, հանդես է եկել գերմանական իրավունքում: Ուստի, որպեսզի առավել լավ հասկանալի լինի համաչափության սկզբունքի մեխանիզմները, պետք է ցույց տրվի նրա տեղը և դերը, նշանակությունը և ծագումնաբանությունն ըստ գերմանական իրավունքի: Գերմանական իրավունքում վերջինս հանդիսանում էր վարչական իրավունքի կարևորագույն սկզբունքներից մեկը[12]: Հավելենք, որ սկզբում այն հանդես է եկել անհամաչափության արգելման սկզբունքի տեսքով, այնուհետև դարձել է գերմանական սահմանադրական իրավունքի առանցքային սկզբունքներից մեկը՝ համաչափության սկզբունքի տեսքով[13]: Անհրաժեշտ է նշել նաև այն, որ թեև համաչափության սկզբունքը՝ որպես հիմնարար նշանակության նորմատիվ ամրագրում ստացած սկզբունք, սկզբնապես ձևավորվել և ամրագրվել է գերմանական իրավունքում, սակայն այստեղ ևս այն հադես չի եկել «մաքուր ձևով», այսինքն՝ վերջինս խիստ որոշակի հարաբերություններում է կիրառվել, օրինակ՝ կիրառվում էր միայն ոստիկանական ոլորտի հարաբերություններում[14]:

Համաչափության սկզբունքը ներթափանցել է նաև այլ երկրների իրավական համակարգը, մասնավորապես՝ այս սկզբունքն իր ամրագրումն է ստացել նաև անգլիական իրավունքում[15]: Սակայն սկզբնապես այն իր ամրագրումն է ստացել Magna charta-ում[16]:

Իր ծագումից մինչև ժամանակակից իրավունքի ձևավորումը համաչափության սկզբունքը երկար ճանապարհ է անցել, որի արդյունքում խիստ որոշակի ոլորտի կիրառելի սկզբունքից այն վերածվել է համընդհանուր կիրառելի սկզբունքի:

Համաչափության սկզբունքի (proportionality) համաձայն, քաղաքացու վրա հանրային իշխանության մարմնի կողմից դրված ցանկացած պարտականություն կամ արգելք չպետք է դուրս գա կիրառելի անհրաժեշտ միջոցների շրջանակից:

Համաչափության սկզբունքի առանցքային կարևորությունն այն է, որ այս սկզբունքի կիրառումը հնարավորություն է ընձեռում գնահատել հանրային իշխանության միջամտող ակտերի և գործողությունների իրավաչափությունն այդ միջամտության ընթացքում կիրառվող միջոցների գործադրմամբ՝ դրանց նպատակին հասնելու հնարավորության և թույլատրելիության տեսանկյունից: Համաչափության սկզբունքը կոչված է երաշխավորելու, որպեսզի այս կամ այն հանգամանքներում հանրային իշխանության մարմինը համարժեքություն ապահովի իր կողմից կիրառվող միջոցների և դրանց կիրառմամբ սահմանադրությամբ նախատեսված նպատակների միջև:

Իրավաբանական գրականության մեջ նշվում է, որ համաչափության սկզբունքը բաղկացած է երեք տարրերից: Դրանք են՝

1.համապատասխանություն, պիտանիություն (appropriateness/suitability),

2. անհրաժեշտություն (necessity),

3. հավասարակշռում, ողջամտություն, չափավորություն (balancing/reasonableness):

Համաչափության համաիրավական սկզբունքը բնավ օտարածին չէ ՀՀ և ՌԴ իրավական համակարգերի համար: Համաչափության սկզբունքը ՀՀ Սահմանադրության և ՌԴ Սահմանադրության 1-ին հոդվածներում հռչակված իրավական պետության սկզբունքի կարևորագույն տարրերից է: Համաչափության սկզբունքի բաղադրիչներից մեկի անհրաժեշտությունն ամրագրված է ՀՀ Սահմանադրության 43-րդ հոդվածում և ՌԴ Սահմանադրության 55–րդ հոդվածում՝ որպես մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման կարևոր նախադրյալ:

ՀՀ սահմանադրական դատարանը ՀՀ Սահմանադրության մի շարք նորմերի սահմանադրաիրավական բովանդակությունը բացահայտելիս անդրադարձել է նաև համաչափության սկզբունքին:

Այսպես՝ ՀՀ սահմանադրական դատարանը 12.10.2010թ. ՍԴՈ-920 որոշման 5-րդ կետում

www.lawinstitute.am

արտահայտել է հետևյալ իրավական դիրքորոշումը.

«...հանրային իշխանության իրականացումը նախևառաջ սահմանափակվում է իրավական պետության գաղափարից բխող՝ համաչափության ընդհանուր սկզբունքով»:

Համաչափության սկզբունքի տարբեր դրսևորումներին անդրադարձել է նաև ՌԴ սահմանադրական դատարանն իր մի շարք որոշումներում[17]:

Համաչափության սկզբունքի պահպանումը ցանկացած հիմնական իրավունքի և ազատության, այդ թվում նաև՝ միավորման իրավունքի համար չափազանց կարևոր է: Այս սկզբունքը հատկապես կարևորվում է հիմնարար իրավունքներն և ազատությունները սահմանափակելիս: Համաչափության սկզբունքը հավասարակշռության հասնելու միջոց է: Այն ուղղակի չի համակշռում իրավունքը և դրան միջամտելու պատճառը: Փոխարենն այն համակշռում է միջամտության բնույթը և աստիճանը միջամտության պատճառի հետ[18]:

Միավորվելու իրավունքի նկատմամբ կիրառվող ցանկացած սահմանափակում պետք է անցնի համաչափության թեստ: Ընդունելով, որ պիտանելիության տեսանկյունից առկա է միջամտությունների լայն շրջանակ՝ միշտ պետք է նախապատվությունը տրվի իշխանությունների հետապնդած օրինական նպատակին հասնելու համար նվազագույն միջամտությանը: Ցանկացած սահմանափակում պետք է սերտորեն կապված լինի բարձրացված կոնկրետ մտահոգության հետ և պետք է մանրամասն մշակվի իշխանությունների հետապնդած կոնկրետ նպատակներին համապատասխան: Պետությունը պետք է ցույց տա, որ ցանկացած սահմանափակում ծառայում է հիմնարար շահի, որը չի կարող իրականացվել սահմանափակումների բացակայության պայմաններում: Այսպիսով՝ այս կամ այն կոնկրետ սահմանափակման կիրառման ժամանակ համաչափության հարցը պահանջում է հաշվի առնել մի շարք գործոններ՝ իրավունքի բնույթը, սահմանափակման նպատակի կարևորությունը, սահմանափակման բնույթն ու ծավալները, սահմանափակման և դրա նպատակի միջև եղած կապը, նպատակին հասնելու սահմանափակման ավելի սեղմ միջոցների առկայությունը:

Օրինականության սկզբունք

Օրինականության սկզբունքն իրավական պետության հենասյուներից է: Եթե երկրում իշխանությունն իրականացվում է ոչ թե իրավաչափորեն, այլ կամայականորեն, ապա մյուս սկզբունքների պահպանումն իմաստազրկվում է, իսկ տվյալ պետությունը ոչ թե «մի մասով», այլ ընդհանրապես հակաիրավական և հակաժողովրդավարական է դառնում[19]: Օրինականության սկզբունքն օրենքով կարգավորվող հարաբերություններում կոնկրետացնում է ՀՀ և ՌԴ սահմանադրություններում ամրագրված իրավական պետության սկզբունքը, ինչպես նաև իրավական պետության սկզբունքից ածանցվող այն դրույթը, որ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք իրավասու են կատարելու միայն այնպիսի գործողություններ, որոնց համար լիազորված են Սահմանադրությամբ կամ օրենքներով:

Այսպիսով՝ օրինականության սկզբունքը նշանակում է, որ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինները և պաշտոնատար անձինք իրենց գործունեությունում ազատ չեն և կապակցված են իրավունքով և օրենքով: Այդ կապն իր դրսևորումն է ստանում երկու ձևով՝ օրենքի գերակայություն և օրենքի վերապահում: Օրենքի գերակայությունը նշանակում է, որ պետական մարմնի ոչ մի իրավական ակտ, գործողություն կամ անգործություն չպետք է հակասի օրենքին: Օրենքի վերապահում նշանակում է, որ պետական մարմինը որևէ լիազորություն իրականացնելիս պետք է լիազորված լինի օրենքով կամ օրենքով նախատեսված դեպքում նաև այլ իրավական ակտով: Օրինականության սկզբունքը ցանկացած հիմնական իրավունքի և ազատության, այդ թվում նաև՝ միավորման իրավունքի համար չափազանց կարևոր է: Այս սկզբունքի պահպանումը կարևորվում է իրավունքները և ազատությունները սահմանափակելիս:

Իրավական պետությունում հիմնական իրավունքի կամ ազատության ցանկացած սահմանափակում պետք է նախատեսված լինի օրենքով: Սակայն օրենքով նախատեսված լինելու պահանջը չի նշանակում զուտ ձևական ամրագրում օրենքում, իրավունքի միջամտությունը պետք է ոչ միայն ուղղակի սահմանված լինի օրենքով, այլ նաև որոշակի պահանջներ ներկայացնի սահմանափակող օրենքի որակին, համապատասխանի իրավական որոշակիության սկզբունքին:

ՀՀ սահմանադրական դատարանը 2006թ.

www.lawinstitute.am

ապրիլի 18-ի ՍԴՈ 630 որոշման 11-րդ կետում նշել է.

« Որևէ իրավական նորմ չի կարող համարվել «օրենք», եթե այն չի համապատասխանում իրավական որոշակիության սկզբունքին»:

ՌԴ սահմանադրական դատարանը նույնպես անդրադարձել է իրավական նորմի անորոշության անթույլատրելիությանը[20]:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը (այսուհետ՝ Եվրոպական դատարան) բազմիցս նշել է, որ օրենքով նախատեսված լինելու պահանջը նշանակում է, որ Կոնվենցիայով երաշխավորված իրավունքին միջամտությունը պետք է ոչ միայն ուղղակի սահմանված լինի օրենքով, այլ նաև որոշակի պահանջներ ներկայացնի սահմանափակող օրենքի որակին: Օրենքը պետք է պատշաճ կերպով մատչելի լինի քաղաքացու համար, համապատասխան հանգամանքներում հնարավորություն ընձեռի քաղաքացուն կողմնորոշվելու, թե անհրաժեշտության դեպքում ինչ իրավական նորմեր են կիրառվելու, բացի այդ օրենքի ցանկացած սահմանափակող նորմ պետք է ձևակերպված լինի բավարար ճշգրտությամբ, որպեսզի քաղաքացին հնարավորություն ունենա կանխատեսել այն հնարավոր հետևանքները, որոնք կարող են առաջանալ որոշակի հանգամանքներում[21]: Սակայն միաժամանակ Եվրոպական դատարանը նշել է, որ սահմանադրական դրույթներն իրենց ընդհանուր բնույթի պատճառով կարող են լինել ոչ այնքան հստակ, որքան այլ օրենսդրական ակտերը[22]:

Այսպիսով՝ Եվրոպական դատարանը պահանջում է, որ ներպետական օրենքը շահագրգիռ անձանց համար իր որակով լինի մատչելի և հետևանքներով կանխատեսելի: Իհարկե, Եվրոպական դատարանն ընդունում է, որ օրենքները հնարավոր չէ բացարձակ ճշգրտությամբ ձևակերպել, սակայն եթե օրենքը մատչելիության և կանխատեսելիության առումով այնքան անկատար է, որ չի նախատեսում նվազագույն պաշտպանություն կամայականությունից, ապա նման օրենքի հիման վրա կատարված սահմանափակումը չի կարող համապատասխանել օրենքով նախատեսված լինելու պահանջին: Օրենքը պետք է բավարար չափով հստակ լինի, որպեսզի անհատը հնարավորություն ունենա գնահատելու՝ արդյոք իր վարքագիծը կհանգեցնի օրենքի խախտման, և նախատեսի նման խախտման հնարավոր հետևանքները: Որքան օրենսդրությունը կոնկրետ է, այնքան այնտեղ օգտագործվող լեզուն պետք է ճշգրիտ լինի: Օրենսդրության մեջ հստակ սահմանումների ներմուծումը շատ կարևոր է օրենքի հեշտ ըմբռնման ու կիրառման համար: Այսպիսով՝ սահմանումները պետք է լինեն ոչ շատ բարդ, ոչ շատ ընդհանուր ձևակերպումներով: Չնայած որոշակիության սկզբունքը չի պահանջում անպայմանորեն միավորվելու իրավունքի կարգավորմանն ուղղված մեկ միասնական օրենքի ընդունման անհրաժեշտություն, սակայն պահանջում է միավորվելու իրավունքը կարգավորելու համար վկայակոչվող տարբեր օրենքների միջև հետևողականության պահպանում և հակասությունների բացառում: Միավորվելու իրավունքը կարգավորող ցանկացած օրենք չպետք է կրկնի այլ օրենքում արդեն գոյություն ունեցող դրույթները, որպեսզի օգնի ապահովելու իրավական դաշտի ընդհանուր հետևողականությունն ու թափանցիկությունը:

Խտրականության արգելման սկզբունք

Միավորվելու իրավունքը պետք է հավասարապես իրականացվի յուրաքանչյուրի կողմից: Առանց որևէ խտրականության մարդու իրավունքների կիրառման սկզբունքն ընկած է մարդու իրավունքների չափանիշների մեկնաբանման հիմքում: ՀՀ Սահմանադրության 14.1-րդ հոդվածը և ՌԴ Սահմանադրության 19-րդ հոդվածը պահանջում են, որ առանց որևէ խտրականության ապահովվի բոլոր անձանց սահմանադրությամբ երաշխավորված իրավունքների և ազատությունների իրականացումը:

Խտրականության արգելման սկզբունքին անդրադարձել է նաև ՀՀ սահմանադրական դատարանը: Այսպես՝ ՀՀ սահմանադրական դատարանը 04.04.2010թ. ՍԴՈ-881 որոշման 3-րդ կետում արտահայտել է հետևյալ իրավական դիրքորոշումը.

«Խտրականության սկզբունքի խախտում է հանդիսանում այն տարբերակված մոտեցումը, որը զուրկ է օբյեկտիվ հիմքից և իրավաչափ նպատակից»:

Խտրականության արգելման սկզբունքին անդրադարձել է նաև ՌԴ սահմանադրական դատարանը[23]:

Խտրականության արգելման սկզբունքին անդրադարձել են նաև մարդու իրավունքներին վերաբերող մի շարք հեղինակավոր միջազգային

www.lawinstitute.am

փաստաթղթեր: Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի (այսուհետ՝ ՔՔԻՄԴ) 26-րդ հոդվածը և Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիայի (այսուհետ՝ Եվրոպական կոնվենցիա) 14-րդ հոդվածը պահանջում են, որ պետք է ապահովվի, առանց որևէ խտրականության, բոլոր անձանց սույն պայմանագրերով ճանաչված իրավունքների իրականացումը:

Եվրոպական կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածը չի նախատեսում խտրականության բացառումը որպես առանձին իրավունք, այլ դիտում է այն որպես Եվրոպական կոնվենցիայի մյուս հիմնարար դրույթներին և դրան կից արձանագրություններին լրացում:

Իսկ ահա արդեն Եվրոպական կոնվենցիայի 12-րդ արձանագրությունն արգելում է խտրականության որևէ դրսևորում:

Եվրոպական կոնվենցիայի 12-րդ արձանագրություն, Հոդված 1. Խտրականության ընդհանուր արգելումը

1. Օրենքով սահմանված որևէ իրավունքի իրականացումը պետք է ապահովվի առանց որևէ խտրականության դրսևորման՝ անկախ սեռից, ռասայից, մաշկի գույնից, լեզվից, դավանանքից, քաղաքական կամ այլ կարծիք ունենալուց, ազգային կամ սոցիալական ծագումից, ազգային փոքրամասնություններին պատկանելուց, գույքային, ծննդյան և այլ վիճակներից:

2. Ոչ մեկի նկատմամբ որևէ պետական իշխանության կողմից 1-ին կետում նշված հիմքերից որևէ մեկով չպետք է կիրառվի խտրականություն:

ՔՔԻՄԴ-ի 26-րդ հոդվածը երաշխավորում է բոլոր անձանց հավասարությունն օրենքի առջև և օրենքով հավասար պաշտպանվածության իրավունքը:

Սա ենթադրում է, որ միավորվելու իրավունքին վերաբերող իշխանությունների կայացրած որոշումները չպետք է ունենան խտրական ներգործություն, ուստի և՛ ուղղակի, և՛ անուղղակի խտրականությունն արգելվում է:

Արգելվում է խտրականությունը սեռական կողմնորոշման հիմքով: Ամստերդամի պայմանագրի 13-րդ հոդվածը նաև սահմանում է, որ Եվրոմիությունը պետք է ձեռնարկի անհրաժեշտ գործողություններ՝ պայքարելու «...սեռական կողմնորոշմանն ուղղված խտրականության դեմ», իսկ Հիմնարար իրավունքների Եվրոպական Միության խարտիայի 21(2)-րդ հոդվածը արգելում է ցանկացած խտրականություն ցանկացած հիմքով,ներառյալ՝ սեռական կողմնորոշման հիմքի վրա:

Մեկ ռասայական խմբի կողմից միավորումներ կազմելը բացառելու միտումնավոր ուղղված փորձերը, որոնք իրականացվում են հիմնականում այլ ռասայական խմբերի կողմից բնակեցված տարածքներում, կարող է հանգեցնել մեկուսացման (սեգրեգացիայի), ուստի հակասության մեջ կմտնի խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի հետ: Խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածը հաստատում է, որ «կողմերը մասնավորապես դատապարտում են ռասայական սեգրեգացիան և ապարտեիդը և ձեռնարկում միջոցներ իրավասության տակ գտնվող տարածքներում կանխելու, արգելելու և արմատախիլ անելու նմանատիպ բնույթ ունեցող բոլոր գործելաոճերը»:

Եվրոպայի խորհրդի Փոքրամասնությունների մասին շրջանակային կոնվենցիայի 7-րդ հոդվածը սահմանում է, որ Կողմերը պետք է ապահովեն ազգային փոքրամասնության պատկանող յուրաքանչյուր անձի խաղաղ հավաքներ անցկացնելու, միավորումներ կազմելու, արտահայտվելու, մտքի, խղճի և դավանանքի ազատությունը: ՄԱԿ-ի Ազգային, էթնիկական, կրոնական և լեզվական փոքրամասնությունների մասին հռչակագրի 3(1}-րդ հոդվածը սահմանում է, որ փոքրամասնություններին պատկանող անձինք առանց որևէ խտրականության կարող են իրականացնել իրենց իրավունքը «... անհատապես, ինչպես նաև համայնքով իրենց խմբի այլ անդամների հետ»:

Մարդու իրավունքների ոլորտում միջազգային փաստաթղթերը պահանջում են, որ տվյալ պետության քաղաքացիություն չունեցող անձինք օգտվեն միավորվելու իրավունքից: Հետևաբար կարևոր է, որ օրենքը տարածվի ոչ միայն տվյալ պետության քաղաքացիների, այլ նաև ապատրիդների, փախստականների, օտարերկրյա քաղաքացիների, ապաստան որոնողների, միգրանտների և զբոսաշրջիկների վրա: Այնուամենայնիվ, պետք է նշել, որ ՄԻԵԿ 16-րդ հոդվածը սահմանում է, որ «ոչինչ չի կարող խոչընդոտել Բարձր պայմանավորվող կողմերին սահմանափակումներ նախատեսել օտարերկրացիների քաղաքական գործունեու-

www.lawinstitute.am

թյան համար»:

ՄԱԿ-ի Կանանց նկատմամբ խտրականության բոլոր ձևերի վերացման կոնվենցիայի (ԿՆ ՎԿ) 3-րդ հոդվածը սահմանում է, որ կողմերը պարտավոր են ձեռնարկել բոլոր անհրաժեշտ միջոցներն ապահովելու կանանց ամբողջական զարգացումն ու առաջխաղացումը, որի նպատակն է տղամարդկանց հետ համահավասար երաշխավորել նրանց իրավունքների և հիմնարար ազատությունների իրականացումը:

Չափահասների նման երեխաները նույնպես ունեն պահանջներ և շահեր: Միավորվելու իրավունքը նրանց համար ապահովում է իրենց տեսակետներն արտահայտելու և հասարակական կյանքում իրենց ներդրումն ունենալու հնարավորություն:

ՄԱԿ-ի Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի 15-րդ հոդվածի համաձայն.

1. Մասնակից պետությունները ճանաչում են Երեխայի միավորումների և խաղաղ հավաքների ազատության իրավունքը:

2. Այդ իրավունքների իրականացումը ենթակա չէ որևէ սահմանափակման, բացի այնպիսիներից, որոնք սահմանվում են օրենքի համաձայն և ժողովրդավարական հասարակությունում անհրաժեշտ են ի շահ ազգային անվտանգության կամ հանրության ապահովության, հասարակական կարգի պահպանման, բնակչության առողջության կամ բարոյականության կամ այլ անձանց իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության:

Հաշվի առնելով միավորումների առանձնահատկությունները՝ համապատասխան օրենքը միավորումներ կազմելու համար կարող է սահմանել որոշակի նվազագույն տարիքային շեմ՝ երեխայի զարգացող կարողությունների հանդեպ պատշաճ հարգանք տածելով հանդերձ:

Համաձայն միջազգային չափանիշների՝ հոգեկան և ֆիզիկական հիվանդություն ունեցող յուրաքանչյուր անձ պետք է իրավունք ունենա իրականացնելու իր բոլոր քաղաքացիական, քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքները, որոնք ճանաչված են ՔՔԻՄԴ և համապատասխան այլ գործիքների կողմից: ՄԱԿ-ի Հաշմանդամների իրավունքների մասին կոնվենցիան նմանապես շեշտում է բոլոր հաշմանդամների մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների խթանման, պաշտպանության և դրանց լիարժեք և հավասար իրականացման անհրաժեշտությունը:

Լավ վարչարարություն սկզբունք

Որպես հիմնարար իրավունք՝ միավորման իրավունքը, այնքանով, որքանով հնարավոր է, պետք է իրականացվի առանց կարգավորման: Այն, ինչը հստակորեն չի արգելվում օրենքով, պետք է ենթադրվի որպես թույլատրելի, և նրանք, ովքեր ցանկանում են իրացնել միավորվելու իրավունքը, չպետք է թույլտվություն պահանջեն այդ անելու համար: Հօգուտ միավորվելու իրավունքի կանխավարկածը պետք է հստակորեն սահմանվի օրենքով:

Պետության պարտավորությունն է կիրառել համապատասխան մեխանիզմներ և ընթացակարգեր, որոնք չեն ստեղծի անհարկի բյուրոկրատական քաշքշուկներ և գործնականում կապահովեն միավորման իրավունքի իրականացումը: Պետությունը դրական պարտավորություն ունի ակտիվորեն պաշտպանելու միավորման իրավունքը, և դա պետք է հստակ ձևակերպում ստանա միավորման իրավունքին վերաբերող ցանկացած օրենսդրական ակտում: Այս դրական պարտավորությունը պահանջում է, որ պետությունը միավորման իրավունքից օգտվողներին պաշտպանի ցանկացած պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնից և նրանց պաշտոնատար անձանցից, իրավաբանական և ֆիզիկական անձանցից, որոնք կփորձեն որևէ կերպ խանգարել կամ խոչընդոտել միավորման սահմանադրական իրավունքի գործնականում իրացմանը:

Ռուսական և հայրենական իրավաբանական գրականության մեջ, կարևորելով դատարանի մատչելիությունը, խոսելով դատարանի մատչելիության սկզբունքի մասին, հաճախ մոռացության են մատնվում կամ երկրորդական պլան են մղվում վարչական մարմին-քաղաքացի հարաբերությունները: Մարդու իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ պաշտպանության համար դատական համակարգի կայուն և հետևողական զարգացումը կարևոր է, բայց ոչ բավարար, պետք է կատարելագործվեն նաև վարչական մարմինների համակարգը և գործելաոճը:

Վարչարարության բազմաթիվ սահմանումներ գոյություն ունեն, ՀՀ օրենսդիրը նույնպես տվել է վարչարարության իր սահմանումը: Չցանկանա-

www.lawinstitute.am

լով մանրամասն անդրադառնալ վարչարարության տարբեր սահմանումներին՝ ուղղակի կփորձենք արտացոլել վարչարարության բուն իմաստը: Վարչարարությունը վարչական մարմնի՝ դրանից դուրս գտնվողներին ուղղված գործունեությունն է[24]:

Կարևորելով լավ վարչարարության նշանակությունն իրավական պետության և ժողովրդավարական հասարակության կայացման գործում՝ Եվրամիության Հիմնարար իրավունքների խարտիայի 41-րդ հոդվածը սահմանում է, որ յուրաքանչյուր ոք ունի պատշաճ վարչական կառավարման իրավունք:

Հոդված 41, Եվրամիության Հիմնարար իրավունքների խարտիայի 7-րդ հոդվածի համաձայն.

«1. Յուրաքանչյուր անձ Եվրամիության հաստատությունների և մարմինների հետ հարաբերվելիս ունի ողջամիտ ժամանակահատվածում անկողմնակալ, արդար վերաբերմունք ստանալու իրավունք:

2. Այդ իրավունքը ներառում է.

ա. յուրաքանչյուր անձի լսված լինելու իրավունքը, նախքան նրա նկատմամբ կկիրառվի որևէ միջոց, որ անբարենպաստ ազդեցություն կունենա նրա վրա,

բ. յուրաքանչյուր անձի՝ իր մասին տեղեկատվության մատչելիությունն ապահովելու իրավունքը՝ հարգելով հանդերձ կոնֆիդենցիալության, մասնագիտական և գործարար գաղտնիության օրինական շահերը,

գ. իշխանությունների կայացրած որոշման պատճառաբանությունը ներկայացնելու պարտականությունը »:

Մարդու հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները գործնականում արդյունավետ իրացնելու և պաշտպանելու համար շատ կարևոր է լավ վարչարարության երաշխիքներ ապահովող օրենսդրության առկայությունը: Այդ օրենքները պետք է կիրառվեն միավորվելու իրավունքը կարգավորելիս:

Լավ վարչարարության համար չափազանց կարևոր են վարչարարության հրապարակայնությունը և ընթացակարգային թափանցիկությունը:

Հանրությունը պետք է տեղեկացված լինի, թե որ մարմինն է պատասխանատու միավորման իրավունքի իրացման պաշտպանության հետ կապված որոշումներ կայացնելու համար, և դա հստակորեն պետք է ամրագրվի օրենքում: Այդ մարմինները պետք է ապահովեն հասարակության համար միավորվելու իրավունքի վերաբերյալ համապատասխան հուսալի տեղեկատվության մատչելիությունը: Ընթացակարգային թափանցիկությունն ուղղված է առաջին հերթին միավորվելու իրավունքի երևակայական ռիսկերի հիման վրա սահմանափակման բացառմանը:

Այսպիսով՝ միավորվելու իրավունքի իրացմանը վերաբերող օրենսդրական ակտերը պետք է հստակ ուրվագծեն այն կարգավորիչ ընթացակարգերը, որոնք անհրաժեշտ են միավորվելու իրավունքը գործնականում իրականացնելու համար:

Լավ վարչարարության երաշխիքներ ապահովող օրենսդրության ստեղծման հետ կապված՝ ի տարբերություն Ռուսաստանի Դաշնության, Հայաստանի Հանրապետությունում կատարվել են կոնկրետ քայլեր. ընդունվել է վարչական մարմին-քաղաքացի հարաբերությունները կարգավորվող ընդհանուր օրենք՝ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքը: Ռուսաստանի Դաշնությունում նույնպես անհրաժեշտ է ընդունել լավ վարչարարության երաշխիքներ պարունակող օրենսդրություն:

Իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիության սկզբունք

Միավորման իրավունքի վերոնշյալ սկզբունքները հիմնականում ուղղված են հանրային իշխանության մարմիններին և դրանց պաշտոնատար անձանց, իսկ իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիության սկզբունքն ուղղված է սուբյեկտիվ իրավունքի կրողներին:

Անձանց պատկանող իրավունքների ազատ իրացման սկզբունքը չի կարող դիտարկվել որպես իրավունքների անսահման օգտագործման հնարավորություն[25]: Իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիության սկզբունքը բխում է մարդու իրավունքների «ոսկե կանոնից», որը, ելնելով Ավետարանից, ձևակերպել է ուշ միջնադարյան բնական իրավունքների տեսությունը. «Մի արա այն, ինչ չես ուզում, որ քո նկատմամբ անեն ուրիշները»[26]: Ինչպես և մյուս իրավունքների դեպքում, միավորման սահմանադրական իրավունքի չարաշահումն անթույլատրելի է:

Պատմության ընթացքում իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիության սկզբունքի էությանը շատերն են անդրադարձել: Խոսելով

www.lawinstitute.am

իրավունքի էության մասին՝ դեռևս հռոմեական դասական Ուլպիանը գրել է. «Իրավունքի նշանակությունն այսպիսին է՝ ապրել ազնիվ, չվնասել ուրիշին, յուրաքանչյուրինը տալ իրեն»: Կանտյան կատեգորիկ իմպերատիվում ազատությունն իրավական ոլորտում հանդես է գալիս հետևյալ բովանդակությամբ. «Արտաքնապես վարվիր այնպես, որ քո կամայականության ազատ դրսևորումը համատեղելի լինի համընդհանուր օրենքին համապատասխանող յուրաքանչյուրի ազատության հետ»:

Իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիության սկզբունքն իր արտացոլումն է գտել նաև մարդու իրավունքներին և ազատություններին վերաբերող առաջին փաստաթղթերում: Դեռևս 1789 թվականի Մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների հռչակագրի 4-րդ հոդվածում նշվել է, որ ազատությունն ամեն ինչ անելու հնարավորությունն է, ինչը չի վնասում մյուսներին:

Իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիության սկզբունքն իր արտացոլումն է գտել նաև մարդու իրավունքներին վերաբերող մի շարք հեղինակավոր միջազգային փաստաթղթերում:

Եվրոպական կոնվենցիայի «Իրավունքների չարաշահման արգելում» վերտառությամբ 17-րդ հոդվածում նշվում է, որ սույն կոնվենցիայի ոչ մի դրույթ չի կարող մեկնաբանվել այն իմաստով, թե որևէ պետություն, անձանց խումբ կամ որևէ անձ իրավունք ունի զբաղվելու այնպիսի գործունեությամբ կամ կատարելու այնպիսի գործողություն, որն ուղղված է սույն կոնվենցիայում շարադրված ցանկացած իրավունքի և ազատության վերացման կամ դրանց սահմանափակման՝ ավելի մեծ չափով, քան նախատեսված է կոնվենցիայով:

Իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիության սկզբունքն օտար չէ Հայաստանի Հանրապետության և Ռուսաստանի Դաշնության իրավական համակարգերին:

ՀՀ Սահմանադրության 1-ին հոդվածը Հայաստանի Հանրապետությունը հռչակում է որպես իրավական պետություն, նույնն է անում նաև ՌԴ Սահմանադրության 1-ին հոդվածը: Իրավական պետության գաղափարը ներառում է մի շարք հիմնարար սկզբունքներ, որոնցից է նաև իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիության սկզբունքը: Այսինքն՝ իրավական պետություն լինելն արդեն նախատեսում է այս սկզբունքի առկայությունը, քանի որ անձանց վերապահված իրավունքների իրականացումը սահմանափակված է այլ սահմանադրական արժեքներով, այդ թվում նաև՝ այլ անձանց իրավունքներով և ազատություններով:

Իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիության սկզբունքն արտացոլված է նաև ՀՀ Սահմանադրության 47-րդ և 42-րդ և ՌԴ Սահմանադրության 17-րդ հոդվածներում: ՀՀ Սահմանադրության 47-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Յուրաքանչյուր ոք պարտավոր է հարգել այլոց իրավունքները, ազատությունները և արժանապատվությունը», իսկ 42-րդ հոդվածի 2-րդ մասում սահմանված է, որ յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի կատարելու այն, ինչ արգելված չէ օրենքով և չի խախտում այլոց իրավունքները: ՌԴ Սահմանադրության 17-րդ հոդվածի 3-րդ կետում ուղղակի նշված է. «Մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների իրականացումը չպետք է խախտի այլ անձանց իրավունքներն ու ազատությունները»:

«Իրավունքի չարաշահման» հիմնախնդիրն արդեն վաղուց ուշադրության կենտրոնում է ինչպես տեսության մեջ, այնպես էլ պրակտիկայում: «Իրավունքի չարաշահման» հիմնախնդրին հատկապես մեծ ուշադրություն են դարձնում դատավարագիտությունում: Դատավարական իրավունքների չարաշահման վտանգի և դատավարական իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիության սկզբունքի և համապատասխան կարգավորումների անհրաժեշտության մասին խոսում են իրավունքի տեսության, սահմանադրական իրավունքի և դատավարագիտության տարբեր ներկայացուցիչներ[27]:

Չնայած «իրավունքի չարաշահման» հիմնախնդրին ուղղված ուշադրությանը, մինչ այժմ իրավունքի չարաշահման միատեսակ հասկացություն մշակված չէ, մինչև վերջ պարզ չէ, թե, այնուամենայնիվ, ինչ է իրավունքի չարաշահումը և ընդհանրապես իրավունքի չարաշահում հնարավոր է, թե՝ ոչ:

Իրավաբանական գրականության մեջ տարբեր հեղինակներ տալիս են իրավունքների չարաշահման հասկացության տարբեր սահմանումներ, նրանց պայմանականորեն կարելի է բաժանել 3 խմբի:

Առաջին խմբի հեղինակներն իրավունքի չարաշահումը սահմանում են որպես սուբյեկտիվ իրավունքի իրականացում՝ ի հակադրություն բարի

կամքին, բարոյականությանը[28]: Երկրորդ խմբի հեղինակներն իրավունքի չարաշահումը սահմանում են որպես սուբյեկտիվ իրավունքի իրականացում՝ ի հակադրություն այլոց իրավունքների և օրինական շահերի[29]: Երրորդ խմբի հեղինակներն իրավունքի չարաշահման համընդհանուր սահմանումն անհնարին են համարում՝ նշելով, որ իրավունքի չարաշահումն ավելի շատ ձգտում է դեպի կոնկրետ իրավիճակը, այլ խոսքով՝ դատարանն ամեն կոնկրետ դեպքում է որոշում ինչ է իրավունքների չարաշահում[30]:

Մեզ համար անընդունելի է առաջին խմբի հեղինակների մոտեցումը, որոնք իրավունքի չարաշահումը նույնացնում են բարոյական նորմերի խախտման հետ: Իրավունքի չարաշահումն իրավական կատեգորիա է և չպետք է այն նույնացնել զուտ բարոյական նորմերի խախտման հետ: Կարծում ենք նաև, որ իրավունքի չարաշահումը պետք է առաջացնի կոնկրետ իրավական անբարենպաստ հետևանքներ այն չարաշահողի համար, այլ ոչ թե ինչպես բարոյական նորմերի խախտման դեպքում միայն համընդհանուր պարսավանք առաջացնի: Թեև ընդունում ենք երրորդ խմբի հեղինակների մոտեցումը, որ դատարանն է ամեն կոնկրետ դեպքում որոշում՝ եղել է արդյոք իրավունքների չարաշահում թե ոչ, սակայն չենք կարծում, որ սա բացառում է իրավունքի չարաշահման համընդհանուր սահմանման հնարավորությունը:

Մեզ համար ընդունելի են երկրորդ խմբի հեղինակների մոտեցումները: Իրավունքի իրականացումը չի կարող հակաիրավական լինել: Իրավունքի չարաշահումը գործնականում իրավունքի այնպիսի իրացումն է, որն ուղղված է կամ գործնականում խոչընդոտում է այլոց իրավունքների և օրինական շահերի իրականացմանը:

Իրավական պետության գաղափարից, ինչպես նաև ՀՀ և ՌԴ սահմանադրությունների՝ մեր կողմից վկայակոչված նորմերից բխում է, որ անձանց վերապահված իրավունքների իրականացումը սահմանափակված է այլ անձանց իրավունքներով և օրինական շահերով: Եթե անձն օժտված է որոշակի իրավունքներով և դրանք իրականացնում է այնպես, որ խախտվում են այլ սուբյեկտների իրավունքները, ապա դա իրավունքների չարաշահում է, ուստի և անընդունելի է իրավական պետությունում: Այսինքն՝ անձանց վերապահված իրավունքների իրականացումը սահմանափակված է նրանց հակակշռող սահմանադրական արժեքներով, այդ թվում նաև՝ այլոց իրավունքներով և ազատություններով:

Ամփոփելով վերոնշյալը՝ անհրաժեշտ է նշել, որ միավորվելու իրավունքին վերաբերող օրենսդրության մշակման, մեկնաբանման և կիրառման բոլոր փուլերում առանձնահատուկ ուշադրության պետք է արժանանան այս սկզբունքները: Իսկ սրանց էության և բովանդակության անտեսման դեպքում չի կարող ամբողջովին երաշխավորվել միավորվելու սահմանադրական իրավունքի գործնականում արդյունավետ իրականացումը:

---

[1] Տե՛ս Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Երևան, 1980, 4-րդ հատոր, էջ 310:
[2] Տե՛ս Խրոպղնյուկ Վ.Ն. Պետության և իրավունքի տեսություն, Երևան, 1997, էջ 258:
[3] Տե՛ս Stone Sweet, Jud Mathews. Poportionality balancing and global constitutionalism. 47 volume, 2008.
[4] Տե՛ս Margherita Poto. The principle of proportionality in comparative perspective. 2007.
[5] Տե՛ս Mads Andenas, Stefan Zleptnig. Proportionality, in comparative perspective. 2007.
[6] Տե՛ս Stone Sweet, Jud Mathews. Poportionality balancing and global constitutionalism. 47 volume, 2008.
[7] Տե՛ս Aristotle. Nicomachean Ethics. book, chs. 10-12.
[8] Տե՛ս Aristotle. Nicomachean Ethics. book 5.
[9] Տե՛ս http://oll.libertyfund.org.
[10] Տե՛ս Thomas Aquinas. Summa Theologica, Treatise on law, Henry Regney co. 1965. p. 81-82.
[11] Տե՛ս http://oll.libertyfund.org.
[12] Տե՛ս Stone Sweet, Jud Mathews. Poportionality balancing and global constitutionalism. 47 volume, 2008.
[13] Տե՛ս Susanne Baer. Equality. The jurisprudence of German constitutional court. 5 colum, 1999. p. 261-264.
[14] Տե՛ս U.S Constt. Eight amendment. Proprtionality and the changing meaning of punishments. 122 Harvard, 2009.
[15] Տե՛ս Anchitell Gray. Debates of the House of Commons. 1763. p. 844-847.
[16] Տե՛ս Magna Charta. at http:// legal-dictionary.thefreedictionary.com:
[17] Տե՛ս Постановление Конституционного Суда РФ от 12 марта 2001 г. N 4-П, Постановление Конституционного Суда РФ от 16 июля 2007 г. N 11-П.

[18] Տե՛ս Feldman. Civil Liberties and Human rightsin England and Wales. Oxford. Oxford University Press. Oxford 2002.2end edition.
[19] Տե՛ս Հարցեր և պատասխաններ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքի վերաբերյալ, Երևան, 2007, էջ 23:
[20] Տե՛ս Постановление Конституционного Суда РФ от 6 апреля 2004 г. N 7-П.
[21] Տե՛ս Sunday Times v. United Kingdom. Judgment of 26 April 1979.
[22] Տե՛ս Rekvenyi v.Hungary. Judgment of 20 may1999.
[23] Տե՛ս Постановление Конституционного Суда РФ от 24 октября 2000 г. N 13-П.
[24] Տե՛ս Հարցեր և պատասխաններ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքի վերաբերյալ, Երևան, 2007, էջ 21:
[25] Տե՛ս Кузьмина М. Н. Юридический конфликт: Теория и практика разрешения. Москва, 2008. С. 199.
[26] Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրության մեկնաբանություններ: Երևան, 2010, էջ 494:
[27] Տե՛ս Гаджиев Г. А. Конституционные принципы добросовестности и недопустимости злоупотребления субъективными правами. Государство и право. 2002. № 7. С. 54-62; Хмель М.М. Принцип недопустимости злоупотребления правом (теоретико-правовые аспекты): Автореф. дис... канд. юрид. наук. 2005; Зайцева С. Г. “Злоупотребление правом” как правовая категория: Вопросы теории и практики. Автореф. дисс. … канд. юрид. наук. Волгоград, 2003; Дурново Н. А. Злоупотребление правом как особый вид правового поведения (Теоретико-правовой анализ). Автореф. дисс. … канд. юрид. наук, Шебанова Н. А. Злоупотребление процессуальными правами. Арбитражная практика. 2002. № 5; Малиновский А. А. Недопустимость злоупотребления правом как общеправовой принцип. Право и политика. № 9. 2006.
[28] Տե՛ս Лейст О. Э. Три концепции права. Советское государство и право. 1991, N12; Яблоков Т.М. Суд правый, милостливый К.Р. 1914. Дом Волощенко. С.1; Малиновский А.А. Злоупотребление правом. М., 2000. С. 13.
[29] Տե՛ս Курбатов А.Я. Недопустимость злоупотребления правом как способ установления пределов реализации (удовлетворения) интересов. озайство и право. 2000. N 12. С. 44; Маленина М.Н. Личные неимущественные права граждан. Понятие, осуществление, защита. Москва, 2001. С. 36; Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. Москва, 1972. С.71.
[30] Տե՛ս Яценко Т.С. Категория шиканы в гражданском праве: история и современность. Москва, 2003. С. 80.

РЕЗЮМЕ

Принципы конституцонного права на объединение в Республике Армения и в Российской Федерации

Статья посвящена принципам конституцонного права на объединение. Автор отмечает, что принципы конституционного права на объединение - это общие исходные положения, на основе которых должно проводится становление, толкование и применение законодательства, связанного с правом на объединение. Право на объединение должно быть воплощено в жизнь в соответствии с данными принципами.

В данной статье, автор, не претендуя на то, чтобы дать исчерпывающий перечень принципов конституционного права на объединение, рассматривает такие принципы конституционного права на объединение, как принцип соразмерности, законности, запрета дискриминации, надлежащего административного регулирования и недопустимости злоупотребления правом.

SUMMARY

The principles of the constitutional right of association in the Republic of Armenia and Russian Federation

This article is devoted to the principles of constitutional right of association. The author notes that the principles of the constitutional right of association are general assumptions, on which the formation, interpretation and application of the legislation related to the right of association should be carried out. The right of association must be realized in accordance with these principles.

In this article the author does not try to give a complete list of principles of the constitutional right of association, considering only such principles of the constitutional right of association, as the principle of proportionality, principle of legality, the principle of non-discrimination, good administration and the principle of abuse of rights.

ՀԱՍՄԻԿ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋՆԱՀԵՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԳԼՈԲԱԼ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԸ

Ժամանակակից աշխարհում ինտեգրման շարժումն ուղեկցվում է գլոբալացման գործընթացներով, որոնք բազմաթիվ երկրների համար վերածվել են «զրոյական ինտեգրման»: Ընդ որում, գլոբալացումը ավելի հստակ դրոշմ է թողում ինտեգրման բնույթի ու տեմպերի վրա, ինչը ամենաարդյունավետ միջոցն է գլոբալացման առավելությունների օգտագործման և նրա բացասական հետևանքների չեզոքացման համար:

Հետխորհրդային տարածքում նույնպես բարձրանում է անվտանգության ընդհանուր տարածության ձևավորման հրատապությունը: Հայաստանը, ԱՊՀ և ՀԱՊԿ այլ պետությունները գտնվում են գլոբալացման երկու բևեռների՝ Արևմտյան Եվրոպայի և Արևելյան Ասիայի միջև: Դա ենթադրում է ոչ թե մեկուսացվածություն, այլ այդ հետխորհրդային կազմակերպությունների համագործակցությունը արտաքին ռազմաքաղաքական միջավայրի հետ: Սակայն նախ և առաջ ֆինանսատնտեսական հզորությունների տարբերության պատճառով գլոբալացման տարբեր սուբյեկտների միջև համագործակցությունը հաճախ ասիմետրիկ բնույթ է ձեռք բերում, հանգեցնում է յուրահատուկ գաղափարախոսությունների ձևավորման, երբ գլոբալացումը նոր քաղաքական լծակներ է առաջադրում պետությունների ճնշման համար: Միաժամանակ գլոբալացման բարիքներից զրկված պետությունները կամ քաղաքական ուժերը ահաբեկչության և ծայրահեղականության դրսևորման սնուցող միջավայր են հանդիսանում: Այստեղից էլ բխում է անվտանգության տնտեսական բաղադրիչի կարևորությունը[1]:

Երբ միջուկային բախման հավանականություն չկա և միջուկային գերտերությունների միջև հարաբերությունները փոխադրել են համագործակցության ոլորտ, սպառնալիքների ծանրությունը տեղափոխվել է տարածաշրջանային մակարդակ: Միևնույն ժամանակ չի կարելի թերագնահատել տեղական կամ տարածաշրջանային հակամարտությունների էսկալացիայի հավանականությունը, հատկապես նոր մարտահրավերների ու սպառնալիքների դրսևորման պայմաններում: Ահաբեկչության սպառնալիքը և ծայրահեղականության այլ դրսևորումները արտահայտվում են աշխարհի տարբեր ծայրերում: Ողջ աշխարհի համար հատկապես վտանգ է ներկայացնում միջազգային ահաբեկիչների՝ զանգվածային ոչնչացման զենքի մատչելիության ձգտումը: Ջ. Թենեթի խոսքերով. «Բեն Լադենի կազմակերպությունը միայն մեկն է այն ահաբեկչական կազմակերպություններից, որոնք հետաքրքրություն են ցուցաբերել քիմիական, բակտերիոլոգիական, ռադիոակտիվ և միջուկային զենքի նկատմամբ և արդեն ստացել են այն»[2]:

Ինչպես նշել է ՌԴ նախագահ Վ.Վ. Պուտինը. «Աշխարհում տեղի ունեցող իրադարձությունները ապացուցում են Ռուսաստանի կողմից Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպության ստեղծման օգտի ընտրության ճշտությունը և պատեհաժամությունը: Չէ որ մեզանից անմիջական հեռավորության վրա կան իրական վտանգների՝ ահաբեկչության, վերազգային հանցագործության, թմրանյութերի ինտերվենցիայի առաջացման բազմաթիվ աղբյուրներ: Բացի այդ, ՀԱՊԿ մեր գործընկերների հետ մենք պետք է ապահովենք նախկին Խորհրդային միության զգալի մասի կայունությունը և անվտանգությունը»[3]: Ընդ որում ռուսական ղեկավարությունը ազգային շահերի պաշտպանության կամ իր դաշնակցային պարտավորությունների կատարման համար չի բացառում կանխարգելիչ հարվածների հասցնելը:

Հավաքական անվտանգության համակարգը, որը ձևավորվել է ՀԱՊԿ շրջանակներում, հետապնդում է նրանում մասնակցող պետություննե-

www.lawinstitute.am

րի շահերին, տարածաշրջանային և միջազգային անվտանգությանն ու կայունությանը սպառնացող ինչպես դասական, այնպես էլ նոր, գլոբալացման պայմաններում ավելի վտանգավոր և տեխնոլոգիական տեսակետից ավելի հագեցած դարձող սպառնալիքների դիմակայման ու չեզոքացման նպատակ[4]:

Խաղաղության տեսանկյունից ԱՊՀ ջանքերի հետ միասին կարևոր դեր է խաղում նաև ՀԱՊԿ-ը, որը սեփական օպերացիաների իրականացման ժամանակ պետք է մանրամասն ուսումնասիրի միջազգային անվտանգության ոլորտում գործող կազմակերպությունների՝ ՄԱԿ-ի, ԵԱՀԿ-ի և այլն, ինչպես դրական, այնպես էլ բացասական փորձը: Այստեղ առաջնահերթ ուշադրություն պետք է դարձնել հետխորհրդային տարածքում հակամարտությունների վիճակին, որտեղ ՀԱՊԿ-ի ակտիվության բացակայությունը նրանից որոշ անդամ պետությունների դուրս գալու պատճառ դարձավ: Բնական է, որ այդ աշխատանքում նպատակահարմար է կիրառել բոլոր հնարավոր միջոցները՝ երկկողմանի հիմքի վրա ԱՊՀ-ի, ՀԱՊԿ-ի, այլ միջազգային կազմակերպությունների ներգրավմամբ:

Աշխարհում անկայուն իրավիճակը հաշվի առնելով՝ ուշադրության է արժանի ԵԱՀԿ-ի կողմից 21-րդ դարում անվտանգության և կայունության սպառնալիքներին համընդգրկուն հակազդեցության ցուցաբերման և գլոբալացման կառավարման միջազգային ռազմավարության մշակման նախաձեռնությունը, որը հավանության է արժանացել նաև ՀԱՊԿ անդամ պետությունների կողմից[5]:

Առաջնայնությունը տալով Ռուսաստանի հետ ռազմավարական համագործակցությանը և ՀԱՊԿ շրջանակներում համագործակցության զարգացմանը՝ Հայաստանը ձգտում է ընդլայնել իր կապերը ՆԱՏO-ի (չնայած չի պատրաստվում անդամակցել նրան՝ ի տարբերություն Վրաստանի և Ադրբեջանի), Եվրոպայի խորհրդի, այլ արևմտյան կազմակերպությունների հետ[6]:

Ժամանակակից միջազգային հարաբերությունների բնորոշ գիծ են հանդիսանում ինտեգրման գործընթացները, որոնք զարգանում են աշխարհի շատ տարածաշրջաններում վերջին տասնամյակների ընթացքում և ընդգրկում են միջպետական հարաբերությունների տարբեր ոլորտները: Այդ գործընթացներում մեծ դեր և նշանակություն ունեն միջազգային կազմակերպությունները: Այդպիսի միջազգային կազմակերպություններից մեկն է հանդիսանում Եվրոպական Միությունը: Այս միջազգային կազմակերպությունը առանձնապես ուշագրավ է, քանի որ հենց նա է հանդիսանում եվրոպական ընտանիքի հիմքը: Եվրոմիության հիմնական տարբերությունը մնացած միջազգային կազմակերպություններից առաջին հերթին կայանում է առաջադրված խնդիրների գլոբալ բնույթի և այդ խնդիրներին համակարգված լուծում տալու մոտեցումների մեջ:

Վերջին տասնամյակների ընթացքում աշխարհում ավելի ու ավելի են աշխուժացել ինտեգրացիոն գործընթացները, որոնք զարգանում են աշխարհի տարբեր տարածաշրջաններում և ընդգրկում են պետությունների միջև հարաբերությունների բազմաբնույթ ոլորտներ: Անշուշտ, այս գործընթացների զարգացման մեջ առանցքային դեր են խաղում միջազգային կազմակերպությունները, որոնք մեծապես նպաստում են պետությունների միջև համագործակցությանը՝ վերջիններիս ինքնիշխան իրավունքների իրականացման գործընթացում:

Ազգային պետությունների ինտեգրման համար ճանապարհ հարթելով դեպի վերպետական տնտեսական և քաղաքական միության՝ վերջին հաշվով եվրոպան ազգամիջյան կազմակերպության խոշոր կազմավորման բնույթ է ընդունում, որը դուրս է գալիս ազգայնականության ժամանակաշրջանին բնորոշ նեղ պատկերացումների և ապակառուցողական զգացմունքայնության շրջանակներից[7]: Եվրոպան այսօր իրենից ներկայացնում է բազում առումներով աշխարհի ամենակազմակերպված տարածաշրջանը: Քաղաքական միավորման ավելի բարձր աստիճանի հասնելու դեպքում այս տարածաշրջանում կարող է հաստատվել շուրջ կես միլիարդ մարդ միավորող միասնական մի խոշոր համակարգ, որն իր բնակչությանը կապահովի ժողովրդավարություն, մարդու իրավունքների պաշտպանություն և բարձր կենսամակարդակ: Որոշ փորձագետների կարծիքով նման Եվրոպան անխուսափելիորեն կդառնա համաշխարհային գերտերություն: Եվրոպան ծառայում է նաև որպես Եվրասիայի խորքերը ժողովրդավարության ծավալման համար ցատկահարթակ:

Եվրոպական Միությունը, ինչպես արդեն ասվել է, ավելին է քան երկրների համադաշնություն,

սակայն դաշնային պետություն չէ: Դա, փաստորեն, լիովին նոր և եզակի երևույթ է: Նրա քաղաքական համակարգը վերջին 50 տարիների ընթացքում անընդհատ զարգացում է ապրել, և հիմնված է մի շարք պայմանագրերի վրա՝ 1950-ական թթ. Փարիզում և Հռոմում ստորագրված մինչև 1990-ական թթ. Մաաստրիխտում, Ամստերդամում և Նիսում համաձայնեցված պայմանագրերը: Ըստ վերջիններիս՝ Միության անդամ-երկրները իրենց ազգային անկախության որոշակի մասը պատվիրակում են այն ինստիտուտներին, որոնց անդամ են իրենք, և որոնք ներկայացնում են ոչ միայն իրենց ազգային, այլև հավաքական շահերը:

Պայմանագրերը իրենցից ներկայացնում են այն, ինչը հայտնի է՝ որպես «առաջնային» օրենսդրություն: Նրանցից բխում է «երկրորդային» օրենսդրության մեծ մարմինը, որն ուղղակիորեն ներազդում է ԵՄ քաղաքացիների ամենօրյա կյանքի վրա: Այն հիմնականում բաղկացած է կանոնակարգերից, դիրեկտիվներից և հանձնարարականներից: Այս օրենքները, ընդհանրապես ԵՄ ընթացակարգերի հետ միասին, հանդիսանում են հետևյալ երեք հիմնական ինստիտուտների կողմից ընդունված որոշումների արդյունքը.

• ԵՄ խորհուրդ, որը ներկայացնում է անդամ-երկրները

• Եվրոպական խորհրդարան, որը ներկայացնում է քաղաքացիներին

• Եվրոպական հանձնաժողով, որը քաղաքականապես անկախ մարմին է և ներկայացնում է եվրոպական հավաքական շահերը:

Այս «ինստիտուցիոնալ եռանկյունը» կարող է գործել միայն այն դեպքում, երբ այդ երեք ինստիտուտները սերտորեն համագործակցում և վստահում են միմյանց: «Սույն պայմանագրին համապատասխան՝ իրենց առաջադրանքները կատարելու նպատակով, Եվրոպական խորհրդարանը, համագործակցելով խորհրդի և հանձնաժողովի հետ, պետք է կանոնակարգի, դիրեկտիվներ, որոշումներ ընդունի, ներկայացնի հանձնարարականներ կամ կարծիքներ» (Մաաստրիխտի պայմանագիր հոդ. 249)[8]:

Միջազգային ասպարեզում ուժերի հարաբերակցության փոփոխությունը խթանեց ինտեգրացիոն գործընթացները, ինչպես նաև անդամերկրների միջև տարբեր բնագավառներում ավելի սերտ համագործակցությանը: Եվրոպական պետությունները, այդ թվում նախկին խորհրդային հանրապետությունները ԵՄ-ին անդամակցելու ցանկություն հայտնեցին:

Խորհրդային միության փլուզման պահից Հարավային Կովկասը հայտնվել է նոր քաղաքական, տնտեսական և սոցիալական իրամայականների առջև: Թեև համակարգի տրանսֆորմացման տեմպերն ու արժեքներն ազգային պետություններից յուրաքանչյուրի համար տարբեր են եղել, այդուհանդերձ դրանք ներքին ու արտաքին մարտահրավերների առջև են կանգնեցրել ազգային քաղաքական գործիչներին: Որպես տարածաշրջանի ամենանշանակալի մարտահրավերներ, մնում են ուժեղ պետականության կառուցումը, արտաքին անվտանգության ապահովման համապարփակ միջոցառումների իրականացումը և կայուն տնտեսական զարգացման ապահովումը: Տարածաշրջանը բնորոշվում է էթնիկ հակամարտություններով, պատերազմներով, ժողովրդական արժեքների և կանոնների տարբեր ընկալումներով, թույլ տնտեսությամբ, համատարած կոռուպցիայով և այլ երևույթներով: Լայն առումով այսօրվա տարածաշրջանի ինքնության պարադոքսը այն է, որ այստեղ նվազ աշխարհագրական միասնությունն առավել աշխարհաքաղաքական բաժանվածություն է ենթադրում: Ինչ վերաբերում է ՀՀ-ին, պետք է ասել, որ Հայաստանը չէր կարող անտեսել կազմակերպության գործունեությունը և քայլեր չձեռնարկել նրա հետ հարաբերությունները խորացնելու ուղղությամբ: 1991 թվականին իր անկախությունը վերագտած ՀՀ-ն, որը հանդիսանում է միջազգային բազմաթիվ կառույցների անդամ և իր արտաքին քաղաքականության գերակա ուղղությունը հայտարարել է եվրոպական (իսկ եվրոպական ուղղության և կառույցների անբաժան մասն է կազմում նաև ՆԱՏՕ-ն), չէր կարող հաշվի չառնել եվրոպական կառույցների հետ ընդհանրական հարաբերությունները զարգացնելու անհրաժեշտությունը: Սկզբնական շրջանում Հայաստանը ՆԱՏՕ-ի հետ սահմանակցում էր որպես ԽՍՀՄ-ի մաս կազմող միութենական հանրապետություն, իսկ ԽՍՀՄ-ի լուծարումից հետո Հայաստանը սահմանակցում է ՆԱՏՕ-ին արդեն նոր միջազգային կարգավիճակով՝ որպես ինքնուրույն, անկախ և ինքնիշխան պետություն: Բայց կա կարևոր մի հանգամանք, անդամակցությունը ցանկացած ռազմաքաղաքական դաշինքին պետք է շատ հստակ պատճառաբան-

www.lawinstitute.am

ված լինի: Հայաստանի անմիջական հարևան Թուրքիան հանդիսանում է ՆԱՏՕ-ի անդամ, հետևաբար կարելի է ասել, որ ՆԱՏՕ-ի արևելյան սահմանները հանդիսանում են Հայաստանի հետ նրա սահմանները:

Եթե նայենք Հայաստանի հարակից պետություններին, կտեսնենք հետևյալը. Ռուսաստանի հետ ընդհանուր սահմանի բացակայություն, Վրաստանում տիրող անկայուն վիճակ, Թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից իրականացվող շրջափակում:

Այս պայմաններում պարզ է, որ ՆԱՏՕ-ի հետ համագործակցության հնարավոր խորացումը կարող է բարձրացնել Հայաստանի անվտանգության մակարդակը: Մեր համագործակցությունն իրականացվում է գլխավորապես ԱԳԳԾ-ի ծրագրի շրջանակներում, որի առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ յուրաքանչյուր պետություն ինքն է որոշում, թե որ բնագավառում և ինչ ծավալով իրականացնի համագործակցությունը դաշինքի հետ: Հայաստանում այսօր չեն խոսում դաշինքին անդամակցելու մասին և նման հարց չի բարձրացվում, պարզապես մեր պետությունը մտադիր է լրջորեն ընդլայնել իր համագործակցությունը դաշինքի՝ անվտանգության հարցերով աշխարհի առանցքային կազմակերպության հետ:

Այսպիսով՝ ՀՀ աշխարհաքաղաքականությունը գլոբալ գործընթացներում միտված է համագործակցության հաստատմանը և առավել սերտ կապերի ձևավորմանը աշխարհի ազդեցիկ կառույցների հետ, ինչը հնարավորություն է ընձեռնում Հայաստանին գլոբալ գործընթացներում որոշակի դերակատարում ստանձնելու:

---

[1] Տե՛ս Бендиков М., Хрусталев Е., Интеграция военной инфраструктуры стран СНГ// Мировая экономика и международные отношения. N 12, 1998. С. 87.
[2] Տե՛ս Иванов И.С. Международная безопасность в эпоху глобализации // Россия в глобальной политике, N1, январь-март, 2003. С. 39.
[3] Տե՛ս Источник: Официальный интернет-представительство Президента России.
[4] Տե՛ս www.dkb.gov.ru (ՀԱՊԿ պաշտոնական կայք):
[5] Տե՛ս Документы по вопросам формирования и функционирования системы коллективной безопасности государств-участников Договора о коллективной безопасности. Выпуск N 3, М., 2001. С. 126-131.
[6] Տե՛ս www.dkb.gov.ru (ՀԱՊԿ պաշտոնական կայք):
[7] Տե՛ս Helen Wallace and William Wallace, Policy-making in the European Union, New York, 2000, p. 27:
[8] Տե՛ս Арах Метка. Европейский Союз: видение политического объединения. Москва, 1998. С. 167:

РЕЗЮМЕ

Геополитика приоритетов и глобальных процессов РА

Статья посвящена геополитике Армении в условиях глобальных процессов. Исследование включает геополитику Армении в отношении с основными глобальными структурами - СНГ, ЕС и НАТО. Раскрывается суть и цели глобальных структур и их возможное воздействие на геополитику Армении. Выбирая путь сотрудничества в глобальных процессах Армения становится частью международного сообщества.

SUMMARY

Geopolitics of global priorities and processes

The article devoted to Armenian geopolitics priorities in global process. The research target includes Armenian geopolitics towards the main global structures - CIS, EU and NATO. It show how mentioned above global structures implement their policy priorities and how it react on Armenian geopolitics. Choosing the cooperation way in global process Armenia engaged in this processes and become the part of global community.

НАИРА ЗОГРАБЯН
Старший преподаватель кафедры уголовного права и уголовно-процессуального права Российско-Армянского (Славянского) университета, кандидат юридических наук

ЛИЛИТ НЕРСЕСЯН
Студентка 4-го курса кафедры уголовного права и уголовно-процессуального права юридического факультета Российско-Армянского (Славянского) университета

ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНСТИТУТА УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ В УК РА И УК РФ

Проблема уголовной ответственности юридических лиц остаётся актуальной для правовой системы РА и РФ. Данный факт обусловлен множеством предпосылок и причин, имеющих справедливое существование, которые соответственно будут рассмотрены в пределах настоящей работы.

Итак, в целях более эффективного и всестороннего анализа проблемы уголовной ответственности юридических лиц предлагаем обратить внимание на следующие аспекты:

1) рассмотреть исторический обзор формирования и развития данного института в зарубежных странах как англо-саксонской, так и романо-германской правовых систем;

2) в чём заключается необходимость в установлении уголовной ответственности юридических лиц, если как в РА, так и в РФ уже действуют административно-правовые и гражданско-правовые способы борьбы с правонарушениями, совершёнными юридическими лицами;

3) выработать рекомендации для формирования уголовной ответственности юридических лиц и предусмотреть их дальнейшее законодательное закрепление.

Правовое регулирование уголовной ответственности юридических лиц в зарубежных странах

Как известно англо-саксонская и романо-германская правовые системы отличаются друг от друга в первую очередь в вопросе об источниках права. Применительно к рассматриваемой теме различий много, в частности касающихся вопроса субъекта уголовной ответственности и, вообще, понятия преступления, преступного деяния. В англо-американском уголовном праве нет кодификационных норм, исчерпывающим образом регламентирующих институт лица, подлежащего уголовной ответственности. Однако в целом, основные признаки субъекта преступного деяния всё же определимы. Как это характерно для общего права, они рассредоточены и содержатся в различных источниках. Поэтому думается, изучение вопроса о субъекте преступного деяния по англо-американскому уголовному праву будет целесообразным начать с определения понятия преступления.

В уголовном праве Англии и США единое определение понятия преступления не выработано (английское законодательство вообще не знает общего понятия преступления) и единой системы признаков не существует. Кроме того, те признаки преступления, которые сформулированы в различных источниках, трактуются по-разному. Вместе с этим в целом понятие преступления в доктрине англо-американского уголовного права предполагает наличие двух основных конститутивных элементов:

1) “**actus reus**” – преступное деяние – материальный элемент, который характеризует объективную сторону преступления;

2) “**mens rea**” – виновное состояние ума – элемент, характеризующий субъективную сторону.

Для англо-американского уголовного права учение об этих элементах преступления является фундаментальным и играет в нём роль аналогичную составу преступления в других правовых системах, как например в РА, РФ, Франции, Германии и т. д . Однако можно заметить, что в приведённом определении понятия преступления субъект преступного деяния как необходимый элемент не выделен, хотя трактуется весьма широко – в него включается состояние не только интеллекта и воли, но и эмоций. Таким образом, очевидно, что в характеристику субъективной стороны понятия преступления входят и некоторые характеризую-

щие лицо, подлежащее уголовной ответственности элементы. Но так как субъектами преступного деяния по уголовному праву Англии и США могут быть как юридические, так и физические лица, очевидно, что только к последним могут относится всевозможные определения “**mens rea**”. Ведь трудно себе представить, например, эмоцию юридического лица.

Уголовная ответственность юридических лиц своим появлением в Англии обязана судебной практике. При этом английские суды рассматривают такие преступления как материальные. То есть для привлечения к уголовной ответственности юридических лиц требуется установить лишь материальный признак преступления – “**actus reus**”. Наличие вины в данном случае не является обязательным. В американском уголовном праве, как федеральном, так и отдельных штатов, корпорации при определённых условиях могут нести уголовную ответственность наряду с физическими лицами или самостоятельно. Причём некоторыми авторами институт уголовной ответственности юридических лиц в США оценивался весьма положительно. Так, Б. С. Никифоров считает институт уголовную ответственность корпораций в США как прогрессивный по своему значению[1].

Считаем уместным в рамках настоящей работы представить те судебные дела из практики Англии и США, которые стали исходными, конструктивными для формирования института уголовной ответственности юридических лиц в этих странах. Итак, в середине 19-ого века в странах общего права Англии, США, не имевших кодифицированного законодательства, где роль корпораций в ходе экономического развития стала стремительно возрастать, суды в отдельных случаях начали признавать ответственность корпораций за невыполнение лежащих на них обязанностей по закону, а затем за надлежащее совершение правомерных действий, результатом которых явилось создание опасности или неудобств обществу. В 1846 г. Лорд Денман вынес решение в деле “ The Queen v. Great North of England Railway Co ”, что корпорации могут признаваться уголовно ответственными за ненадлежащее совершение правомерных действий. Затем аналогичные решения стали выносить суды Северо-Американских Соединённых Штатов. На фоне экономического подъёма, роста числа корпораций и повышения их роли в общественной жизни возникла необходимость более жёсткой регламентации и контроля над их деятельностью. В начале 20-ого века Конгресс США в Акте Елкинса (Elkins Act) сформулировал положение, что действие или бездействие служащего, действующего в рамках своих полномочий, считаются действием или бездействием самой корпорации. Это положение в 1909 г. было рассмотрено Верховным судом США на предмет его конституционности по делу “ The New York Central and Hudson River Railwood Co v. United States ”. При слушании апелляции на обвинительный приговор против нарушения Акта Елкинса адвокат аргументировал несоответствие Конституции раздела 1-ого Акта об ответственности корпорации за действия служащих агентов и сотрудников тем, что наложение штрафа на корпорацию за действие её сотрудников сводится к изъятию денег у невиновных акционеров и их наказанию без должного судебного процесса. Верховный суд не согласился с таким утверждением, признав возможность ответственности корпораций.

В 1978 г. генеральный атторней штата Индиана предъявил компании Форда обвинение в убийстве трёх человек, сгоревших в автомобилях марки “Пинто”. Расследование установило, что руководство компании выпустило автомобиль этой марки в продажу, зная что его бензобак расположен в опасном месте и может взорваться при столкновении. Данное дело было первым в истории американской юстиции, когда корпорации было предъявлено обвинение в убийстве.

Впоследствии американские суды стали признавать корпорации уголовно ответственными за самые различные деяния. Американские исследователи Маршал Клайнард и Петер Йигер выделяют шесть основных видов корпоративных преступлений: нарушение административных актов и постановлений; нарушение природоохранных распоряжений; финансовые правонарушения; несоблюдение положений о защите прав и безопасности труда; производственные преступления; незаконная торговая политика[2]. Принцип личной и виновной ответственности за деяния был важнейшим достижением в развитии уголовно-правовой мысли и после Великой французской революции 1789 г. он получил закрепление в большинстве уголовных кодексов, пришедших на смену средневековому законодательству, допускавшему ответственность общин, гильдий. Учёные-юристы утверждали, что корпорация является юридической фикцией, не удовлетворяющей закреплённым в законе требованиям “**actus reus**” и “**mens rea**”. Ещё в 1879 г. Р. Филлимор в Комментариях по международному публичному и частному праву указывал, что уголовное право имеет дело с физическими лицами – существами мыслящими, чувствующими и имеющими волю. Юридические лица, строго говоря, не имеют этих атрибутов, хотя через представительства и систему управления воля определённых индивидов рассматривается как воля корпорации,

но только для определённых целей. Для того, чтобы имелось основание для применения уголовного закона, необходима индивидуальная воля[3].

Ещё во французском ордонансе 1670 г. специальная статья предусматривала ответственность и наказание за преступления, совершённые общинами и корпорациями, т. е. юридическими лицами.

В уголовном законодательстве Франции – родины так называемой континентальной системы права, которая сохранила многие черты средневекового французского права, юридическое лицо признаётся субъектом преступления. Уголовная ответственность юридических лиц не исключает ответственности конкретных граждан за виновные действия, которые связаны с нарушением действующего уголовного законодательства. Проект УК Франции 1989 г. допускал уголовную ответственность юридических лиц и данное положение нашло своё закрепление в новом УК Франции 1992 г., который пришёл на смену УК 1810 г., принятому в период становления Наполеона Бонапарта[4]. Как отмечает Н.Е.Крылова, согласно французскому законодательству, уголовная ответственность юридических лиц является дополнительной, только наряду с физическими лицами, а не вместо них, обусловленное преступное деяние должно быть совершено в пользу юридического лица его руководителем или представителем и специальной, только в случаях специально предусмотренных законом или постановлением[5].

Действующее уголовное законодательство ФРГ, которое базируется на Германском уголовном кодексе 1871г. в редакции от 2 января 1975 г. также предусматривает уголовную ответственность юридических лиц. По уголовному законодательству Италии юридические лица также могут преследоваться за преступления, совершённые их представителями или другими лицами с применением уголовного наказания в виде штрафа к предприятиям, учреждениям и др. Так например, в ст. 197 УК Италии 1930г. говорится, что предприятия и учреждения, имеющие права юридического лица, если будет осуждён за проступок их представитель, администратор или лицо, которое находится в состоянии зависимости, а сам проступок явится нарушением прав и обязанностей, связанных со служебным положением, виновный обязан уплатить штраф, когда физические лица неплатежеспособны[6].

В законодательстве Бельгии существует и такая форма, когда признаётся уголовная ответственность служащего компании, но поскольку он действовал в рамках корпорации, санкция штраф налагается на корпорацию[7].

Итак, из вышесказанного становится ясным, что как на теоретическом, так и на законодательном уровне вопрос об уголовной ответственности юридических лиц в разных странах решён разновариантно, следовательно в каждой из них существует присущая только ей, своеобразная модель привлечения юридических лиц к уголовной ответственности.

Воздействие глобализации на национальную правовую систему РА и РФ в аспекте предусмотрения уголовной ответственности юридических лиц

В новом тысячелетии человечество становится очевидцем коренных изменений, происходящих в разных сферах общественной жизни. Параллельно с глобализационными процессами подвергается изменениям также восприятие роли и значения государства и права. Соответственно государство и право приобретают новые функции, новые качества[8].

Однако необходимо отметить, что интеграционные процессы, которые активно развиваются, имеют как положительную, так и отрицательную стороны. С одной стороны, интеграционные процессы, которые активно развиваются в современном мире, постепенно уменьшают значение государственных границ, делают их более открытыми для международного общения. А с другой стороны, подобно другим социальным преобразованиям, интеграция не только создаёт новые возможности для людей, но порождает новые общественные проблемы, противоречия. Одна из таких проблем, ставшая особенно актуальной в последние годы, – интенсивный рост транснациональной преступности. Последняя выступает своего рода побочным продуктом развития международного сотрудничества в других цивилизованных сферах деятельности[9]. Итак, такие явления, как коррупция, отмывание денег, терроризм, экстремизм, организованная транснациональная преступность, преступность в сфере информации (киберпреступность), загрязнение окружающей среды, торговля наркотиками и многие другие сегодня находятся в центре внимания всего мирового сообщества, и поэтому государства вырабатывают меры борьбы с ними. Одним из таких мер является заключение международных договоров, предусматривающих ответственность не только для физических лиц, но и для юридических, в случае совершения ими вышеуказанные преступления или иные опасные деяния.

Необходимо также отметить, что, начиная с 1957 г. в рамках Совета Европы было подготовлено свыше 20 конвенций и одно соглашение по вопросам уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного права: “Об уголовно-правовой защите окружающей среды” 1988 г., конвен-

ции “О киберпреступности ” 2001 г., “О предотвращении терроризма” 2005 г., “О борьбе с торговлей людьми ” 2005 г., “Об отмывании, выявлении, изъятии и конфискации денег преступной деятельности и о финансировании терроризма” 2005 г. и др.[10] Также имеют важное значение Конвенция СЕ “О гражданско-правовой ответственности за коррупцию” 1999 г., Конвенция СЕ “Об уголовной ответственности за коррупцию” 1999 г., Конвенция ООН “О борьбе с финансированием терроризма” 1999 г., Конвенция ООН против коррупции” 2003 г., Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности 2000 г., Конвенция СЕ “О киберпреступности”2001 г. В ратифицированной РА и РФ Конвенции о транснациональной организованной преступности в ст. 10 говорится,что при условии соблюдения правовых принципов Государства - участника ответственность юридических лиц может быть уголовной, гражданско-правовой и административной[11]. В 1978 г. Европейский комитет по проблемам преступности Совета Европы вынес рекомендацию признавать юридических лиц ответственными за экологические преступления[12]. Эта рекомендация уже реализована, например, в Великобритании и Франции[13]. Значительный интерес представляет Рекомендация Комитета министров стран-членов Совета Европы по ответственности предприятий-юридических лиц за правонарушения, совершённые в ходе ведения им хозяйственной деятельности, принятая 20 декабря 1988 г., разработанная комитетом экспертов в области уголовной ответственности корпоративных единиц, по решению Европейского Комитета по криминальным проблемам и Меморандум с комментариями к этой Рекомендации[14].

Предпосылки формирования института уголовной ответственности юридических лиц в УК РА и УК РФ

ЧАСТЬ ВТОРАЯ

Особенно интересным и одновременно новым для Республики Армения является Конвенция СЕ “О киберпреступности”, которая вместе с Пояснительным текстом была принята Комитетом министров Совета Европы на своём 109-м заседании 8 ноября 2001 года. Конвенция является первым международным договором о преступлениях, совершённых через Интернет и другие компьютерные сети, в частности дела с нарушением авторского права, компьютерные мошенничества, детской порнографии и нарушения сетевой безопасности. Кибер-терроризм тоже входит в рамки регулирования настоящей Конвенции[15].

Кстати, в последние годы борьба с кибертерроризмом и, вообще, с киберпреступностью является актуальной, в частности, также и для РА, так как эта борьба – важнейшая составляющая политики национальной безопасности РА. По состоянию 28.10.2010 г. конвенцию ратифицировали 30 государств, из них в том числе Республика Армения подписала 23.10 .2010 г., ратифицировала 12.10.2006 г., вступила в силу 01.02.2007г.

Интересным является также то, что данную конвенцию подписали Канада, Япония, Южная Африка, Соединённые Штаты Америки, которые, кстати, не являются членами СЕ. Из них однако только США ратифицировала настоящую Конвенцию 29.09.2006 г., которая вступила в 01.01.2007 г.

Относительно присоединения США к Конвенции СЕ “О киберпреступности” лидер большинства в Сенате Билл Фрист сказал: “ Во время балансировки гражданских свобод и неприкосновенности частной жизни этот договор стимулирует обмен критических электронных доказательств среди зарубежных стран с тем, что правоохранительные органы могут более эффективно расследовать и бороться с этими преступлениями”[16]. Данная конвенция содержит главу 2-ю, которая называется “Меры, принимаемые на национальном уровне”, которая состоит из 2-х частей: материальное уголовное право и процессуальное уголовное право. В части материального уголовного права содержатся конкретные составы преступления, сгруппированные в зависимости от объекта посягательства.

Конвенция о киберпреступности закрепляет следующие формулировки относительно предусмотрения этих правонарушений в качестве преступлений во внутригосударственном законодательстве. Так например, “сторона принимает такие законодательные и другие меры, какие могут потребоваться, чтобы признать в качестве уголовных преступлений в соотвествии с внутренним правом, когда оно совершается умышленно”, “сторона может требовать при намерении совершить обман или аналогичный злой умысел наступление уголовной ответственности”. Ст. 12 настоящей Конвенции называется “Ответственность юридических лиц”. Итак, п. 1 ст. 12 устанавливает: “Каждая Сторона принимает такие законодательные и другие меры, какие могут быть необходимы для обеспечения того, чтобы юридическое лицо может быть привлечено к ответственности за совершение уголовного преступления, признанного таковым в соответствии с настоящей Конвенцией и совершенных в его пользу любым физическим лицом, действующим индивидуально или как часть органа юридического лица, которое занимает ведущую должность в юридическом лице, путем:

www.lawinstitute.am

a. представительских функций от имени юридического лица;

b. право принимать решения от имени юридического лица;

c. права осуществлять контроль внутри этого юридического лица”.

П. 2 той же статьи дополняет: “Помимо случаев, уже предусмотренных в пункте 1, каждая Сторона принимает необходимые меры для обеспечения того, чтобы юридическое лицо может быть привлечено к ответственности, когда отсутствие надзора или контроля со стороны физического лица, упомянутые в пункте 1, сделало возможным совершение уголовного преступления, признанного таковым в соответствии с настоящей Конвенцией, в интересах этого юридического лица физическим лицом, действующим под его руководством”. Вышеуказанные статьи устанавливают основу привлечения к уголовной ответственности юридических лиц и его основание. Однако только лишь наличие этих статей и в целом Конвенции ещё не позволяет правоохранительным органам привлекать юридических лиц к уголовной ответственности. Положение о том, что уголовный закон – единственный источник уголовного права является доминирующим в теории уголовного права. Однако данное положение небесспорно и в современных условиях вызвало дискуссии. Возникает вопрос о признании международного договора в качестве самостоятельного источника уголовного права. Отмеченные уголовно-правовые нормы находятся в противоречии с ч. 4 ст. 6 Конституции РА. В УК ничего не говорится о международных договорах, несмотря на то, что существует множество конвенциональных преступлений, состав которых определяется международными договорами. То обстоятельство, что нормы международного права не имеют санкций, – не довод для отрицания международных договоров в качестве самостоятельных источников права[17].

Исходя из вышеизложенного, на наш взгляд, наличествует так называемое зарождение уголовно-правовой нормы, а её подкрепление должно быть осуществлено в соответствии с внутригосударственным правом, в частности для уголовного права необходимо предусмотреть конкретные составы преступлений в УК.

При этом следует отметить, что нормы международных договоров, относящиеся к положениям Общей части уголовного права, например, о пределах действия уголовного закона в пространстве и по кругу лиц, экстрадиции и т. д., действуют непосредственно, а те из них, которые определяют конкретный состав преступления, должны быть имплементированы в Особенную часть УК[18].

Небезынтересным является также Конвенция об уголовной ответственности за коррупцию, принятая СЕ в Страсбурге 27 января 1999 года, которая ратифицирована как РА, так и РФ. Аналогично ст. 12 Конвенции о киберпреступности в ст. 18 Конвенции об уголовной ответственности за коррупцию указано про ответственность юридических лиц. П. 2 ст. 19 настоящей Конвенции закрепляет: Каждая Сторона обеспечивает, чтобы в отношении юридических лиц, привлеченных к ответственности в соответствии с пунктами 1 и 2 статьи 18, применялись эффективные, соразмерные и сдерживающие уголовные или неуголовные санкции, в том числе финансового характера.

Как отмечал экс-министр юстиции РА Давид Арутюнян при ратификации Конвенции ООН против коррупции, государства-участники данной Конвенции должны предпринять меры, чтобы юридические лица несли ответственность в случае совершения коррупционных преступлений, притом государствам даётся возможность предусмотреть как гражданско-правовую, административную, так уголовную ответственность в отношении юридических лиц. Также Д. Арутюнян в завершении отметил, что парламенту уже представлены законопроекты, вытекающие из положений Конвенции и обеспечивающие её реализацию. К концу 2007 года должен был быть представлен законопроект о привлечении юридических лиц к уголовной ответственности[19]. До сих пор данный законопроект не был предствален в Национальное Собрание[20]. Антикоррупционная организация “Transparency international” опубликовала доклад о том, насколько Правительство РА выполнила требования Плана действий политики Европейского соседства 2006 года. На вопрос о том, решена ли проблема предусмотрения уголовной ответственности юридических лиц за получение взятки и отмывание денег, а также в соответствии с Конвенцией об уголовной ответственности за коррупцию вопрос о применении эффективных, соразмерных и сдерживащих мер наказания в соответствии с рекомендацией ГРЕКО, заместитель Полиции РА А.Осикян ответил следующим образом: “В КоАП РА разрабатывается отдельная глава о привлечении юридических лиц к уголовнойответственности”[21].

На наш взгляд вопрос о привлечении юридических лиц к уголовной ответственности должен быть решён исключительно на уровне УК. В противном случае, основываясь на принципе “**Nullum crimen sine lege**” норма закона, предусматривающая уголовную ответственность юридических лиц, однако не внесённая в уголовный закон, не будет иметь юридическую силу.

www.lawinstitute.am

Основные предложения по закреплению в УК РА и УК РФ уголовной ответственности юридических лиц

В результате проведённого анализа предлагаем следующие законодательные изменения по признанию юридического лица в качестве субъекта преступления. Необходимо отметить, что нововведения должны быть включены в УК, учитывая органическую связь между Общей и Особенной частями УК.

Законодательные изменения для Общей части УК РА и УК РФ

Учитывая особенности самих понятий физических и юридических лиц, предусмотреть отдельные системы привлечения к уголовной ответственности физических и юридических лиц. Однако для того чтобы юридическое лицо могло быть привлечено к уголовной ответственности, необходимо предусмотреть основание привлечения к уголовной ответственности юридических лиц, а также признание их в качестве субъекта преступления.

Итак, как особо отмечал А.С.Никифоров, преступление считается совершённым юридическим лицом в том случае, если оно совершено непосредственно или с помощью других лиц, а также лицом или лицами, которые контролируют осуществление данным субъектом его прав и действует для выполнения этих прав[22].

Аналогичную точку зрения выражает и Е.Ю.Антонова. Учёные, предлагающие переустроить действующее уголовное законодательство, считают, что основанием уголовной ответственности и наказания юридических лиц выступает корпоративное преступление[23].

Нами выше было высказано, что понятия, касающиеся Общей части УК и закреплённые в международных договорах, могут и не быть включёнными в Уголовный закон, однако, несмотря на это, мы находим целесообразным включить эти нормы, исходя из следующих соображений. Как в РА, так и в РФ по сравнению с теми зарубежными странами, где имеется высокая культура правосознания, необходимо подробнейшим образом регулировать общественные отношения на законодательном уровне, во-вторых, институт уголовной ответственности юридических лиц является новшеством для РА и РФ, следовательно его регулирование должно быть полным, то есть на уровне Общей и Особенной частей УК.

Однако только установление понятия корпоративного преступления ещё недостаточно, необходимо также разрешить вопрос юридического лица – субъекта преступления. Ряд исследователей предлагают разрешить проблему двойной системы уголовной ответственности с помощью выделения самостоятельного института уголовного права – субъекта уголовной ответственности. В частности, Б.В. Волженкин указывал на то, что целесообразно различать субъект преступления и субъект ответственности. Преступление как общественно опасное, противоправное и виновное деяние может совершить только физическое лицо, обладающее сознанием и волей. Именно такое деяние, содержащее все признаки соответствующеего состава преступления, является основанием уголовной ответственности. А вот нести уголовную ответственность за такие деяния могли бы не только физические лица, но при определённых условиях и юридические лица. При этом Б.В.Волженкин обращает внимание на то, что, говоря об ответственности юридических лиц, не следует пользоваться терминами “вина”, “виновность”, имеющими психологическое содержание[24].

По нашему мнению, юридическое лицо должно быть признано только субъектом преступления, а не субъектом уголовной ответственности ввиду следующих доводов. Во-первых, корпоративное преступление может выступать в качестве основания уголовной ответственности. В соответствии со ст. 12 Конвенции о киберпреступности юридическое лицо может быть привлечено к ответственности за совершение уголовного преступления, признанного таковым в соответствии с настоящей Конвенцией и совершенных в его пользу любым физическим лицом, действующим индивидуально или как часть органа юридического лица, которое занимает ведущую должность в юридическом лице, путем:

a. представительских функций от имени юридического лица;

b. право принимать решения от имени юридического лица;

c. права осуществлять контроль внутри этого юридического лица.

Выходит, что деяния физического лица приравниваются к деяниям юридического лица. Физические лица обладают разумом, эмоциями, психикой и т. д., то бишь теми признаками, которые отсутствуют у юридического лица. Можно сделать вывод, что та форма вины, которая лежит в основе совершения данного преступления физическим лицом, опосредованным образом является виной юридического лица. Известно, что юридические лица, будучи субъектами предпринимательской деятельности, в общем , гражданского права, обеспечивают и определяют свою деятельность именно с помощью физических лиц, ведь иначе их существование и осуществление предпринимательской

деятельности невозможно представить. Во- вторых, состав преступления со всеми своими признаками присущ только физическим лицам. Именно с помощью этой традиционной установки армянского и российского уголовного законодательства необходимо построить систему привлечения к уголовной ответственности юридических лиц. Ещё одно замечание по поводу определения понятия корпоративного преступления. В ГК РА и ГК РФ не употребляется понятие корпорации, оно является научной категорией, однако, согласно Концепции развития гражданского законодательства РФ, планируется ввести это понятие в ГК РФ. В соответствии со смыслом ч.1 примечаний к ст. 201 УК РФ, под руководителем коммерческой организации понимается руководитель организации, не являющейся государственным или муниципальным органом, то есть руководители государственных и муниципальных унитарных предприятий не являются субъектами преступлений, предусмотренные главой 23 УК РФ. Итак, предлагаем следующее законодательное определение корпоративного преступления: *корпоративное преступление – это деяние, предусмотренное конкретными статьями Особенной части настоящего Кодекса, за совершение которого юридическое лицо привлекается к уголовной ответственности в случае, если оно было совершено в его пользу любым физическим лицом, действующим индивидуально или как часть органа юридического лица, которое занимает ведущую должность в юридическом лице, путем: a. представительских функций от имени юридического лица; b. право принимать решения от имени юридического лица; c. права осуществлять контроль внутри этого юридического лица. Не подлежат уголовной ответственности юридические лица, являющиеся государственными или муниципальными унитарными предприятиями.*

Однако вопрос о наказании юридического лица – субъекта преступления тоже является важным. Основными видами наказания для юридического лица, совершившего уголовно наказуемое деяние, в проектах УК РФ 1993 и 1994 гг. до принятия УК РФ в 1996 г. были штраф, запрещение заниматься определённой деятельностью, ликвидация юридического лица, а дополнительными – запрещение заниматься определённой деятельностью, конфискация имущества. При этом указывалось, что порядок исполнения наказаний устанавливается уголовно-исполнительным законодательством[25]. Необходимо отметить, что по действующему уголовному законодательству РФ, конфискация имущества не является видом наказания, а иной уголовно-правовой мерой в отличие от РА, где конфискация имущества – это дополнительный вид наказания. Итак, *перечень наказаний за преступления, совершённые юридическими лицами по УК РФ, будет следующим: штраф, ликвидация юридического лица – основные виды наказаний, причём при применении наказания в виде ликвидации юридического лица субсидиарно (дополнительно) должны применяться нормы ГК РФ о последствиях, предусмотренных ликвидацией юридического лица как гражданско-правовой меры ответственности. Дополнительное наказание - запрещение заниматься определённой деятельностью, а касательно конфискации имущества отметим что она будет применяться как иная уголовно-правовая мера, но не наказание. В УК РА перечень основных и дополнительных наказаний тот же, однако к дополнительным также относится конфискация имущества, если она в качестве дополнительного наказания предусмотрена в санкции конкретной статьи Особенной части УК РА.*

Законодательные изменения для Особенной части УК РА и УК РФ

Как ранее было отмечено, в основном крупный ущерб вследствие действий юридических лиц наносится тем общественным отношениям, которые совершаются в сфере информационной безопасности, экологии и, конечно же, хозяйственной деятельности, которая является основной формой деятельности юридических лиц. В частности, предлагаем ввести уголовную ответственность в отношении юридических лиц за совершение следующих *преступлений в сфере предпринимательской деятельности, предусмотренных статьями 171,171.1,171,173, 174, 174.1,176,177,178 ,180 ,195, 196 .197 УК РФ*[26].

В дополнение отметим, что в связи с последними изменениями, внесёнными в УК РФ от сентября 2010 г. ст. 173. лжепредпринимательство утратила силу. Для УК РА предусмотреть первоочерёдное внесение уголовной ответственности за те составы преступлений, которые предусмотрены Конвенцией о киберпреступности, также преступлений в сфере экономики.В заключение хотелось бы отметить, что формирование института уголовной ответственности юридических лиц как в РА, так и в РФ должно сопровождаться следующими идеями:

1) при имплементации и применении так называемых инородных институтов в национальной правовой системе, каковым является также уголовная ответственность юридических лиц, необходимо учитывать законодательные и иные традиции, не применять их в чистом виде;

2) рассматривать уголовную ответственность юридических лиц как идеологию, соответственно отказываясь от стереотипного мышления;

3) выработать предложения и рекомендации по закреплению уголовной ответственности в первую очередь как категорию институт Общей части УК, а также за совершение определённых преступлений, предусмотренных статьями Особенной части УК.

---

[1] Տե՛ս Субъект преступления по уголовному праву Англии и США // www.pravo.vuzlib.net/book_z765_page_20.html.
[2] Տե՛ս Волженкин Б. В. Уголовная ответственность юридических лиц // www.law.vl.ru/analit....
[3] Տե՛ս Волженкин Б. В. Уголовная ответственность юридических лиц // www.law.vl.ru/analit....
[4] Տե՛ս Павлов В. Г. Субъект преступления в зарубежном уголовном праве. // Правоведение. 1996., № 3 // law.edu.ru /article/article.asp? articleID=141944.
[5] Տե՛ս Волженкин Б. В. Уголовная ответственность юридических лиц // www.law.vl.ru/analit....
[6] Տե՛ս Павлов В. Г. Субъект преступления в зарубежном уголовном праве. // Правоведение.1996., № 3 // law.edu.ru /article/article.asp? articleID=141944.
[7] Տե՛ս Волженкин Б. В. Уголовная ответственность юридических лиц // www.law.vl.ru/analit....
[8] Տե՛ս Гамбарян А. Конституционно-правовые основы правосудия в Республике Армения, Ер., 2006., Изд. РАУ, С. 8 (на арм. языке).
[9] Տե՛ս Право Европейского Союза: учебник для вузов / под ред. Кашкина С.Ю., 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, Высшее образование, 2010. С. 929.
[10] Տե՛ս Право Европейского Союза: учебник для вузов / под ред. Кашкина С.Ю., 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, Высшее образование, 2010. С. 930-931.
[11] Տե՛ս Зографян Н. Ю. К вопросу о признании юридических лиц субъектами уголовной ответственности и преступления. // Закон и действительность, 2008 г. № 8, сентябрь. С. 38.
[12] Տե՛ս Зографян Н. Ю. К вопросу о признании юридических лиц субъектами уголовной ответственности и преступления. // Закон и действительность, 2008 г. № 8, сентябрь. С. 35; Волженкин Б. В. Уголовная ответственность юридических лиц // www.law.vl.ru/analit....
[13] Տե՛ս Виноградова Е. Юридические лица должны нести ответственность за экологические преступления. http: //www.lawmix.ru/comm/5879/.
[14] Տե՛ս Волженкин Б. В. Уголовная ответственность юридических лиц // www.law.vl.ru/analit....
[15] Տե՛ս http: //www. conventions. coe.int.
[16] Տե՛ս http: //www. conventions. coe.int.
[17] Տե՛ս Аветисян С.С. Актуальные проблемы развития уголовного права России и Армении в контексте обеспечения юридической безопасности человека. / Уголовно-правовая защита конституционных прав человека (к15-летию Конституции России). Сборник материалов международной научно-практической конференции 26-27 мая 2009 г. С. 7-8.
[18] Տե՛ս Аветисян С.С. Актуальные проблемы развития уголовного права России и Армении в контексте обеспечения юридической безопасности человека. / Уголовно-правовая защита конституционных прав человека (к 15-летию Конституции России . Сборник материалов международной научно-практической конференции, 26-27 мая 2009 г. С. 8.
[19] Տե՛ս http: // www.armradio.am/ arm/ news/?part=pol&id=11203.
[20] Տե՛ս Сведения получены из официального сайта Национального Собрания РА. www.parliament.am.
[21] Տե՛ս www.hraparak.am/ wp-content/2010 /08/rep_35_036.jpg.
[22] Տե՛ս Зографян Н. Ю. К вопросу о признании юридических лиц субъектами уголовной ответственности и преступления. // Закон и действительность, 2008 г. № 8, сентябрь. С. 35.
[23] Տե՛ս Зографян Н. Ю. К вопросу о признании юридических лиц субъектами уголовной ответственности и преступления. // Закон и действительность, 2008 г. № 8, сентябрь. С. 37.
[24] Տե՛ս Зографян Н. Ю. К вопросу о признании юридических лиц субъектами уголовной ответственности и преступления. // Закон и действительность, 2008 г. № 8, сентябрь. С. 38.
[25] Տե՛ս Юридическое лицо как субъект преступления. Уголовное право России. Общая часть : Учебник / Под ред. Кудрявцева В.Н., Лунеева В.В., Наумова А.В. 2-е изд., перераб и доп., М., Юристъ. 2005. 540 с. С.184-185.
[26] Տե՛ս Зографян Н. Ю. К вопросу о признании юридических лиц субъектами уголовной ответственности и преступления. // Закон и действительность, 2008 г. № 8, сентябрь. С. 38.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ինստիտուտի ձևավորման նախադրյալները ՀՀ և ՌԴ քրեական օրենսգրքերում

Սույն գիտական հոդվածը նվիրված է իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հիմնախնդրին, որը վիճահարույց է ինչպես ՀՀ, այնպես էլ ՌԴ քրեական իրավունքի գիտության մեջ:

Աշխատանքում ներկայացված են իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ինստիտուտի ներդրման և գործնական կիրառման առանձնահատկությունները անգլոսաքսոնական և ռոմանագերմանական իրավական համակարգի երկրների քրեական օրենսգրքերում: Սույն հոդվածում մանրամասնորեն վերլուծվել են Եվրոպայի խորհրդի Կիբեր-հանցագործությունների մասին (վավերացվել է ՀՀ-ի կողմից), ՄԱԿ-ի Կոռուպցիայի դեմ պայքարի մասին կոնվենցիաներում (վավերացվել է ՀՀ-ի և ՌԴ--ի կողմից) ամրագրված նորմերը, որոնք նախատեսում են վերոհիշյալ ինստիտուտի ներդրումն ազգային իրավունքում:

Հիմնվելով միջազգային պայմանագրերում առկա սահմանումների և գիտական կարծիքների վրա` առաջարկ է կատարվել ՀՀ և ՌԴ քրեական օրենսգրքերում  ամրագրել իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ենթարկելու ինստիտուտը, մասնավորապես, «իրավաբանական անձի կողմից կատարված հանցագործության»` այսպես կոչված «կորպորատիվ հանցագործության» եզրույթի սահմանումը քրեական օրենսգրքի ընդհանուր մասում, իսկ հատուկ մասում որոշակի հանցատեսակների համար նախատեսել, բացի ֆիզիկական անձանցից, նաև իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվությունը:

SUMMARY

The prepoints of the introduction of the institute of criminal liability of corporations in the Criminal Codes of The Republic of Armenia and The Russian Federation.

The present scientific article is devoted to a problem about the criminal liability of corporations which is debatable in the criminal law study of the Republic of Armenia as well as in the Russian Federation.

The present work explores the specifities of the contribution and practical implement of the institute of criminal liability of corporations in the Criminal Codes of the countries of the English-Saxon and Roman-German law systems. It provides the norms of the Convention on Cyber-Crime of the Council of Europe (it was ratificated by the RA), the Convention of the struggle against corruption of the UNO (it was ratificated by the RA, RF),   which make provision for the contribution of the above mentioned institute in the national legislation.

Being based on the definitions of these conventions and the scientific looks, it was offered to add the institute of the criminal liability of corporations to the Criminal Codes, particularly, the definition of the term *"CORPORATIVE CRIME"* to the Common Part of the Criminal Code and make provision the criminal liability of corporations for certain articles to the Special Part.

СИМОН МЕСРОБЯН
Член Чешской Коллегии адвокатов

РАЗВИТИЕ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

90-е годы прошлого столетия стали переломной вехой в развитии государства: распался СССР на самостоятельные государства, изменилась законодательная база. Кодификационным актом гражданского права стал Гражданский кодекс Российской Федерации (части первая, вторая, третья), принятый в 1994 г., 1996 г. и 2001 г. соответственно[1].

Дальнейшие шаги в кодификации гражданского права были связаны с появлением Основ гражданского законодательства 1991г.[2] Прежде всего, в них воспроизведено из ранее принятых Основ 1961 г. и ГК 1964 г. то, что к имущественным отношениям, основанным на административном или ином властном подчинении одной стороны другой, в том числе к налоговым и другим бюджетным отношениям, гражданское законодательство не применяется, за исключением случаев, предусмотренных законодательством.

Можно указать на ряд новелл Основ 1991 г. Так, впервые было подчеркнуто, что регулируемые гражданским правом имущественные отношения построены на началах равенства (п. 1 ст. 1). Была изменена презумпция отраслевой принадлежности не связанных с имущественными личных неимущественных отношений. Так, если в Основах 1961 г., а вслед за ними в ГК 1964 г. на эти отношения распространялось гражданское законодательство только в случаях, предусмотренных законом (ст. 1 Основ, ст. 1 ГК), то по новым Основам эти отношения должны были регулироваться именно гражданским законодательством, если только иное не предусматривается законодательными актами Союза ССР и союзных республик либо не вытекает из существа личного неимущественного отношения.

За пределы гражданско-правового регулирования были вынесены имущественные отношения, основанные на властном подчинении одной стороны другой. При этом налоговые и другие бюджетные отношения были названы только в качестве примера построенных на тех же началах отношений.

Гражданское законодательство регулирует отношения между лицами, осуществляющими предпринимательскую деятельность, или с их участием, также оно применимо к отношениям с участием иностранных граждан, лиц без гражданства и иностранных юридических лиц, если иное не предусмотрено федеральным законом.

Гражданским законодательством защищаются неотчуждаемые права и свободы человека и другие нематериальные блага.

Важными являются положения о признании гражданским законодательством (ст. 1 ГК РФ) равенства участников регулируемых им отношений, неприкосновенности собственности, свободы договора, недопустимости произвольного вмешательства кого-либо в частные дела, необходимости беспрепятственного осуществления гражданских прав, обеспечения восстановления нарушенных прав, их судебной защиты.

Граждане (физические лица) и юридические лица приобретают и осуществляют свои гражданские права своей волей и в своем интересе. Они свободны в установлении своих прав и обязанностей на основе договора и в определении любых, не противоречащих законодательству условий договора.

Ограничение гражданских прав допустимо только на основании федерального закона и в той мере, в какой это необходимо в целях защиты основ конституционного строя, нравственности, здоровья, прав и законных интересов других лиц, обороны

страны и безопасности государства[3].

Конституция РФ как основной закон закрепляет и гарантирует свободу экономической деятельности. Так, в ней закреплены следующие социально - экономические права: право на занятие предпринимательской деятельностью; право выбирать род деятельности или занятий – свобода быть либо наймодателем-предпринимателем, либо нанимателем (ст. 37); право свободно передвигаться, выбирать место пребывания и жительства – свободы рынка труда (ст. 27); право на объединение для совместной экономической деятельности – свобода выбора организационно-правовых форм предпринимательской деятельности и образования в уведомительном порядке различных предпринимательских структур (ч.1 ст. 34); право собственности (единоличное и совместно с другими лицами), свобода обладания недвижимостью и свободы рынка земли (ч.2 ст. 36); право на свободу договора и иные сделки (ч.2 ст. 35); право на защиту от незаконной конкуренции (ч. 2 ст. 34); свобода занятия предпринимательской или иной не запрещенной законом экономической деятельностью (ч. 1 ст. 34)[4].

Особое место в системе гражданского законодательства занимает Гражданский кодекс РФ, который регулирует отношения между лицами (физическими и юридическими), осуществляющими предпринимательскую деятельность.

Другой особенностью гражданского законодательства постсоветской России является участие государства в предпринимательской деятельности. Формами участия являются: создание коммерческих и некоммерческих организаций; участие в приватизированном имуществе (сохранение за собой долей в капитале, «золотая акция»); передача государственных долей в оперативное управление; внесение имущества в качестве вклада в уставный капитал иных юридических лиц.

Особенностями такого участия являются: отсутствие у государства статуса юридического лица, поэтому оно участвует в предпринимательской деятельности через свои органы; равенство государственных органов между собой и с другими участниками предпринимательской деятельности; как учредитель государство отвечает полностью по долгам только учреждений и казенных предприятий; по своим долгам отвечает только своим имуществом, кроме закрепленного за юридическими лицами на праве хозяйственного ведения и оперативного управления и имущества, которое может находиться только в государственной и муниципальной собственности; отвечает как гарант по гарантиям, данным другим субъектам предпринимательства органами исполнительной власти.

Таким образом, Гражданский кодекс Российской Федерации 1994 г. – центральный, базовый закон в условиях формирования рыночных отношений в стране. Базируясь на конституционные положения, Кодекс определяет основные правовые устои экономики рыночного типа: одинаковый статус и механизм использования различных форм собственности, организационно - правовые формы предпринимательской деятельности, свободу договора, позволяющую субъектам предпринимательской деятельности самостоятельно определять своих контрагентов и условия своих хозяйственных отношений[5].

Изменился и нормативный массив в области наследственного права. Так, новый Гражданский кодекс РФ (часть третья) на первое место при определении круга наследников ставит наследников по завещанию, а не по закону, как это было в Гражданском кодексе РСФСР. Такой подход направлен на то, чтобы преодолеть устоявшуюся в общественном сознании тенденцию, когда составление завещания являлось скорее исключением, чем правилом. Теперь можно завещать земельные участки, предприятия, недвижимость, а также разнообразные имущественные права. В этом состоит один из основных принципов наследственного права – свобода завещания, которая может быть ограничена только правилами, касающихся обязательной доли в наследстве.

В сравнении с Гражданским кодексом РСФСР теперь определено понятие наследства. В соответствии с ч. 1 ст. 1112 ГК РФ в состав наследства входят принадлежавшие наследодателю на день открытия наследства вещи, иное имущество, в том числе имущественные права и обязанности[6].

Важным представляется закрепление положения, согласно которому не входят в состав

наследства права и обязанности, неразрывно связанные с личностью наследодателя, в частности, право на алименты, право на возмещение вреда, причиненного жизни или здоровью гражданина, личные неимущественные права и другие нематериальные блага, а также права и обязанности, переход которых в порядке наследования не допускается настоящим Кодексом или другими законами.

Существенно обновлены и дополнены правила, касающиеся формы завещания. Законным теперь считается не только нотариально удостоверенное, но и закрытое завещание, содержание которого может быть известно только завещателю, в этом случае нотариально заверяется сам факт передачи его нотариусу.

Конкретизированы способы написания завещания. Так, в соответствии со статьей 1125 ГК РФ при написании или записи завещания могут быть использованы технические средства, хотя это и не освобождает наследодателя от обязанности собственноручно поставить свою подпись. Кроме того, при составлении и нотариальном удостоверении завещания по желанию завещателя может присутствовать свидетель (п. 4 ст.1125 ГК РФ)[7].

Значительно конкретизированы и дополнены Нормы о наследовании по завещанию. Так важно уточнение о том, что «совершение завещания через представителя не допускается» (п. 3 ст. 1118 ГК РФ), а также установление запрета совершения завещания двумя или более гражданами» (п. 4 ст. 1118 ГК РФ). Особо следует сказать о сформулированном в ст. 1119 ГК РФ принципе свободы завещания, который дает возможность наследодателю по своему усмотрению завещать имущество любым лицам, любым образом определить доли наследников в наследстве, лишить наследства одного, нескольких или всех наследников по закону, не указывая причин такого лишения, а также включить в завещание иные распоряжения, предусмотренные ГК РФ, о наследовании, отменить или изменить совершенное завещание. Свобода завещания выражается также и в том, что согласно статье 1120 ГК РФ завещатель вправе распорядиться в завещании любым имуществом, в том числе и тем, которое приобретет в будущем.

Со всей уверенностью можно констатировать, что действующее гражданское законодательство России с его центральным нормативно-правовым актом федерального значения – Гражданским кодексом отвечает требованиям общественной жизни, гражданскому обороту, существующим предпринимательским отношениям, в достаточной мере обслуживает права и интересы субъектов гражданских отношений: граждан, юридических лиц и государства. Но вместе с тем оно не «стоит на месте», корректируется с учетом реалий, требований времени.

[1] Տե՛ս Гражданский кодекс РФ (Часть I – ФЗ от 30.11.1994 № 51-ФЗ; Часть II – ФЗ от 26.01.1996 № 14-ФЗ; Часть III – ФЗ от 21.11.2001 № 146-ФЗ).
[2] Տե՛ս Основы гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик от 31.05.1991 // Электронная правовая система «КонсультантПлюс», 15.09.2004.
[3] Տե՛ս Актуальные проблемы реформирования правовой системы РФ. Ч.1, Белгород, Белгородский государственный университет, 2006.
[4] Տե՛ս Закон РСФСР «О предприятиях и предпринимательской деятельности» от 25.12.1990 № 4451-I.
[5] Տե՛ս Колесов П. Е. Разработка модельного законодательства для стран СНГ. М. Инфра-М. 2004.
[6] Տե՛ս Решетникова И.В., Ярков В.В. Гражданское право и гражданский процесс в современной России. Екатеринбург, 1999.
[7] Տե՛ս Ярошенко К. «Актуальные проблемы гражданского права стран СНГ», «Экономическая газета», 2005. январь, № 1.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Քաղաքացիական իրավունքի զարգացումը Ռուսաստանի Դաշնությունում

Հոդվածը անդրդառնում է քաղաքացիական իրավունքի զարգացմանը Ռուսաստանի Դաշնությունում ԽՍՀՄ փլուզումից հետո: Ներկայացնում է այն հիմնական փոփոխությունները, որոնք տեղին են ունեցել քաղացիական իրավունքի բնագավառում 1990-ական թվականներից հետո: Վերլուծության են ենթարկվում տարբեր ինստիտուտներ, դրանց առավելությունները նախկին իրավական կարգավորման կիրառումը:

Հոդվածը անդրադարնում է նաև ժառանգության իրավական ինստիտուտին ու դրա հետ կապված բոլոր կատարված փոփոխություններին:

SUMMARY

The progress of civil law in Russian Federation

The article provides the progress of civil law in Russian Federation after the ruin of the Soviet Union. Presents the main changes which took place in civil law after 1990 s. Several solutions are being done regarding various institutes, about their advantages over the previous law. The article also reverts to legacy law institutes and all the changes regarding it.

NARINE SOLOMONYAN
PhD in Law

DUAL CITIZENSHIP THROUGH QUALITATIVE AND QUANTITATIVE EYES

THE DUAL CITIZENSHIP: THE ARMENIAN AND AMERICAN LEGAL REGULATION

Introduction

One citizenship or dual citizenship…such a question in an era of globalization is not actual. The Dual Citizenship is already adopted by the numerous states and the states trying to get closer the status of dual citizens and the citizens of their countries by providing them the same rights and obligations, but in many countries there is no legal equality between the dual citizens and the citizens of this state.

The regulation of the rights and obligations of the citizens depends on which country and countries belongs the dual citizen. It should be mentioned that there are 3 models of the Dual Citizenship:

- States, which recognized and adopted the Dual Citizenship fully on the domestic level;
- States, which adopted the Dual Citizenship partly; and
- The States which doesn't adopt the Dual Citizenship in generally.

On the base of investigation of the legislative acts on Citizenship of the different states I classify the next following models:

- The states which have neutral approach towards the Dual Citizenship;
- The states, which doesn't recognize the Dual Citizenship, but in practically have the dual citizenship or in a few cases grant the dual citizenship;
- The states which grant dual citizenship only on the base of the treaty, of domicile in this country and only to the concrete states and with restrictions.

So, very important for the legal regulation of the legal status of the dual citizens is find out to which model of the state or states belongs the dual citizen.

Taking into account that the Republic of Armenia and USA will be the subject of this investigation it should be mentioned that the USA belongs to the group of states, which doesn't recognize the dual citizenship, but it is exist de facto and Armenia belongs the group of states which allowed the dual citizenship on the base of the international treaty and with some restrictions.

1. CONCEPT OF DUAL CITIZENSHIP (NATIONALITY)

1.1 The modern regulation of the Dual Citizenship and its definition

The right to have citizenship devoted from the provisions of the numerous international conventions – Universal Declaration of Human Rights (Article 15)[1], International Covenant on Civil and Political Rights (Article 24)[2]. The right to have the citizenship was changed during the time and nowadays it also includes the right to have dual citizenship[3].

The right to have the Dual Citizenship is a right which was disputable right since 1930 until 1977[4]. At the beginning states was trying to prohibit the dual citizenship and the realization of the rights of the dual citizens. The right to have a dual citizenship was banned in many states de-jure, but de-facto it was in many states[5]. After adoption of the European Convention on Nationality in 1977 the situation de-jure was changed and states become more tolerant than before towards Dual Citizenship[6]. So, it could be said that the modern regulation of the Dual Citizenship nowadays is based on the principle of the legal tolerance.

For the effective legal regulation of the Dual Citizenship it is very important to give the definition of the Dual Citizenship. It should be mentioned that because of the existence of the different laws on Citizenship in countries there are many legal provisions on the issues of Dual Citizenship which are differs from one country to other. There are many different attitudes towards the Dual Citizenship. For instance, according to the Stanley A. Renshon: "Dual citizenship involves the simultaneous holding of more than one citizenship or nationality"[7]. S.A.Avagyan notes that "Dual Citizenship is the opportunity of the citizen to hold citizenship of another state at the same time on the basis of international treaty and federal law"[8].

According to the Mohsen Aghahosseini the "Dual nationality[9] is a status possessed by a significant and now increasing number of individuals all over the globe"[10]. For instance, George Bancroft said that "the United States would as soon tolerate a man with two wives as a man with two countries; as soon bear with polygamy as that state of double allegiance which common sense so repudiates that it has not even coined a

www.lawinstitute.am

word to express it"[11]. There were done also other definitions, for example, the "Dual citizenship in simply way is opportunity for citizen, who comes to one country and this country allow to keep the citizenship of his/her country"[12]. Also, "Dual Citizenship means that individuals combine citizenship in and of two nation-states"[13].

The importance of the definition of the concept of Dual citizenship will give us opportunity to find out the phenomenon of Dual Citizenship in generally and to regulate the rights and obligations of the dual citizens in the effective way.

The definition of the Dual Citizenship is also important for the distinguishing the dual Citizenship from the Second Citizenship. The Second Citizenship is not legal category and it is fully differs from the Dual Citizenship. In case of Dual Citizenship there is signed agreement or treaty between states or the states adopted the Dual Citizenship on the legislative domestic level. But in the case of the Second citizenship there is no legal base for its adoption and there is also the existence of the second passport, which couldn't considered as a legal base in the case of differences or conflicts between rights and obligations of the dual citizens of different states.

On the base of summary of the definitions on the Dual Citizenship it should be mentioned that the Dual Citizenship is not just a constitutional right, it is also the significant link/connection between the state and individual. The Dual Citizenship could strength or weak the relations between state and person, so the definition of the Dual Citizenship is important for both. The Dual Citizenship is also could concerns the relations concerning the other states, so it is also the issue of interstate relations. So, dual citizenship is a status of person which gives right/opportunity to have two citizenships and realizes the rights and freedoms and to take responsibility equal to two states.

It worth mentioning that the definition of the Dual Citizenship is also important for distinguishing it's from the multiple citizenship (for the recognition of the dual or multiple citizenship on domestic legislative level and legal regulation between states). "In principle, individuals may hold even more than two citizenships; hence the terms "multiple" or "plural" citizenship"[14]. "International law stipulates that, as a matter of each nation-state's sovereignty, it determines its citizens according to its own law"[15]. Besides the internal regulation of the Dual Citizenship by the states it is important the regulation of it on the conventional dimension (bilateral or multilateral agreements), i.e. the subject and the number of state-parties of these agreements depends is the state recognize Dual Citizenship of Multiple Citizenship.

1.2 The dual citizenship of Armenia and USA

The history showed the main reasons the recognition of the Dual Citizenship were demographical, the existence of the big Diaspora, emigration and immigration and other bases. Armenia is the one among other states which adopted the Dual Citizenship on the base of involvement of the Diaspora in the Armenian society and to strength to ties between Armenians living abroad and Armenian living inside of Armenia.

Considering briefly the prehistory of the Dual Citizenship in the Republic of Armenia it should be mentioned that in the historical republics of Armenia there wasn't the Dual Citizenship. In the 1st Republic (1918-1920) there were provisions on the material needs of emigrants[16]. In the 2nd Republic of Armenia (during the Soviet period) the Dual Citizenship was prohibited in Armenia and every citizen of Armenia was the citizen of the Soviet Union[17]. "In the 3rd Republic of Armenia (since the establishment of the new independent state, 1991) the Dual Citizenship was explicitly banned according to the RA Constitution of 1995"[18].

It should be mentioned that the recognition of the Dual Citizenship was the request of the Article 4 of the Declaration of the Independence of the Republic of Armenia. According to the Article 4 of the ADI: "…Armenians of the Diaspora have the right of citizenship of Armenia"[19], i.e. it should have been affirmed in the 1995 RA Constitution. But it doesn't included in the Constitution, but "in legal aspect the Declaration of the Independence of the Republic of Armenia is the organic part of the content of the Constitution of the Republic of Armenia"[20].

After the constitutional amendments in 2005 in Armenia the Dual Citizenship in Armenia was recognized by the Constitution[21]. But there is no definition of the dual citizenship in the Article 30.1 of the Constitution. It stipulates that the rights and obligations of the dual citizens regulated by the Law. According to the amendments of the Law on Citizenship of the Republic of Armenia (26.02.2007) the dual citizens have all rights and obligations with the citizens of Armenia, exceptions are the bases stipulated by the international treaties and law (and Law stipulated these restrictions, especially concerning the political participation of the dual citizens).

According to the Article 13^1 of the above-mentioned Law, which concerns the Dual Citizenship, defines who the dual citizen is: "a person who have more than one citizenship". Then, it stipulates that the dual citizen of the Republic of Armenia is recognized for Armenia only as an Armenian citizen.

The domestic legislation of the Republic of Armenia doesn't regulate all rights of the dual citizens. Though in the above-mentioned Law there is a legal equality between the dual citizens and the citizens of

Armenia, but practically there aren't some amendments or new laws related their rights besides the electoral rights. For example, it is not clear how and where the dual citizens will realize their economic and social-cultural violated rights. Concerning their obligations there is only regulation of the military obligation, but there is no legal regulation on the tax and other obligations. So, it is not clear which citizenship is dominant. And it should be mentioned that in the domestic legislation of Armenia there aren't common standards or principles on the regulation of the legal status of the dual citizens like a principle of the effective citizenship[22].

Considering the dual citizenship in U.S. it should be said that the "Dual citizenship became a major issue during the War of 1812, when the British military tried recruiting, and in some cases forcing, British-born American citizens to fight on Britain's side. For years, being a dual citizen was seen as unpatriotic, and until 1967 it was possible for the United States to revoke American citizenship for people who voted in foreign elections. But in the 1967 Afroyim vs. Rusk decision, Supreme Court justices ruled 5-4 that it was unconstitutional to bar dual citizenship."[23]

Nowadays, the dual citizenship is recognized in the USA and there are some regulations on obtaining of the dual citizenship, for example Aleinikoff[24] suggested 4 ways[25]. The analyze of these ways give base to say that that the dual citizenship in USA is a significant part of the migration policy of America. Because of huge and mixed population (and also the existence at the same time of the principles of jus soli and jus sanguinis) in U.S. it is an impossible to avoid the problems related with the dual citizenship. USA recognized the dual citizenship mostly trying to integrate the immigrants to the American society. If U.S. by recognizing the dual citizenship solves inter alia legal, political, integration and cultural issues, Armenia has no such task and it is just solve the issue of reintegration of Armenians.

The Dual Citizenship (dual citizen) in an American point of understanding is:

1) it has become a fact of globalization[26];

2) a matter of affirming the full breadth of individual identity[27];

3) not a half-national of each of his two countries of nationality. Dual citizen is a full national of both, meaning that he has a full allegiance/protection relationship with both[28];

4) dual citizenship allows a person to have many, or in some cases all, of the rights and responsibilities that adhere to citizenship in each of the several countries in which he or she is a citizen-regardless of their actual physical residence in a country[29];

5) in aspect of immigration USA encourages the dual citizenship[30].

2. ELECTORAL RIGHTS OF DUAL CITIZENS IN ARMENIA AND USA

2.1 International legal regulation of the issues of Dual Citizenship

The very difficult aspect of the legal status of the dual citizens is the realization of the electoral rights of the dual citizens. It should be mentioned that the realization of the electoral rights is more difficult than other rights of the dual citizens, because of the lack of international (bilateral and multilateral) treaties on this issue. Only according to the Article 17 (p.1) of the European Convention on the Nationality: "Nationals of a State Party in possession of another nationality shall have, in the territory of that State Party in which they reside, the same rights and duties as other nationals of that State Party"[31].

The majority of the states trying to find legislative solutions on the issues of dual citizenship by making the legislative domestic provisions in accordance with the international conventional norms. Though in the above-mentioned Convention stipulated the principle of legal equality of the dual citizens, but many states have their own legislative regulation. For example, there are some legislative acts in Russia, which regulates the issues of the Dual Citizenship: the Constitution of the Russian Federation[32], Law of the Russian Federation on Citizenship[33] and the Law on "Basic guarantees of the electoral rights and on the right of participation in the referendum of the Citizens of the Russian Federation"[34]. It should be mentioned that the Constitutional Court[35] of the Russian Federation considering the constitutionality of the electoral rights of the dual citizens according to these Laws mentioned in his Conclusion that the dual citizens have no rights to be elected, they deprived from their passive electoral rights. In the motivation of the Court, inter alia, was the following that the members of the parliament should serve only interests to the Russian people, when the parliament member is a dual citizen he/she couldn't serve for both countries interests. According to the Law on Citizenship of Macedonia[36] the dual citizens have the same rights (including the electoral rights) and obligations as the citizens of the Macedonia, the changes and exceptions should be done on the base of the international treaties. "In Sweden, the potential violation of the principle of "one person, one vote" was what opponents of liberalizing citizenship laws regarded as the most important problem. However, the benefit of having more people participating in the state where they reside was later seen as outweighing the problem of double voting"[37].

Considering the case law of the European Court of Human Rights on the issues of dual citizenship it is worth mentioning that the right to be nominated, in spite of its importance, has no absolute character. As the third Article of the First Protocol of the ECHR, while

www.lawinstitute.am

guaranteeing this right does not give any specification and does not present its legal definition/notion that provide an opportunity for possible limitations[38]. Consequently, countries/states have the freedom within their constitutional framework to define PMs' status including standards of PM nominations[39].

In related with the political participation of the dual citizens within EU it should be mentioned that that they are mostly realize their political rights, especially electoral rights. If any country in which there is no right to participate even on the municipal elections it is result of the existence of the democratic deficit, so the political participation of the dual citizens is facilitated[40].

2.2. The legal regulation of the electoral rights of dual citizens in the Republic of Armenia and in USA

It should be mentioned that Armenia doesn't ratify any International convention on the issues of Dual Citizenship. Armenia had changed the amendments into national legislative acts: Law on Citizenship of RA, Law on Military Obligation, Electoral Code, Administrative Code and Criminal Code and in other laws. According to the provisions of the Electoral Code of Armenia (Article 2), Law on local the self-government in the city of Yerevan (Art. 42, 45), Law on local self-government (Art. 24), Law on local referendum (Art. 3), it is prohibited to realize the passive electoral right for the dual citizen. The dual citizens also couldn't realize their active electoral right; they could only in the case of a one year registration in Armenia and factual living in it. So, such provision could be considered as a restriction of the rights of the dual citizens. As a restriction it is violates the principle of the equal citizenship for all Armenians on the base of non-discrimination[41]. From the other hand, such restriction could be justified in aspect of the "positive discrimination", which allows to use some restrictions towards the dual citizens in favor of interests of the state. The European Commission for Democracy through Law in his Join opinion mentioned "that restrictions on the right to vote, both active and passive, should be abolished. Once the right to dual citizenship has been accepted, citizens with dual citizenship should not have fewer rights than other citizens; such limitations are not common"[42].

So, the legislation on the electoral rights of the dual citizens in Armenia has restrictive nature in aspect of the European standards on the Dual Citizenship. But it is very important to mention that the protection of the rights of the dual citizens should be subject to the global interests – to the national security interests of the Armenia[43]. Because the President of the country, the member of the Parliament, the member of the Constitutional Court[44] and also the high level ranking officials of the National Security Service[45] and Police[46] couldn't be the threat (by their dual citizenship) to the Armenian sovereignty, national security and constitutional order.

Comparing the Dual Citizenship in Armenia and USA it is important to investigate is the Dual Citizenship of the USA the same as the Dual Citizenship in Armenia or no? "The issue of multiple citizenships in the United States arises in the context of unprecedented immigration"[47]. If the Dual Citizenship in Armenia mostly connects with the Diaspora issue, in USA it is an immigration issue. So, the regulation differs each from the other, but the investigation of the Dual Citizenship in USA is very important for Armenia because of the huge Armenian community (Diaspora)[48] in USA.

"The United States does not formally recognize dual citizenship, but neither does it take any stand politically or legally against it. There are no U.S. policies or laws that prohibit an American citizen from obtaining a second or even a third citizenship, swearing allegiance to a foreign state, voting in another country's election, serving in the armed forces (even in combat positions, and even if the state is a hostile one), running for office and (if successful) serving as an adviser to a foreign government – all while still an American citizen."[49] It means that the American policy differs from the Armenian, because Armenia de jure recognizes the Dual Citizenship, but practically not fully (taking into account the restrictions on the rights of the dual citizens) and USA vice versa. "Dual citizenship allows a person to have many, or in some cases all, of the rights and responsibilities that adhere to citizenship in each of the several countries and responsibilities that adhere to citizenship in each of the several countries in which he or she is a citizen – regardless of their actual physical residence in a country; the geographical proximity of the "home" to the chosen country; or the nature of their economic, cultural, or political ties to the new country. The idea seems counterintuitive. How could a person owe allegiance or fully adhere to the responsibilities of citizenship in several or more countries at the same time? In the United States, the legal answer is: Easily"[50, 51]. The United States is one of the few countries which considers the holding by the person of the dual citizenships at the same time so open or tolerate. For the big countries with a huge multinational population the issue of the Dual Citizenship is a part of the migration policy, but for countries with a small population and ethnic homogeneity, the Dual Citizenship is way of the strengthening the ties of the dual citizens with their motherland. It should be mentioned that USA in generally recognized the equality of the rights and freedoms of the dual citizens and US citizens, but also it depends from the basis of the obtaining the dual citizenship and from which country this dual citizen. For instance, "the latest census figures show that the number of legal and illegal immigrants living in the United States has almost tripled

since 1970, rising from 9.6 million to 34.2 million today"[52]. "Between 2000 and 2004, a time of economic downturn in the United States, nearly 6.1 million immigrants, both legal and illegal, arrived in the United States"[53]. "These figures represent the largest absolute number of foreign-born population in U.S. history"[54]. It means that USA having so large number of immigrants should solve and regulate their status (especially the issue of dual citizenship) in U.S., so "the USA recognizes the immigrants from forty-two other countries by holding their home citizenship if their father or grandfather were American descent"[55].

The introduced common policy of U.S. towards dual citizenship gives opportunity to understand the regulation of the dual citizenship by USA. "Most countries that allow dual citizenship also restrict and regulate it – but not the United States. The United States is surely among the most, if not permissive on these issues. It has no restrictions whatsoever on any of the wide range of practices than other countries regulate"[56].

Concerning the multiple voting of USA should be mentioned that American dual citizens have right to vote in foreign elections. Stanley A. Renshon recommended that "American citizens should be actively discouraged from voting in foreign elections. This discouragement should take the form of making such a prohibition a stated condition of citizenship applications, including such an affirmation as part of the oath of citizenship, and placing pressure on foreign countries not to make efforts to enroll American citizens in foreign voting. It might well also include congressional legislative action proscribing such behavior."[57] Bruce Fein mentioned that "Americans who vote in a foreign election, occupy any office in a foreign state, enlist in a foreign army, attempt to overthrow the U.S. government, or otherwise affirm allegiance to a foreign nation should forfeit their citizenship"[58]. "The problem with that approach is that the Supreme Court ruled 5-4 in Afroyim v. Rusk (1967) that an American could not lose his or her citizenship for voting in a foreign election. Fein's solution: "Congress should either propose a constitutional amendment to overcome Afroyim; or, enact legislation that deletes the specific intent requirement in the expectation that the high court will reconsider the precedent"[59].

Sum up the above-mentioned, it should be mentioned that "U.S. law cannot of course mandate what other countries choose to do or not to do with their former nationals, but it can be made clear in a variety of ways that recruiting American citizens to vote in foreign elections is not looked upon with favor by the United States"[60]. So, the legislation of the Republic of Armenia and the United States regulate the electoral rights of the dual citizens by the different ways. But in two countries there are some doubts related to the participation of the dual citizens in the electoral process, but the U.S. more democratic in this aspect and consider the political participation of the dual citizens as a guarantee for the integration of the immigrants to the American society.

3. MILITARY OBLIGATIONS OF DUAL CITIZENS IN ARMENIA AND USA

3.1 The international conventions on the military obligation of the Dual Citizens

The other significant aspect that arises is the regulation of the military obligation of the dual citizens. "Even ancient democracies have bound the citizenship with military obligation. They found that the citizenship of a person is attributable to his belonging to the military forces of the state. Military obligation by its character is a political obligation and by this reason cannot be separated from the issue of citizenship"[61].

"There is no unified approach towards the regulation of issues pertaining to the military obligation of dual citizens in the modern state. Some states regulate those issues by means of multilateral and bilateral treaties. Examples of this would be the international agreements[62] among the United States and some of the European countries: USA and Norway (1930), USA and Sweden (1933), USA and Switzerland (1937), USA and Finland (1939); and the international treaties among the European states: Switzerland and Finland (1958), France and Israel (1959)[63], France and Spain (1970)[64], as well as conventions on military service between Argentina and Finland (1963), Argentina and United Kingdom (1963). These treaties contain provisions that dual citizens are obliged to serve in the army of the state in which they lived constantly or predominantly. If a dual citizen has served in one state's military he or she must be considered free from military service in the other one"[65]. The same attitude stipulated at the multilateral agreements: the Strasbourg Convention of 1963 on The Reduction of Cases of Multiple Nationality and Military Obligations in Case of Multiple National, Convention on Military Obligations in cases of Multiple Nationality (1993), European Convention on Nationality (1997) and other international legal acts. According to these treaties there are some principles on the military obligation, but the very important thing is that the dual citizens have to serve in the military forces in country where they live dominantly. This principle in the international law is famous as a principle of effective citizenship. "The latter was made famous to the international community by the Nottebohm

case[66]. The fact of existence of the connection, which permits to speak about effective citizenship, is stated by the court at the hearing of the concrete circumstances of the case, taking into consideration first of all the actual residence (constantly or predominantly). Besides, factors like the source of constant income (where a person works or receives pension etc.), where she/he has real estate, whether she/he is considered on state service or serves in the army, the country she/he is connected by the closest public, family and other connections should be taken into consideration"[67]. Taking into account the provisions of the international treaties and case-law it should be mentioned that the legal regulation of the military obligation of the dual citizens should be according them, i.e. "the dual citizens must serve in the army of the state where they constantly live"[68].

3.2. Legislative regulation of the military obligation of the dual citizens in the Republic of Armenia and in USA

According to the Law on Military obligation of RA[69] the dual citizens must serve in the military service of Armenia if they live in the period of calling to serve in army in Armenia. If they serve in other country they are considered free from the realization of the military obligation in Armenia. In this aspect Armenia follow to provisions of international treaties and to the experience of many countries.

How regulated the serving of the Dual Citizens USA in a foreign army? "American citizens should be actively dissuaded from seeking to serve in a foreign military service of whatever kind unless specifically authorized by competent federal authorities. This discouragement should take the form of making such a prohibition a stated condition of visa applications, including as affirmation to this affect as part of the oath of naturalization, making it a finable offense while as American citizen and placing pressure on foreign governments not to make efforts to enroll American citizens in standing for or serving in foreign armies. American citizens who do should incur financial penalties"[70].

"The willingness to serve and protect one's country is one of the most solemn responsibilities of citizenship"[71] and the very significant one. For example, when considering the tax obligation of the dual citizens it could be solved by the bilateral agreement of the avoiding of the double taxation and solve the problem, but when we are speaking about military obligation which realization could be by the dual citizens as in peace time, as well as in the non-peaceful time it is not so easy to regulate it on the level bilateral agreement.

It should be mentioned that the American approach has changed during the time. According to the Kawakita case the Supreme Court said, that: "the behavior of Kawakita, especially concerning serving at the military forces of Japan, is a treachery towards USA. Court said, that American citizen has loyalty obligation towards America in spite where is he lives[72]. Nowadays, the approach of USA has changed and it stated, that "immigrants from countries in which ethnic military conflict is a fact of life can hardly be expected to leave their feelings when they arrive in the United States…The problem of dual citizens or even American citizens with strong homeland feelings, entering into combat in one form or another in their countries of origin is certainly not as large as a problem numerically as the issue of foreign voting. The numbers are most likely very small. Nonetheless, it is worth paying attention to because it is part of a group of behaviors that tend to reinforce emotional ties to foreign countries-when every effort should be made to foster attachments to this country. The USA cannot easily cement immigrant ties to this country while encouraging immigrants to vote, serve, and fight abroad for other countries"[73].

Summarizing the Dual Citizenship in the USA it should be say that the American approach towards Dual Citizenship evolved since 19th century up to now. If in 19th century the Immigration Laws of the Unites States was prohibited the Dual Citizenship, now it is one of the unique states which de jure doesn't recognize the Dual citizenship (there is no definition of the Dual Citizenship in the American legislation), but de facto recognize it in a very tolerant way.

Conclusion

On the base of the investigation of the Dual Citizenship of Armenia and USA it should be emphasized the following main aspects:

1. Concerning the Dual Citizenship in Armenia and USA

- The Dual Citizenship of Armenia is recognized with purpose to strength the ties between Armenia and Armenian Diaspora. The Dual Citizenship within Armenian legislation means that the person could hold more than one citizenship.

- The Dual citizenship of USA was recognized on the migration policy and interests. In American approach it is also means the fact of holding more than one citizenship.

So, the base and procedure of the obtaining of the Dual citizenship in Armenia and USA are different. The difference is also in the legal regulation: in the civil law system the institute id the dual citizenship is regulated by the law and in the common law system by the case-law, which sometimes radically differs.

2. Concerning the suffrage of the dual citizens

- The regulation of the electoral rights of the dual citizens in Armenia has restrictive nature (because the dual citizens deprived from their some political rights) in aspect of international standards. But the approach which used in the legislation of RA is a posi-

tive discrimination, which could be justified and considered as lawful in aspect of the Armenian sovereignty and national security interests.

- The American approach to the suffrage of the Dual citizens based on the principle of the legal equality and provide the right to participate in the foreign elections.

The electoral system of any country is the one significant cornerstone of the democracy, so every state which seeks to create democratic society should provides some preconditions for it. In aspect of the electoral rights of the dual citizens the states have to provide the realization of the some political rights. For example, if there are no active and passive electoral rights, the state should creates opportunity to participate in the other sphere of political engagement: participation in the demonstrations, participation at the elections on the municipal level and other rights.

3. *Concerning the military obligation of the dual citizens*

- In the domestic legislation of the Republic of Armenia the dual citizens have to serve only in one state. If the dual citizen serves in the other states he deprived from his citizenship.

- USA tolerates the serving of the dual citizen in the military forces of the other state.

The military obligation of the dual citizens is the very sensitive issue. The military obligation should be depends on the will of every state and there weren't common standards or imposing provisions towards states. The military obligation is related direct with the national security of country and it couldn't be the subject of the discussion of the states.

---

[1] Տե՛ս According to the p.1 of the Article 15 of the UDHR: "Everyone has the right to a nationality. No one shall be arbitrarily deprived of his nationality nor denied the right to change his nationality".

[2] Տե՛ս According to the p.3 of the ICCPR: "Every child has the right to acquire a nationality".

[3] Տե՛ս European Convention on Nationality. Strasbourg, 6.XI.1977.
http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/166.htm

[4] Տե՛ս The beginning of the conventional regulation of the Dual Citizenship was the signing of the Bancroft treaties (1868). Then, in 1928 was adopted the code of Bustamante, in 1930 was adopted the Convention on certain questions relating to the conflict of Nationality Laws, in 1963 was adopted the Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and on Military Obligations in Cases of Multiple Nationality, in 1964 was adopted the Convention on the exchange of information concerning acquisition of nationality, in 1997 was adopted the European Convention on Nationality and other legal acts.

[5] Տե՛ս For instance, many citizens of the post-soviet countries had the dual citizenship: the citizenship of the new independent state and the citizenship of the Russian Federation even when this new independent state prohibited the dual citizenship. The good example of it the Republic of Armenia.

[6] Տե՛ս European Convention on Nationality contains all legal norms concerning the issues of Dual Citizenship, which were adopted in the previous Conventions on the Dual Citizenship. /Explanatory memorandum/

[7] Տե՛ս Renshon Stanley Allen. The 50% American immigration and national identity in an age of terrorism. Georgetown University Press. Washington, D.C. 2005. P.3

[8] Տե՛ս Avagyan S.A. Russia: Citizenship, foreigners, external migration. Juridical center PRESS, 2003, p. 643

[9] Տե՛ս As Mohsen Aghahosseini mentioned "dual nationality" and "dual citizenship" are often used interchangeably, though under certain national laws, including the United States law, there exists a technical distinction between a "national" and a "citizen". Where the distinction is observed, every citizen is also a national and enjoys full measure of political rights, but the reverse is not always the case, for there may be non-citizen nationals not entitled to certain rights, such as the right to vote or to move freely to all parts of the national territory. Mohsen Aghahosseini. Claims of dual nationals and the development of customary international law: issues before the Iran-United States Claims. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden/Boston. P. 15.

[10] Տե՛ս Mohsen Aghahosseini. Claims of dual nationals and the development of customary international law: issues before the Iran-United States Claims. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden/Boston. P. 15.

[11] Տե՛ս George Bancroft, the United States diplomat who negotiated the Bancroft treaties on nationality issues with European powers, in a letter dated 26 January 1845 to Lord Palmerston, the then British foreign secretary. The letter is reprinted in Sen. Ex. Doc. 38, 36th Cong., 1st Sess. 164(1860), and quoted in D.A. Martin, New Rules on Dual Nationality for a Democratizing Globe: Between Rejection and Embrace, 14 Georgetown Immigration L.J. (1999). For a similarly strong but more recent view, see G.A. Geyer, Americans no more: The death of Citizneship, 1st Ed., New York: Atlantic Monthly Press, 1996, at 68, 312. Mohsen Aghahosseini. Claims of dual nationals and the development of customary international law: issues before the Iran-United States Claims. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden/Boston. P. 15.

[12] Տե՛ս Dual Citizenship, Birthright citizenship, and the meaning of the sovereignty. Hearing before Subcommittee on Immigration, border security, and claims of the Committee on the Judiciary House of Representatives (109 Congress, First session, September 29, 2005). Serial No. 109-63, page 6.

[13] Տե՛ս Thomas Faist, Jurgen Gerdes. Dual Citizenship in an Age of Mobility. 2008. P. 4.

[14] Տե՛ս Thomas Faist, Jurgen Gerdes. Dual Citizenship in an Age of Mobility. 2008. P. 4.
[15] Տե՛ս Thomas Faist, Jurgen Gerdes. Dual Citizenship in an Age of Mobility. 2008. P. 4.
[16] Տե՛ս The Collection of Laws of the Armenian Parliament /1918-1920/ . Law on the assistance of the Armenian refugees in Iran (03.12.1918). Yerevan, 1998. P.20. Law on the assistance of the Armenian refugees in Iran (03.12.1918).
[17] Տե՛ս Свод законов СССР. Том 1, С. 21.; Ведомости Верховного Совета СССР, 1977г., N 41, p. 616. Article 31 of the Armenian Soviet Socialist Constitution.
[18] Տե՛ս Solomonyan Narine. Dual Citizenship as a legal category. http://www.aiprg.net/UserFiles/File/journal/special_issue_2006/ns-3.pdf.
[19] Տե՛ս http://www.armenica.org/armenia/doi.html Declaration of the Independence of the Republic of Armenia.
[20] Տե՛ս Nazaryan Vladimir. The ten year of the Declaration of Independence of the Armenia. Bulletin of the Constitutional Court of the Republic of Armenia. 2000. N 3, P. 5.
[21] Տե՛ս Constitution of the Republic of Armenia. Yerevan, Mkhitar Gosh, 1997. According to the part 5 of the Article 30.1 of the Constitution of the Republic of Armenia: "The rights and responsibilities of the persons having dual citizenship shall be defined by the law".
[22] Տե՛ս See the case of Nottebohm. ICJ case on Nottebohm. See below.
[23] Տե՛ս http://www.palmbeachpost.com/localnews/content/local_news/epaper/2008/06/07/s1a_dual_citizenship_0608.html
[24] Տե՛ս T. Alexander Aleinikoff, Between Principles and Politics: The Direction of U.S. Citizenship Policy. Washington, D.C. Carnegie Endowment for International Peace, 1998, p. 26-27.
[25] Տե՛ս 1) he/she may be born in the United States to immigrant parents. All children born in the United States are U.S. citizens, regardless of the status of their parents (jus soli); 2) a person may be born outside the USA to one parent who is a U.S. citizen and another who is not (jus sanguinis); 3) a person can become a naturalized citizen in the United States, and that act is ignored by his/her country of origin; 4) a person can become a naturalized citizen of the USA and in doing so lose their citizenship in the country of origin- but her/she can regain it at any time and still retain US citizenship (this is de facto dual citizenship)".
[26] Տե՛ս Peter J. Spiro. Dual Nationality: Unobjectionable and unstoppable. http://www.cis.org/articles/cantigny/spiro.html
[27] Տե՛ս Peter J. Spiro. Dual Nationality: Unobjectionable and unstoppable. http://www.cis.org/articles/cantigny/spiro.html
[28] Տե՛ս Mohsen Aghahosseini. Claims of Dual Nationals and the Development of Customary International Law. Martinus Nijhoff Publishers. 2007. P. 23.
[29] Տե՛ս Renshon Stanley Allen. The 50% American immigration and national identity in an age of terrorism. Georgetown University Press. Washington, D.C. 2005. P.3.
[30] Տե՛ս Renshon Stanley Allen. The 50% American immigration and national identity in an age of terrorism. Georgetown University Press. Washington, D.C. 2005. P. 25-26.
[31] Տե՛ս European Convention on Nationality. Strasbourg, 6.XI.1977 http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/166.htm
[32] Տե՛ս According to the P. 1 Article 62 of the Constitution of the Russian Federation: "The citizen of the Russian Federation could have the citizenship (dual citizenship) of the foreign state in accordance with the international treaty or federal law".
[33] Տե՛ս According to the Article 6 of the Law on Citizenship of the Russian Federation: "The Russian Federation adopts the dual citizenship with states, which sign treaties on the regulation of the Dual Citizenship".
[34] Տե՛ս According to the p.3.1 Article 4 of the Law on "Basic guarantees of the electoral rights and on the right of participation in the referendum of the Citizens of the Russian Federation": "Dual citizens deprived from the passive electoral rights, they could realize only their active rights".
[35] Տե՛ս Conclusion of the Constitutional Court of the Russian Federation on the case of Kara-Murza /4.12.2007/. According to the facts of this case the applicant was the candidature of parliament member and registration of his candidature was rejected because of being the candidature a dual citizen.
[36] Տե՛ս Macedonia ratified the European Convention on Nationality in 18.02.2002
[37] Տե՛ս Thomas Faist, Jurgen Gerdes. Dual Citizenship in an Age of Mobility. 2008. P. 12.
[38] Տե՛ս The decision on case Mathieu-Mohin & Clerfayt versus Belgium, 02.03.1987
[39] Տե՛ս The case of Gitonas & other v. Greece, 01.07.1997.
[40] Տե՛ս Dual citizenship: Policy trends and political participation in EU member states. http://74.125.113.132/search?q=cache:HOT5hNsEkSQJ:www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/200807/20080702ATT33270/20080702ATT33270EN.pdf+Dual+citizenship+within+EU&cd=4&hl=en&ct=clnk&gl=us
[41] Տե՛ս Speaking about the principle of the equality of the rights and freedoms it is necessary to mention the Article 7 of the Universal Declaration of HR, the Article 26 of the International Covenant of the Political and Civil Rights, the Article 14 of the European Convention of Human Rights and the Article 5 and 17 of the European Convention on Nationality.
[42] Տե՛ս Venice Commission. Strasbourg, 6 July. 2007. CDL-AD (2007)023. Opinion No. 378/2006.
[43] Տե՛ս According to the Article 43 of the Constitution of the Republic of Armenia: "The fundamental human and civil rights and freedoms set forth in Articles 23-25, 27, 28-30, 30.1, Part 3 of Article 32 may be temporarily restricted only by the law if it is necessary in a democratic society in the interests of national security, public order, crime prevention, protection of public health and morality, constitutional rights and freedoms, as well as honor and reputation of others."

[44] Տե՛ս Law on Constitutional Court of the Republic of Armenia (01.06.2006). Article 14.
[45] Տե՛ս Law on the Service in National Security bodies (20.03.2007).
[46] Տե՛ս Law on Police Service (20.03.2007).
[47] Տե՛ս Stanley A. Renshon. The 50% American. Immigration and National Identity in an age of Terror. Georgetown University Press. Washington, 2005. P. xx.
[48] Տե՛ս According to the Department of Diaspora of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia /2008/ the big Armenian communities are in the following countries: Russian Federation, USA, France, Georgia, Iran, Ukraine, Argentina, Lebanon, Poland Syria, Turkey, Uzbekistan, Canada, Bulgaria, Australia, Germany, Greece, Iraq, Brasilia, Kazakhstan, Turkmenistan, Uruguay, Spain and other countries.
[49] Տե՛ս Stanley A. Renshon. The 50% American. Immigration and National Identity in an age of Terror. Georgetown University Press. Washington, 2005. P. 3-4.
[50] Տե՛ս Stanley A. Renshon. The 50% American. Immigration and National Identity in an age of Terror. Georgetown University Press. Washington, 2005. P. 29. Dual nationality has long been recognized as an issue in the relationship among states, and they have found their way into various international treaties over time; Peter J.Spiro, "Dual Nationality and the Meaning of Citizenship", Emory Law Journal 46, no.4 (1997); 1412-85. However, a review of these various treaties and related instruments like human rights protocols emerges with two key findings that are relevant to our concerns here: (1) "The limitations that international legal norms impose on a state's authority over nationality policy are unclear, but remain decidedly modest" (Aleinikoff and Klusmeyer, Citizenship Today, 65; emphasis added); and (2) "Despite the steady growth of adherence to these human rights instruments (treaties) commentators who have studied nationality law most closely in both its domestic and international aspects, have emphasized the decisive role, and relative autonomy of states in regulating national policy" (Aleinikoff and Klusmeyer, Citizenship Today, 69).
[51] Տե՛ս Stanley A. Renshon. The 50% American. Immigration and National Identity in an age of Terror. Georgetown University Press. Washington, 2005. P. 3.
[52] Տե՛ս Stanley A. Renshon. The 50% American. Immigration and National Identity in an age of Terror. Georgetown University Press. Washington, 2005. P. 7; 33. G.Escobar, "Immigrants' Ranks Tripled in 29 Years," Washington Post, January 9, 1999; U.S. Bureau of the Census, Current Population Reports: The Foreign-Born Population in the United States: March 1999 (Washington D.C.: U.S. Government Printing Office, 2000); Steven A. Camorata, Immigrants in the United States-2000: A Snapshot of America's Foreign Born Population (Washington, D.C.: Center for Immigration Studies, 2004); Eduardo Porter, "Estimate of Illegal Immigrants Reaches as Many as 8.5 Million for Some Experts," Wall Street Journal, August 14, 2001.
[53] Տե՛ս Stanley A. Renshon. The 50% American. Immigration and National Identity in an age of Terror. Georgetown University Press. Washington, 2005. P. 7; 33. Camarota, Immigrants.
[54] Տե՛ս Stanley A. Renshon. The 50% American. Immigration and National Identity in an age of Terror. Georgetown University Press. Washington, 2005. P. 7; 33. The figures that follow, unless otherwise noted, are drawn from U.S. Bureau of the Census, Profile of the Foreign Born Population in the United States: 1997, Current Population Reports Special Studies (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1997), 8-49.
[55] Տե՛ս Stanley A. Renshon. The 50% American. Immigration and National Identity in an age of Terror. Georgetown University Press. Washington, 2005. P. 6; 31. These include Belgium, Brunei, Cambodia, the Congo, Croatia, Finland, Liberia, Luxembourg , Malawi, Mauritania, Moldova, Mongolia, Mozambique, Myanmar, Namibia, Nepal, Nicaragua, Oman, Pakistan, Palau, Qatar, Rwanda, Sierra Leone, Singapore, Samoa, Sudan, Swaziland, Sweden, Taiwan, Tanzania, Thailand, Tonga, Uganda, Ukraine, United Arab Emirates, Uzbekistan, Vanuatu, Venezuela, Vietnam, Yemen, Zambia, and Zimbabwe.
[56] Տե՛ս Stanley A. Renshon. The 50% American. Immigration and National Identity in an age of Terror. P. 194.
[57] Տե՛ս Stanley A. Renshon. The 50% American. Immigration and National Identity in an age of Terror. P. 196.
[58] Տե՛ս Stanley A. Renshon. The 50% American. Immigration and National Identity in an age of Terror. P. 202. Bruce Fein, "Dual Citizenship Folly," Washington Times, March 1, 2005.
[59] Տե՛ս Stanley A. Renshon. The 50% American. Immigration and National Identity in an age of Terror. P. 202. Bruce Fein, "Dual Citizenship Folly," Washington Times, March 1, 2005.
[60] Տե՛ս Stanley A. Renshon. The 50% American. Immigration and National Identity in an age of Terror. P. 203.
[61] Տե՛ս I. Blyunchli. Modern international law of civilized countries. P. 245, M., 1877.
[62] Տե՛ս These treaties contain provisions that dual citizens are obliged to serve in the army of the state in which they lived constantly or predominantly. If a dual citizen has served in one state's military he or she must be considered free from military service in the other one.
[63] Տե՛ս The agreement between France and Israel provides that dual citizens must undergo military service in the state of constant residence. In case of residence in a third state, the subjects have the right to choose the state of obligatory military service. It is worth mentioning that the individuals who served in one state and have constant residence at another state are considered free from military service in the state of their second citizenship.
[64] Տե՛ս According to the bilateral treaty between France and Spain, a dual citizen is obliged to serve in the military forces of the state in which he has lived during last 12 months before reaching the age of 18. The regulation of military service issues in these treaties was based on the principle of effective citizenship.

[65] Տե՛ս Solomonyan Narine. Armenian Journal of Public Policy. Dual Citizenship as a legal category. http://www.aiprg.net/UserFiles/File/journal/special_issue_2006/ns-3.pdf

[66] Տե՛ս http://www.icj-cij.org/docket/files/18/2676.pdf

[67] Տե՛ս Solomonyan Narine. Armenian Journal of Public Policy. Dual Citizenship as a legal category. http://www.aiprg.net/UserFiles/File/journal/special_issue_2006/ns-3.pdf

[68] Տե՛ս Solomonyan Narine. Armenian Journal of Public Policy. Dual Citizenship as a legal category. http://www.aiprg.net/UserFiles/File/journal/special_issue_2006/ns-3.pdf

[69] Տե՛ս www.arlis.am Law of RA on Military obligation.

[70] Տե՛ս Stanley A. Renshon. The 50% American. Immigration and National Identity in an age of Terror. P. 207.

[71] Տե՛ս Stanley A. Renshon. The 50% American. Immigration and National Identity in an age of Terror. P. 207.

[72] Տե՛ս http://lawdigest.uslegal.com/immigration/dualcitizenship/7259/Kawakita\/.United States 1952.

[73] Տե՛ս Stanley A. Renshon. The 50% American. Immigration and National Identity in an age of Terror. P. 207-208.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Երկքաղաքացիությունը որակական և քանակական տեսանկյունով

Երկքաղաքացիություն. Հայաստանի Հանրապետության և ԱՄՆ-ի իրավական կարգավորումը

Սահմանադրական բարեփոխումներից հետո երկքաղաքացիության վերաբերյալ ծագեց օրենսդրական կարգավորման անհրաժեշտություն, արդյունքում ի հայտ եկան վիճահարույց հարցեր, որոնց գիտական վերլուծությունն առ այսօր արդիական է:

Մասնավորապես, այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են երկքաղաքացիության ընդունելի մոդելները, պետությունների պոզիտիվ պարտականությունները երկքաղաքացիների իրավակարգավիճակի նկատմամբ, «արդյունավետ քաղաքացիության» սկզբունքի կիրառումը, երկքաղաքացիության և ազգային անվտանգության հարցերի փոխհարաբերակցությունը, երկքաղաքացիների ակտիվ և պասիվ ընտրական իրավունքների իրացումը, զինվորական պարտավորությունների կատարումը և այլն:

Հարկ է նշել, որ երկքաղաքացիության ճանաչման հարցում պետությունները բաժանվում են մի քանի խմբի՝ պետություններ, որոնք ամբողջությամբ ճանաչում և ընդունում են երկքաղաքացիությունը, պետություններ, որոնք ճանաչում են երկքաղաքացիությունը մասամբ և պետություններ, որոնք ընդհանրապես չեն ճանաչում երկքաղաքացիությունը: Հեղինակը, ավելի քան 90 պետության համապատասխան օրենսդրության վերլուծության հիման վրա, այս դասակարգմանը հավելել է պետությունների հետևյալ խմբերը՝ պետություններ, որոնք չեզոք են վերաբերում երկքաղաքացիությանը, պետություններ, որոնք չեն ճանաչում երկքաղաքացիությունը, բայց գործնականում նման պետություններում առկա է երկքաղաքացիությունը կամ բացառիկ դեպքերում շնորհվում է երկքաղաքացիություն, և պետություններ, որոնք շնորհում են երկքաղաքացիություն միայն պայմանագրի հիման վրա և որոշակի սահմանափակումներով:

Երկքաղաքացիության օրենսդրական արդյունավետ կարգավորման համար անհրաժեշտ է պարզել, թե ինչպիսի միջազգային պրակտիկա է գործում այս հարցի առնչությամբ և երկքաղաքացիության որ մոդելին է պատկանում ՀՀ-ը: Այս առումով հետաքրքրաշարժ է նաև այն պետությունների իրավական դաշտի ուսումնասիրությունը, որտեղ մեծաքանակ հայկական սփյուռք է բնակվում՝ ԱՄՆ, ՌԴ և այլն: Սույն հոդվածում հատկապես ԱՄՆ է դարձել ուսումնասիրման առարկա, քանի որ երկքաղաքացիության կարգավորման ուրույն փորձ ունի՝ սկսած միջազգային երկկողմ պայմանագրերի կնքման նախահայր լինելուց մինչ ներկա օրենսդրական կարգավորում:

РЕЗЮМЕ

Двойное гражданство с точки зрения качества и количества

Двойное гражданство: правовое регулирование в Армении и в США

После конституционных реформ возникла необходимость законодательного регулирования двойного гражданства, вследствие чего появились оспариваемые вопросы, научный анализ которых актуален и в наше время.

В частности, такие вопросы, как модели двойного гражданства, позитивные обязательства государств по отношению к правовому статусу лиц с двойным гражданством, применение принципа “эффективного гражданства”, соотношение двойного гражданства и национальной безопасности, реализация активных и пассивных избирательных прав лиц с двойным гражданством, исполнение воинзких обязанностей и т.д.

Необходимо отметить, что в вопросе двойного гражданства государства делятся на несколько групп: государства, которые полностью признают и принимают двойное гражданство, государства, которые признают двойное гражданство частично и государства, которые вообще не признают двойное гражданство. Автор, на основе анализа соответствующего законодательства более чем 90 государств к этой группе государств добавляет следующие страны: государства, которые относятся к двойному гражданству нейтрально, государства, которые не признают двойное гражданство, но на практике есть случаи двойного гражданства или в редких случаях выдается двойное гражданство и государства, которые выдают двойное гражданство только на основе договора и с определенными ограничениями.

Для эффективного законодательного регулирования двойного гражданства необходимо выяснить какова международная практика по этому поводу и какой модели двойного гражданства принадлежит РА. В этой связи интересно изучение правового поля тех государств, где живет большая армянская диаспора: США, РФ и т.д.. В этой статье именно США является предметом изучения, так как США имеет специфический опыт регулирования двойного гражданства начиная от заключения международных двусторонних соглашений до нынешнего законодательного регулирования.